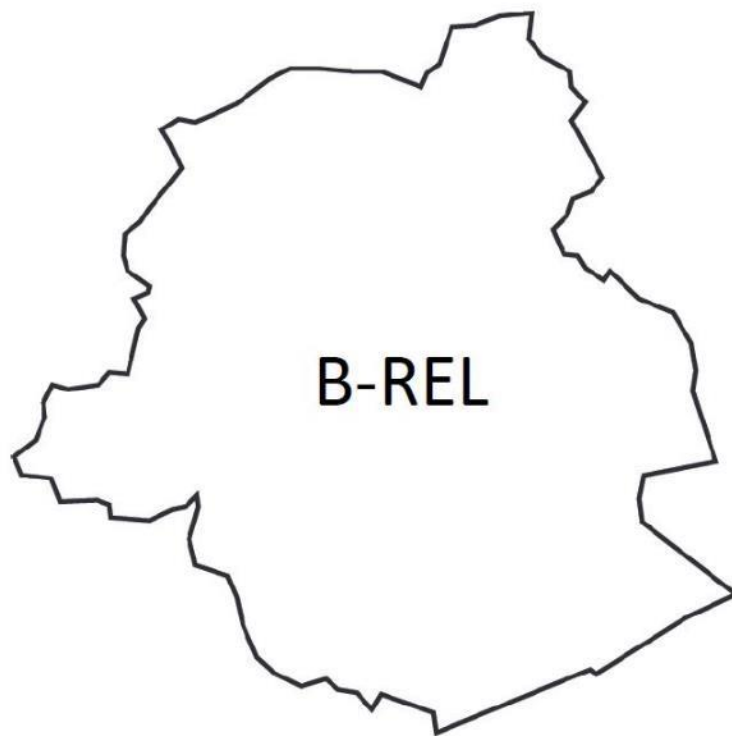

Brussels: a hate-love affair?

**Woondromen en woonaspiraties met betrekking tot Brussel
als woonomgeving vervat in 10 ideaaltypische
bewonersprofielen**

Elise Schillebeeckx

Pascal De Decker

Over de auteurs

Elise Schillebeeckx & Pascal De Decker zijn verbonden aan de onderzoeksgroep P.PUL (Planning for People, Urbanity and Landscape), Faculteit Architectuur, KU Leuven.

Contact & info: elise.schillebeeckx@kuleuven.be

Campus Sint-Lucas Brussel, Paleizenstraat 65 & Campus Sint-Lucas Gent, Hoogstraat 51.

Situering & financiering

In dit rapport worden de resultaten beschreven van het kwalitatieve onderzoeksluik (op basis van diepte-interviews) binnen het **B-REL** project*. Het B-REL project maakt deel uit van het Anticipate 2016 programma van Innoviris, het Brussels instituut ter bevordering van het wetenschappelijk onderzoek en innovatie. Het B-REL project is een samenwerking tussen de onderzoeksgroepen **P.PUL**, Katholieke Universiteit Leuven; **Cosmopolis**, Vrije Universiteit Brussel en **CEMESO**, Vrije Universiteit Brussel.

**B-REL (2017-2020). Residential Environments and Life Perspectives: a multidisciplinary Inquiry into housing aspirations and perceptions of living conditions in the Brussels Capital Region.*

Gelieve als volgt te verwijzen naar dit rapport:

Schillebeeckx, E. & De Decker, P. (2020). *Brussels: A hate-love affair?*

Woondromen en woonaspiraties met betrekking tot Brussel als woonomgeving vervat in 10 ideaaltypische bewonersprofielen. Brussel: KU Leuven, B-REL onderzoeksrapport in het kader van het Innoviris Anticipate Programma.

Executive summary (EN)

This report zooms in on the **motives of relocating middle-class households moving from, to or within Brussels** and their opinions on Brussels as a residential area. The results presented are based on data gathered through in-depth interviews with 153 respondents between 2017 and 2019. The interviews were supplemented with the mapping of individual housing pathways, observations in the respondents' homes and visual material. This methodology allowed us to include the role of values, cultural preferences, and lifestyle. We focused on people that moved to, from or within the Brussels Capital Region in the past 10 years and also included households that are planning to relocate to Brussels in the near future.

While the interviews reveal a complex and intrinsically interwoven amalgam of motifs, housing aspirations, opinions and perceptions that can never be fully grasped, the analysis clearly reveals some recurrent narratives. In total, 10 ideal-typical profiles can be distinguished.

The **10 ideal-typical profiles of relocating households** from/to/within Brussels provide more insight into the characteristics of these middle-class households and what they expect from their home and living environment. These profiles were distinguished upon the basis of the households' life course position, lifestyle, taste, economic and cultural capital and perceptions of urbanity in general and of the living conditions in Brussels in particular. Changes in one, or more, of these factors can cause households to switch profiles. It is important to note that in reality many households will be able to identify with more than one profile.

Our 10 ideal-typical profiles add more depth to the matrix of identified tension fields that emerged from the perception analysis within the B-REL project (see Verhoest, Bauwens & te Braak, 2020). These tension fields consist of (1) metropolitanism versus arcadianism and (2) fearism versus cosmopolitanism.

Our profiles first of all point to the importance of lifestyle, personal taste and aesthetics as defining factors for people's housing aspirations. **'Cosmopolitans'** can be seen as proud urbanites with a busy social and cultural life. They are often active citizens who love Brussels for its centrality, diversity, cosmopolitanism, progressiveness and open atmosphere. The **'urban elite'** attach the same value to the international, cosmopolitan character of Brussels, but distinguish themselves from other profiles through their eye for aesthetics and design of the home. For them, the characteristics of the dwelling take precedence over the characteristics of the living environment. The lifestyle of **'urban villagers'** consists of a community-centred and

active way of life. To meet this kind of lifestyle, urban villagers prefer a green, village-like neighbourhood.

Also lived experiences in Brussels during childhood or during a later phase in life are crucial to understand people's housing aspirations. Born and raised in Brussels, '**born city dwellers**' see the city as their natural habitat and prefer dense, urban housing typologies. They denounce the negative press and negative image of Brussels. '**Converted**' households never planned on staying long in Brussels, but their lived experiences gradually convinced them of the city's many virtues and its rich diversity of residential environments. '**Disappointed**' show strong similarities with 'cosmopolitans' and in some cases also with the 'urban elite'. They are active citizens, who have initiated local citizen initiatives or have been politically active in Brussels. However, after years of active involvement, they felt very disappointed by the (mis)management of the Brussels region and this mostly concerning air quality, road safety, infrastructure, and urban planning choices. '**Anti-urbanists**' are households that simply do not like cities. Often born and raised on the countryside, they moved at one point in their life to the city, but immediately regretted their decision. For them, Brussels is dirty, noisy, unsafe, chaotic and there are too many foreigners. Their stay in Brussels merely confirmed their aversion of all forms of urbanity.

Furthermore, as expected, the results confirm the importance of changes in family composition, life stage and work. '**Classic suburbanites**' often exchange Brussels for a house in the suburbs or on the countryside when their first child arrives. The city is simply not seen as a child-friendly environment. They value a more green, calm, and stress-free environment where children can venture outside without direct parental supervision. Here, a change in family composition is one of the main triggers for relocation. For other, older, 'classic suburbanites' the relocation out of Brussels is driven by their retirement. They do not longer need Brussels for work or other facilities and long for a more peaceful and safer environment. The opposite phenomenon, where so-called 'young elderly' come to live in Brussels after retirement can also be found. These are often households with a significant amount of cultural and economic capital that belong to the 'urban elite' (see earlier). '**Transients**' see Brussels as an intermediate phase in their housing career. The city represents a transient source for personal development in terms of education or career. Since they only plan on staying in Brussels for a definite period, they do not consider it worthwhile to invest in local ties or to explore other neighbourhoods in the city than their own.

A last important element that does not define people's housing aspirations, but does partially define their relocation pattern, is linked to the availability, diversity and affordability

of the housing stock. This is the case for the profile of ‘**reluctant leavers**’. Households belonging to this group would have liked to stay in Brussels. They ended up in adjacent municipalities because they did not find a dwelling in Brussels that was affordable or met all their requirements.

Finally, concerning relevant policies, it is important to note that suburbanizing middle-class families **do not always see their relocation as a choice *against* Brussels**. For many, it is more a choice in favour of a certain housing typology (e.g.. ‘reluctant leavers’) and living environment (e.g. ‘classic suburbanites’) which they do not find, or cannot afford, in Brussels. This does not mean, that no policy measures are needed, on the contrary. Parallel to the perception analysis for the B-REL project (Verhoest, Bauwens & te Braak, 2020), our interview study revealed that it is mainly the current residents who are dissatisfied with Brussels policies. Policy actions related to air quality, road safety, mobility, education, citizen initiatives, and age- and woman-friendly accessible public space and infrastructure are called for. To retain middle class families in Brussels, a more strict law enforcement and clear, timely communication about policy actions and measures is recommended.

Dankwoord

Dit onderzoeksproject kon niet worden gerealiseerd zonder de meer dan 150 respondenten die ons een deel van hun kostbare tijd schonken om ons een diepere kijk te bieden in hun woonaspiraties en dromen, hun ervaringen met het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en hun persoonlijke verwachtingen en bezorgdheden. We zijn ook de vele studenten erkentelijk die meewerkten aan het afnemen en transcriberen van alle interviews. Speciale dank gaat ook uit naar Willemien Van Damme voor haar bijdrage aan de literatuurstudie en aan alle teamgenoten binnen het B-REL project: Joke Bauwens, Pascal Verhoest, Joren Sansen en Michael Ryckewaert voor hun waardevolle feedback en de boeiende samenwerking.

Inhoudsopgave

Over de auteurs.....	2
Situering & financiering.....	2
Executive summary (EN).....	3
Dankwoord.....	6
1. Inleiding	11
2. Over wonen, woongedrag en de revival van het stedelijk woonideaal	14
2.1 Woonnormen en woonwensen.....	14
2.2 Verklarende factoren van woonwensen en woongedrag.....	15
2.2.1 Politiek-economische en maatschappelijke dimensie.....	16
2.2.2 Individuele dimensie.....	17
2.2.3 Spatio-temporale dimensie	18
2.3 De symbolische waarde van wonen	19
2.4 De herwaardering van het stedelijk ideaal	20
3. Methodologie	22
3.1 Diepte-interviews.....	22
3.1.1 Intro	22
3.1.2 Optekenen van het afgelegde woontraject.....	23
3.1.3 Semigestructureerde topiclijst	23
3.1.4 Het gebruik van fotomateriaal en observaties	24
3.2 Casestudiegebied	25
3.3 Het selectie- en rekruteringsproces.....	26
3.3.1 Selectiecriteria	26
3.3.2 Rekrutering van respondenten	28
3.4 Overzicht respondenten	29
4. Profielen van huishoudens die naar, binnen of uit Brussel verhuizen.....	31
4.1 Cosmopolitans	34

4.1.1	Brussel als grootstedelijke, internationale en verrijkende thuisbasis	34
4.1.2	Yupps	37
4.1.3	Belang van architecturale kwaliteiten en erfgoed.....	39
4.1.4	Voorvechters van Brussel, maar realistisch over uitdagingen	41
4.2	Urban elite	43
4.2.1	Brussel als culturele hoofdstad	43
4.2.2	Belang van esthetiek en design.....	44
4.2.3	Young urban elderly.....	45
4.3	Born city dwellers.....	48
4.3.1	Stad als natuurlijke habitat	48
4.3.2	Stedelijke woontypologie	49
4.3.3	Betreuren het slechte imago van de stad	50
4.4	Converted.....	51
4.4.1	Van tijdelijke tussenstop tot permanente thuisbasis	52
4.4.2	Brussel als nieuwe start na een breuk	53
4.4.3	Verrast door de diversiteit aan woonmilieus en -typologieën.....	53
4.5	Urban villagers	55
4.5.1	Een oase van rust	56
4.5.2	Een dorp in een stad.....	57
4.5.3	Stadskinderen, of toch liever niet?	59
4.6	Disappointed.....	60
4.6.1	Betrokken burgers.....	61
4.6.2	Rol van het beleid: gebrek aan visie en wetshandhaving?	61
4.6.3	Teloorgang van Brussel?.....	63
4.7	Reluctant leavers.....	64
4.7.1	De droomwoning gaat boven de droomlocatie	64
4.7.2	Noodgedwongen stadsverlaters?	67

4.8	Transients.....	69
4.8.1	Brussel als springplank voor de woon- en werkcarrière.....	69
4.8.2	Na de eerste zelfstandige Brusselse jaren: de lokroep van de kerktoren?	70
4.8.3	Diversiteit wijken en inwoners: ongekend of onbemind?	72
4.8.4	De ‘jungle’ van Brussel	73
4.9	Classic suburbanites	74
4.9.1	Gezinsvorming als bepalende factor.....	74
4.9.2	Rust, groen en plaats voor de deur	75
4.9.3	Oudere stadsverlaters: een specifieke groep.....	77
4.9.4	Het verlangen naar een hechtere gemeenschap	79
4.9.5	Nadelen van wonen buiten Brussel	81
4.10	Anti-urbanists.....	81
4.10.1	Anti-stedelijk en xenofob	82
4.10.2	Ideale woning: groen en groot	82
5.	Implicaties voor het beleid en aanbevelingen	84
5.1	Prioritaire profielen voor het beleid	84
5.2	Beleidsaanbevelingen	86
5.2.1	Ondersteun (jonge) gezinnen in de stad	86
5.2.2	Versterk en ondersteun bestaande lokale burgerinitiatieven.....	87
5.2.3	Verbeter de vrouwvriendelijkheid van de publieke ruimte.....	88
5.2.4	Naar een leeftijdsvriendelijke stad	89
5.2.5	Doorbreek de dominante positie van de auto in de stad	90
6.	Slotbeschouwing	91
7.	Referenties.....	94
8.	Bijlagen	100

1. Inleiding

“Na zoveel jaren echt heel bewust gekozen voor Brussel, omdat dat toch op z’n minst een soort onvoorspelbaarheid heeft, je kan dat nooit helemaal kennen. Het is groot, met heel veel verschillende facetten. Het is een haat-liefdeverhouding, want er zit zeker ook haat in... Het gaat soms echt niet vooruit, politiek is er erg weinig durf. Dat is allemaal een beetje kabbelender.”

Kurt, 39 jaar, Schaarbeek, eigenaar

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is de snelst groeiende regio in België. Deze groei is vooral te danken aan de internationale migratie (BISA, 2019), want net als vele andere Belgische steden (Willaert et al., 2007) wordt Brussel¹ nog steeds gekenmerkt door een negatief intern migratiesaldo voor zijn midden- en hogere inkomensgroepen (De Maesschalck et al., 2015; Pelfrene, 2015). Deze stadsvlucht blijft een grote bezorgdheid van de regering van het gewest.

De literatuur over de migratiedynamiek tussen Brussel en de ruimere regio is vrij uitgebreid (De Maesschalck et al., 2014, 2015; Dessouroux et al., 2016; De Laet, 2018), maar de onderliggende oorzaken, motieven en push- en pullfactoren van deze residentiële dynamiek in de ruimere regio Brussel blijven tot op heden onderbelicht.

Het B-REL onderzoeksproject wil inzicht krijgen in de aspiraties en motieven van mensen om te verhuizen/blijven/vertrekken in/uit Brussel en hun perceptie van Brussel als stad om in te wonen en leven. Wat zijn de woonbehoeften en toekomstige woonplannen? Komt de huidige woonsituatie overeen met de woonbehoeften? Welke eisen stellen mensen aan hun woonomgeving en moesten ze offers brengen of compromissen sluiten? Wat is de invloed van werk-, gezins- en vroegere woonervaringen op hun woonwensen en waar plaatsen ze Brussel in hun individuele woontraject? Daarnaast wil het project de link tussen deze elementen en de bestaande woonmilieus en beschikbare woningvoorraad verkennen.

Voorliggend rapport bevat de resultaten van de analyse binnen het kwalitatieve luik van het B-REL project. Er werden 153 respondenten bevraagd die in de afgelopen 7 jaar van, naar of binnen Brussel zijn verhuisd. Op basis van deze interviews hebben we het complexe kluwen van gekende elementen ontward die de woonkeuzes beïnvloeden (socio-economische status,

¹ In dit rapport duiden we het Brussels Hoofdstedelijk Gewest aan met ‘Brussel’. Wanneer we het over de gemeente Brussel hebben, duiden we dit aan met ‘Brussel-stad’.

gezinssamenstelling en levensfase – De Lannoy & Kesteloot, 1980). Maar ook minder gekende of zelden bestudeerde factoren kwamen aan het licht. Daarbij valt te denken aan de eigen ervaringen uit het verleden en de woonsituatie tijdens de kindertijd (Meeus & De Decker 2013), sociale status (Rowlands & Gurney 2000), levensstijl (Smith, 2009; Clapham, 2005), persoonlijke waarden en normen (Coolen & Hoekstra, 2001; Coolen & van Montfort, 2001) en persoonlijke smaak (de Wijs-Mulken, 1999).

Uit deze verschillende elementen die de keuze voor een bepaalde woonlocatie en/of een bepaald woningtype bepalen, distilleren we 10 'ideaaltypische' profielen van huishoudens die in Brussel wonen of gewoond hebben. Hierbij wordt rekening gehouden met de levensloop, levensstijl en smaak van de diverse huishoudens en met hun perceptie van stedelijkheid in het algemeen en van de leefomstandigheden in Brussel in het bijzonder. Het gaat meer bepaald om de volgende profielen:

(1) Cosmopolitans	(6) Disappointed
(2) Urban elite	(7) Reluctant leavers
(3) Born city dwellers	(8) Transients
(4) Converted	(9) Classic suburbanites
(5) Urban villagers	(10) Anti-urbanists

Binnen deze 10 profielen kunnen we duidelijk een aantal types onderscheiden van huishoudens met een groot hart voor Brussel en huishoudens die eerder negatief staan tegenover de stad of teleurgesteld zijn in de manier waarop de stad wordt bestuurd. Doordat we in dit onderzoek werken met diepte-interviews is er echter ook heel veel ruimte voor genuanceerde meningen en houdingen ten opzichte van de stad. Het is zelden een zwart-wit verhaal. Dit blijkt ook duidelijk uit het openingscitaat waarin Kurt zijn haat-liefde verhouding met Brussel beschrijft.

Het rapport is opgebouwd als volgt. Hoofdstuk 2 biedt een beknopt overzicht van bestaande literatuur over (1) de verschillende determinanten van woongedrag en woonaspiraties, (2) de symbolische waarde van wonen en (3) de visie op de stad en stedelijk wonen. In dit laatste luik zoomen we ook in op de herwaardering van het stedelijk ideaal. In hoofdstuk 3 lichten we de methodologie van het onderzoek toe. Hoofdstuk 4 bevat de resultaten. Verder bouwend op twee spanningsvelden die uit de perceptie-analyse binnen het B-REL project naar voren kwamen (*metropolitanism* vs. *arcadianism* & *cosmopolitanism* vs. *fearism*), introduceren we hier de 10 ideaaltypische profielen van huishoudens die van, naar of binnen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest verhuizen. In hoofdstuk 5 bespreken we de belangrijkste

implicaties van deze ideaaltypische profielen voor het beleid en werken we vijf concrete beleidsaanbevelingen uit. Hoofdstuk 6 vormt het besluit.

2. Over wonen, woongedrag en de revival van het stedelijk woonideaal

2.1 Woonnormen en woonwensen

Waarom kiezen sommige mensen voor een rijwoning of appartement in een kleine of grote stad? Voor een gelijkvloerse bungalow of een bescheiden nieuwbouw in een suburbane, residentiële wijk? Of voor een oude boerderij of een grote alleenstaande villa op het platteland? Komt deze keuze volledig ‘uit onszelf’, of worden we, al dan niet bewust, beïnvloed door andere factoren? Om de diverse woonkeuzes en woonvoorkeuren in onze samenleving beter te begrijpen, moeten we allereerst het concept van ‘woonnormen’ en ‘woonwensen’ beter kaderen.

Woonnormen bestaan uit waarden en voorkeuren over wat we zouden omschrijven als de 'ideale woning'. Dit beeld van de ideale woning is een sociaal geconstrueerde verwachting die richting geeft aan ons gedrag in het dagelijks leven (De Decker, 2017). Een woonnorm ontstaat niet vanzelf, maar wordt doorheen de jaren geconstrueerd, gevestigd en herbevestigd (Crawford & McKee, 2018). De wortels van de vandaag nog steeds vigerende woonnorm in België - die van een eigen alleenstaande woning met tuin buiten de stad – kunnen worden teruggebracht tot de 19de eeuw (Smets, 1977 in: De Decker, 2017; De Decker, 2011a). Deze woonnorm werd in de 20ste eeuw versterkt door een beleid dat inzette op eigenaarschap. Doordat deze norm op jonge leeftijd wordt overgedragen door socialisatie (De Saegher, 2020; Opit, Witten & Kearns, 2020) en huizen doorgaans een lange levensduur hebben is de norm vrij stabiel en moeilijk te veranderen (De Decker, 2017). Het dringt onbewust voorkeuren op en vertelt mensen wat ze moeten nastreven (Preece et al., 2019). Eigenaarschap is voor velen een belangrijke graadmeter van succes en, afhankelijk van de staat, kwaliteit en locatie van de woning, ook status (De Decker, 2017). Maar deze norm is uiteraard niet waarde-neutraal (Hart, 2016). Sommige sociale groepen hebben immers meer macht om de ideale woning te definiëren dan anderen.

Daarnaast is het niet omdat één specifiek woonmodel wordt voorgesteld als het na te streven ideaal, dat iedereen dit woonideaal ook zelf wil of kan realiseren. België telt vandaag ca. 66% eigenaars, in Brussel gaat het slechts over 39%². In België is circa 1 op 3 dus geen eigenaar en lang niet iedereen binnen deze groep wenst dit binnen afzienbare tijd ook te worden. Bovendien tekenen zich het afgelopen decennium enkele trends af die afwijken van de heersende woonnorm. Denk maar aan de toename van het aandeel meergezinswoningen en de groeiende groep collectieve woonprojecten (Sansen & Ryckewaert, 2020).

² Bron: Census 2011, www.census2011.be. Het gaat hier om door de eigenaar bewoonde woningen.

Deze ‘alternatieve of innovatieve’ woonvormen kunnen deels verklaard worden doordat **woonwensen** gevormd worden door de relatie tussen gesocialiseerde, subjectieve woonvoorkeuren en de bredere structurele mogelijkheden om deze daadwerkelijk te realiseren (Crawford & McKee, 2018; Verstraete & De Decker, 2017). Net omwille van het feit dat verlangens min of meer zijn afgestemd op de mate waarin ze daadwerkelijk realiseerbaar zijn, is het belangrijkste aspect in deze relatie niet wat mensen nastreven, maar welke mogelijkheden er zijn om deze wensen op een bepaald moment in de tijd ook uit te voeren. Deze mogelijkheden worden op hun beurt dan weer gestructureerd door structurele voorwaarden en contextfactoren, waaronder bijvoorbeeld de politiek-economische context (Preece et al. 2019).

Omdat een woonwens vaak wordt gezien als een doel dat pas op lange(re) termijn kan worden gerealiseerd of vaak zelfs onhaalbaar wordt geacht, zullen mensen tussentijdse woonkeuzes (moeten) maken, of ze zullen hun verwachtingen ten aanzien van hun woonambities (moeten) bijstellen. Wonen is immers ook een aanpassingsproces (Priemus, 1986). Dit is merkbaar wanneer we het belangrijke onderscheid maken tussen geformuleerde (‘stated’) en geobserveerde (‘revealed’) woonwensen (Timmermans, Molin, & van Noortwijk, 1994). Geobserveerde woonwensen zijn gebaseerd op werkelijk gemaakte, en dus observeerbare, woonkeuzes, terwijl geformuleerde woonwensen gebaseerd zijn op geambieerde of hypothetische keuzes. Verschillende factoren beïnvloeden welke keuzes mensen kunnen maken met betrekking tot hun woonsituatie. In het volgende luik bespreken we de factoren die van invloed zijn op onze geformuleerde en geobserveerde woonwensen.

2.2 Verklarende factoren van woonwensen en woongedrag

Eerder onderzoek wees al op het belang van een combinatie van factoren op macroniveau (zoals de structuur van de woningmarkt, de economische situatie en het beleid) en op microniveau (zoals leeftijd, huishoudsamenstelling, inkomen en huidige woonsituatie) (Collen & Hoekstra, 2001). Ook sociale en culturele processen bepalen mee ons woongedrag en onze woonwensen (Hart, 2016; Karsten, Reijndorp & van Zwaard, 2006). Preece et al. (2019) delen de verschillende achterliggende verklarende factoren van woonwensen op in vier verschillende dimensies: een politiek-economische, een maatschappelijke, een individuele en een spatio-temporele dimensie. Het is belangrijk te benadrukken dat deze onderling sterk verweven zijn. Mensen formuleren voor zichzelf bepaalde woonwensen op basis van de huidige woon- en leefsituatie, ervaringen uit het verleden en plannen voor de toekomst. Sommige factoren zullen constant zijn in de tijd, andere zijn veranderlijk (Yu, Zhang, & Li, 2017). We

bespreken de politiek-economische en maatschappelijke dimensie samen, en zoomen vervolgens in op de individuele en spatio-temporele dimensie. Bij de bespreking van de verschillende dimensies belichten we, waar relevant, ook telkens de situatie in België.

2.2.1 *Politiek-economische en maatschappelijke dimensie*

Woonwensen dienen steeds te worden gekaderd binnen de bredere politiek-economische context waarbinnen het dominante woonmodel zich ontwikkelt, aangezien iemands percepties van de mogelijkheden en beperkingen op het vlak van wonen zullen verschuiven als reactie op de bredere politieke, economische, sociale en culturele context (Crawford & McKee, 2018). Het beleid is hier uiteraard een bepalende factor. Beleid wordt door Clapham (2018) omschreven als elke actie die een overheid onderneemt om de processen of uitkomsten van het wonen te beïnvloeden. Denk hierbij aan regelgeving, publiek woonaanbod, financiering of subsidies om mensen in staat te stellen een woning te kopen die ze zich zonder overheidssteun niet zouden kunnen veroorloven. Maar denk ook aan het beleid inzake mobiliteit en ruimtelijke ordening, die een rol spelen in de relatie (afstand) tussen diverse functies (werk, school, recreatie...) en de woonplaats (De Decker, 2011b).

Evengoed maakt ook het beïnvloeden van percepties over ideale woonvormen deel uit van een woonbeleid, net zoals het ontbreken van enige vorm van overheidsinterventie. De keuze om niet in te grijpen in de markt of in specifieke omstandigheden of sub-niches is een volwaardig huisvestingsbeleid dat bepaalde resultaten zal opleveren. Al deze vormen van woonbeleid leveren niet alleen fysieke, maar ook gedragsmatige en symbolische uitkomsten op (Clapham, 2018). Vaak volgen deze interventies de logica die bepaald wordt door de specifieke situatie van beleidsmakers en praktijkwerkers (Flint & Rowlands, 2003). De woonnormen van deze groep (die deels ook vorm kregen via socialisatieprocessen) zullen hierbij als leidraad worden gehanteerd, waardoor bepaalde normen (e.g. eigen woningbezit) meer gewaardeerd zullen worden dan anderen.

De Belgische woonorde³ focust op de dominantie van eengezinswoningen als na te streven woningtype en op huiseigenaars (Mougenot, 1988; Depraetere et al., 2015). Dit is het ideaal waartegen alle andere vormen (huurwoningen, sociale huisvesting) worden afgezet. België is al langer een land van huiseigenaars: een eigen huis bouwen of kopen was en is een

³ Sinds 1980 is het woonbeleid in België een regionale bevoegdheid. Het Vlaamse, Waalse en Brussels Hoofdstedelijke Gewest hebben dus ook een lange gedeelde woongeschiedenis. Bovendien bleven enkele belangrijke aspecten van het woonbeleid, zoals de woonfiscaliteit en de private huurwetgeving, lange tijd federale materie (Winters & Heylen 2012).

prioriteit in het woonbeleid (De Decker, 2013). Via fiscale kortingen, premies en tijdelijk zelfs met een extra stem bij verkiezingen voor eigenaars of zij die spaarden voor een eigendom, werd woningeigendom al in de 19de eeuw en de vroege 20ste eeuw aangemoedigd (Mougenot, 1988; Smets, 1977). Vandaag stimuleert en ondersteunt de overheid nog steeds de aankoop van een eigen woning⁴. De sterke inzet op eigendom heeft het aandeel huiseigenaars tot na de jaren 2000 dan ook onophoudelijk doen groeien (Heylen, 2015).

Toch zien we dat bepaalde structurele ongelijkheden op de woningmarkt onveranderd blijven of zelfs worden versterkt. In deze context suggereert Europees onderzoek naar de arbeids- en woningmarkt dat door de toenemende inkomensongelijkheid en de hiermee gepaard gaande uitholling van de middenklasse, het aspect van ‘familialism’ in de woontrajecten van vele gezinnen aan belang wint (Arundel & Doling, 2017). Jonge huishoudens die bij de aankoop van hun eerste woning worden gesteund door de ouders, hebben immers een ontzettend grote voorsprong op hun generatiegenoten die het zonder financiële hulp moeten redden. Coulter (2018) concludeert hieruit dat het vooral de gedifferentieerde toegang tot middelen is - en niet zozeer het socialiseren van kinderen inzake woonaspiraties - die bepaalt in hoeverre ouders de wooncarrière van hun kinderen mee bepalen.

2.2.2 *Individuele dimensie*

Naast politiek-economische en maatschappelijke factoren, zijn ook individuele factoren van groot belang om de totstandkoming van woonaspiraties te bestuderen (Preece et al., 2019). Het is immers zo dat elk huishouden voor zichzelf een aantal rationele factoren in rekening brengt bij het inschatten van de haalbaarheid van bepaalde woonwensen. Hierbij spelen de eigen financiële middelen en de woningprijs- en woningkwaliteit van de beschikbare woningen natuurlijk een belangrijke rol, maar ook de verwachte economische voordelen van bijvoorbeeld eigenwoningbezit worden mee in rekening gebracht (Brun & Fagnani, 1994; Colom & Molés, 2008). Analooq aan deze rationele benadering worden woonwensen vastgesteld binnen een keuzekader dat gebaseerd is op de functionele (en niet louter financiële) waarde van een woning, met de nadruk op woningkenmerken zoals ruimte, aantal kamers, nabijheid van werk, school of andere voorzieningen (Andersen, 2011; Preece et al., 2019).

⁴ Tot eind 2019 kon men in Vlaanderen nog beroep doen op de woonbonus. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest werd deze afgeschaft op 1 januari 2017 en gecompenseerd met een verhoging van de vrijstelling van registratierechten. In het Waals gewest werd de woonbonus sinds 2016 vervangen door de ‘chèque habitat’. Dat is een belastingvermindering die wordt berekend op basis van het netto belastbaar inkomen en het aantal kinderen ten laste.

De keuze voor een woning is echter nooit louter een rationeel-economische keuze, maar is ook een symbolische keuze. Een woning en een woonomgeving brengen een bepaalde status mee en dragen dus ook bij tot onze identiteit. De keuze voor een bepaalde woonlocatie kan daarom ook worden opgevat als een uiting van persoonlijke smaak (de Wijs-Mulkens, 1999) en sociale status (Rowlands & Gurney, 2000). Om de woonwensen van gezinnen volledig te begrijpen is het belangrijk dat de expressieve en symbolische waarde van huisvesting mee in rekening wordt gebracht (Opit et al., 2019). We gaan hier verder nog op in (zie §2.3).

2.2.3 *Spatio-temporale dimensie*

Woonkeuzes kunnen doorheen iemands leven sterk veranderen. De levensfase is dan ook een erg belangrijke verklarende factor voor woonaspiraties en werd in de literatuur al veelvuldig beschreven (Rossi, 1955; Doling, 1967; Clark & Lisowski, 2017). Variaties in de levenscyclus kunnen worden toegeschreven aan factoren gerelateerd aan een veranderende gezinssamenstelling: de geboorte van een of meerdere kinderen, het verlaten van het ouderlijke huis door de kinderen, een nieuwe gezinssamenstelling na een scheiding, etc. (Clark & Huang, 2003; Morrow-Jones & Wenning, 2005). Ook het toe- of afnemen van het beschikbare gezinsbudget kunnen veranderingen in woonaspiraties veroorzaken.

Naast de temporale dimensie, speelt ook de (woon)plaats een erg belangrijke rol in woonkeuzes en –aspiraties. Wonen is een meerledig concept waarbij het aspect ‘locatie’ niet enkel gaat over de nabijheid van jobs, scholen, groen of andere voorzieningen, maar evengoed over de gehechtheid aan een bepaalde locatie, het gevoel hebben ergens bij te horen, de aanwezigheid van sociale netwerken en sociale steun (Mckee & Soaita, 2018). Gebouwen en woningen dragen ook een sterke boodschap over die verbonden is met een plaats in de (stedelijke) ruimtelijke structuur (Van Hove, 2001). Onderzoek in Brussel toont bijvoorbeeld aan dat, in tegenstelling tot wat vaak wordt aangenomen, de meest gesegregeerde wijken terug te vinden zijn in de oudere bourgeois wijken en niet in de volkswijken (Debroux et al., 2007; Van Crieelingen, 2012). Wonen met sociaal gelijksoortige burens blijkt voor vele huishoudens een veel aantrekkelijkere woonambitie te zijn dan te wonen in een sociaal gemengde wijk (Low, 2001; Schuermans, Meeus & De Decker, 2015).

Op een hogere ruimtelijke schaal heeft tot slot ook van het type welvaartsstaat een belangrijke mediërende rol tussen iemand positie op de arbeidsmarkt en de mogelijkheden op de woonmarkt (Preece et al., 2019). Zo toont Zweeds onderzoek aan dat de attitudes van Zweden ten opzichte van huren en kopen opvallend weinig verschillen (Andersson, 2007), terwijl we eerder al beschreven hoe Belgen doorgaans veel positiever staan ten opzichte van

kopen (zie ook Elsinga et al., 2007). Dit kan grotendeels verklaard worden door de vigerende woonorde in ons land. Het woonbeleid dat in een bepaald gebied van kracht is, en de mate waarin dat beleid onderhevig is aan veranderingen, heeft dan ook een grote impact op de aantrekkelijkheid van verschillende woonvormen (koop versus huur – sociaal versus privaat) in de tijd en in de ruimte (Depraetere et al., 2015; Crawford & McKee, 2018).

2.3 De symbolische waarde van wonen

De literatuur over woonkeuzes en -wensen vertrekt doorgaans van het rationele besluitvormingsproces met een overheersende focus op de economische (woonprijzen, woonbeleid, ...) en demografische (gezinssamenstelling en leeftijd) determinanten van onze woonkeuze (Lawton et al., 2013). Mensen nemen verschillende rationele beslissingen vanuit een confrontatie tussen ruimtelijke voorkeuren, werk, gezin en de economische realiteit enerzijds en de mogelijkheden op de lokale woningmarkt anderzijds. Deze factoren laten ons echter niet toe om te verklaren waarom het ene middenklasse gezin met kinderen er bewust voor kiest om in een voorstad te gaan wonen, terwijl een ander, maar soortgelijk gezin voor een woning in de binnenstad kiest. Om dit te kunnen verklaren moeten we ook de symbolische waarde van wonen mee in rekening brengen. Wanneer we ook deels onze identiteit ontleen aan een woning (en haar locatie) en er een symbolische betekenis aan vastkoppelen, wordt het pas echt een ‘thuis’ (Clapham, 2018).

De grootte, het type en de locatie van iemands woning vormen samen een weerspiegeling van sociale status en identiteit en spelen een niet te onderschatten rol in woonaspiraties en woonkeuze (Karsten, 2007). Over het algemeen is er te weinig aandacht voor de expressieve dimensie van huisvesting. Huisvesting is een statement die een sterke sociale boodschap overbrengt (Montijn, 1999; Rowlands & Gurney, 2000). Hetzelfde kan gezegd worden over de locatie van huisvesting. De buurt en haar reputatie dragen eveneens bij aan sociale status, of het gebrek daaraan. Woningen, buurten, gemeenten en steden zijn allen dragers van een expressief repertoire dat mensen gebruiken om zich te onderscheiden. Bourdieu (1979) stelde dat mensen met veel 'cultureel kapitaal' (hoogopgeleid, actief in artistieke of creatieve beroepen) systematisch hun cognitieve en artistieke vaardigheden en troeven laten zien door de consumptie van 'alternatieve', onconventionele goederen. Dit omvat ook wonen in de breedste zin van het woord (Bourdieu, 1999). Denk hierbij bijvoorbeeld aan het wonen in een loft of het opstarten van een co-housing project. Co-housing wordt bijvoorbeeld vaak gepromoot als ‘*a way of living in cities that is focused on communities and convenience*’ (see The Collective,

2018: in Preece et al., 2019). Het is een woonvorm die de bewoners niet enkel woonunits en gedeelde ruimtes biedt, maar ook een bepaalde levensstijl voorschotelt.

Bourdieu argumenteert ook dat mensen met veel 'economisch kapitaal' hun rijkdom tonen door de consumptie van luxegoederen. Zij zijn meer geneigd om hun rijkdom te etaleren door opzichtige consumptie, bijvoorbeeld door het bouwen of kopen van een grote villa op een groot stuk grond in een bekende welgestelde buurt (Wagenaar, 2006 - naar Veblen, 1899).

We kunnen hieruit besluiten dat de woonkeuzes die mensen maken - of niet kunnen maken door gebrek aan kapitaal - een middel vormen om zich te onderscheiden van anderen en om hun persoonlijke smaak en sociale positie in de maatschappij te tonen. Een bijkomend gevolg is dat woonkeuzes ook leiden tot sociaal-ruimtelijke segregatie doordat mensen zich in een gedeelde fysieke ruimte plaatsen met degenen die op maatschappelijk vlak dicht bij hen staan, terwijl ze zich fysiek distantiëren van degenen die verder van hen af staan (Marom, 2014). Woonaspiraties zijn daarom ook onlosmakelijk verbonden met sociale ongelijkheden in onze samenleving. Het economisch en cultureel kapitaal waar iemand over beschikt bepaalt niet enkel onze keuzebeperkingen, maar maakt ook deel uit van iemands sociale positie in termen van klasse, gender, leeftijd en etniciteit (Hochstenbach & Boterman, 2015).

2.4 De herwaardering van het stedelijk ideaal

Met de komst van de industrialisering trokken de steden heel wat plattelandsbewoners aan, op zoek waren naar werk en een betere toekomst voor hun kinderen. Na de tweede wereldoorlog leidde de combinatie van een groeiende welvaart en een stijgend autogebruik tot een toenemende suburbanisatie. De stad begon steeds meer van haar aantrekkingskracht te verliezen en moest steeds vaker de duimen leggen voor het opkomende suburbane woonideaal (Meeus & De Decker, 2013; De Vidovich, 2019). De nieuwe, ruime woningen buiten de stad werden gezien als gezondere en meer kindvriendelijke woonomgevingen. Het suburbane woonideaal ging over meer dan enkel een bepaalde woningtypologie en woonomgeving. Het ging om een hele nieuwe, op private consumptie gestoelde levensstijl, waarmee de opwaarts mobiele middenklasse zich kon onderscheiden van de arbeidersklasse (Oosterlynck & Schillebeeckx, 2012). De gevolgen voor de stad waren zwaar. De stad verarmde en verloederde verder en werd een eiland van verval te midden van een welvarende rand. Het is mede dankzij de komst van gastarbeiders en migranten die de leegstaande huizen van de gesuburbaniseerde middenklasse innamen, dat het leven in bepaalde delen van stad in de jaren 1970 en 1980 niet volledig doodbloedde.

Zoals eerder gesteld, komt er vanaf het midden van de jaren 1980 een kentering in het denken over wonen in de stad. Bepaalde groepen binnen de middenklasse verliezen hun interesse in de suburbane levensstijl en bestempelen de suburbs als te homogeen, te conservatief en bovendien ook steeds minder vlot bereikbaar (Keil, 2018). De stad wordt langzaamaan weer gezien als een reële optie voor de meer welvarende sociale klassen in de samenleving. Aanvankelijk gaat het vooral om jonge, kinderloze professionals die vooral actief zijn in de dienstensector (Lawton, Murphy, & Redmond, 2013; Keil, 2018), maar al snel volgen ook gezinnen met kinderen (Karsten, 2007). Rond de millenniumwisseling zijn veel grote steden, mede door een breed uitgemeten vernieuwingsbeleid, uitgegroeid tot populaire plekken om te werken en te wonen. Huizen worden opgeknapt, vervallen winkelpanden nieuw leven ingeblazen en de ene na andere hippe koffiëbar duikt op in het straatbeeld. De gentrificatiegolven zijn een feit en volgen elkaar snel op (Zukin, 1987; Smith, 2002; Lees, Slater & Wyly, 2013). Dit gentrificatieproces wordt vaak nog aangemoedigd en versterkt door een stedelijk beleid dat sterk inzet op stadsvernieuwing, maar weinig oogt heeft voor het risico op sociale verdringing (zie voor België: Loopmans, 2008; Uitermark & Loopmans, 2013).

Anno 2020 is de stad voor heel veel gezinnen weer een populaire woonplek geworden. Wonen in de stad heeft als voordeel dat woon-werk verplaatsingen minder groot zijn en alle voorzieningen dichtbij zijn (Karsten, 2007) en wordt door vele landen ook aangemoedigd omwille van de schaarse open ruimte en de grote ecologische uitdagingen (OECD, 2012). Het hernieuwde succes van het stedelijke wonen zorgt echter ook voor een toenemende druk op de stedelijke woningmarkt. Hierdoor bestaat het gevaar dat wonen in de stad op termijn enkel nog haalbaar zal zijn voor de erg welgestelden in onze samenleving. Er is dan sprake van wat Ehrenhalt (2012), op basis van onderzoek in de VS, bestempelt als een *demografische inversie*: de rijken wonen opnieuw in de goed uitgeruste binnenstad en de minder welstellende huishoudens worden verdrongen naar minder goed voorziene en minder goed ontsloten buitengebieden.

3. Methodologie

Om de motieven achter de verhuisbeweging van huishoudens die van, naar of binnen verhuizen te onderzoeken, alsook hun perceptie van Brussels als woonstad te achterhalen, baseren we ons op data die werden verzameld tijdens semigestructureerde diepte-interviews met 153 respondenten. Daarbij werd ook aandacht besteed aan mogelijke verklarende factoren op microniveau zoals waarden, culturele voorkeuren en levensstijl. Deze interviews combineerden we met observaties in de woning van de respondenten, fotomateriaal en een schematische weergave van het reeds afgelegde woontraject (gebaseerd op de 'housing pathway approach van Clapham, 2005; zie ook bijlage A). De focus ligt op huishoudens die in de afgelopen 10 jaar van/naar/binnen Brussel zijn verhuisd. Ook huishoudens die in de nabije toekomst van plan zijn om naar Brussel te verhuizen, werden bevraagd.

Alle interviews werden afgenomen bij de respondenten thuis, tenzij de respondenten zelf aangaven dat ze liever geïnterviewd werden op een neutrale plaats. Bij deze groep vonden de interviews plaats in koffiebars, hotellobby's of in de werkomgeving van de respondent. Het grootste deel van de interviews vond plaats na de werkuren, aangezien de meeste respondenten overdag aan het werk zijn. De interviews werden afgenomen tussen 2017 en 2019.

In voorliggend methodologisch hoofdstuk bespreken we kort het ideaaltypische verloop van een interview. In werkelijkheid verliep geen enkel interview precies zoals hier beschreven. We staan ook stil bij de verschillende topics die tijdens de interviews worden bevraagd en bespreken het gebruik van observaties en fotomateriaal. Vervolgens introduceren we het casestudiegebied en belichten we beknopt het rekruteringsproces van onze respondenten. Tot slot geven we enkele basiskennmerken mee van de bevraagde huishoudens.

Voor een meer uitgebreide omschrijving van onze methodologie verwijzen we naar bijlage A, waarin naast de theoretische omkadering van het woonpaden-concept van Clapham (2005), ook het selectieproces en belangrijke kwaliteits- en ethische kwesties uitgebreid worden omschreven.

3.1 Diepte-interviews

3.1.1 Intro

Alle interviews volgens hetzelfde patroon. Na een korte introductie van het onderzoeksproject door de interviewer, wordt aan de respondent gevraagd of hij/zij nog steeds bereid is deel te nemen en zijn/haar toestemming verleent om het interview op te nemen met

een geluidsrecorder. Dit is ook het moment waarop de interviewer nog eens benadrukt dat alle verstrekte informatie vertrouwelijk zal worden behandeld en dat de anonimiteit van de respondent wordt gegarandeerd.

Vervolgens wordt aan de respondent gevraagd om een korte vragenlijst in te vullen die peilt naar een aantal basis socio-economische kenmerken (zoals geboorteplaats, opleidingsniveau en huidig/voormalig beroep) en naar enkele eigenschappen van de huidige woning. Deze lijst bevat ook 1 vraag waarin de respondent gevraagd wordt zich te positioneren op een politieke schaal. Uiteraard zijn alle respondenten vrij om deze, of andere vragen, niet te beantwoorden.

3.1.2 Optekenen van het afgelegde woontraject

Na dit meer formele gedeelte wordt aan de respondent gevraagd om het afgelegde woontraject vanaf de geboorte te beschrijven en schematisch uit te tekenen op papier. Waar zijn ze geboren en hebben ze sindsdien gewoond? In wat voor soort woontypologieën en woonmilieus hebben ze gewoond en met wie? Wat waren hun belangrijkste motieven om te verhuizen? Enzovoort. Zoals eerder gesteld, is deze werkwijze deels gebaseerd op de woonpaden-benadering van Clapham (2003). Deze benadering is niet enkel gericht op het verkennen van de veranderingen in de woonsituatie van een persoon in termen van woningtypologie of bewonersstatuut (eigenaar/huurder/...), maar ook op het gebied van locatie, kenmerken van de woonomgeving en, niet onbelangrijk, in termen van betekenis (Clapham, 2003). Om het traject van een individu te reconstrueren, gebruikt Clapham *“a biographic method to evaluate the choices, opportunities and preferences of individuals in the household during their lives and to map out their housing careers”* (Smith, 2009: 9). Deze woonpaden-benadering sluit dan ook goed aan bij onze belangrijkste onderzoeksdoelstellingen, aangezien deze benadering niet enkel de macrofactoren waarop individuele huisvestingsbeslissingen gebaseerd zijn in kaart brengt, maar ook peilt naar belangrijke microfactoren zoals de socio-economische status van de huishoudens, hun culturele voorkeuren en levensstijl (Bridge, 2001).

3.1.3 Semigestructureerde topiclijst

Wanneer er een duidelijk beeld is van het woontraject van de respondent, worden bijkomende vragen gesteld op basis van een semigestructureerde topiclijst. Deze wordt gedurende het onderzoek aangepast waar nodig op basis van nieuwe inzichten die tijdens eerdere interviews zijn verkregen. Het is de bedoeling dat elk thema tijdens het interview aan

bod komt, zonder dat hiervoor elke vraag letterlijk hoeft te worden gesteld. De respondenten hebben de vrijheid om te vertellen en te reflecteren over de voorgestelde onderwerpen en worden ook aangemoedigd om zelf andere relevante thema's aan te snijden. De belangrijkste thema's zijn (onder andere):

- (a) De huidige woonsituatie
- (b) De huidige woonomgeving (gaande van het niveau van de straat tot op wijk- en gemeenteniveau), inclusief vragen over onderwijsvoorzieningen, de verkeersomgeving en de sociale, culturele en vrijetijdsinfrastructuur
- (c) De rol van het beleid (zowel op het niveau van de lokale gemeente als op niveau van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest)
- (d) De expressieve dimensie van wonen (inclusieve vragen over culturele voorkeuren, leefstijl, persoonlijke smaak, voorkeuren op het gebied van interieurontwerp en architectuur, etc.
- (e) Toekomstige woonplannen
- (f) Percepties over Brussel als woonomgeving
- ...

3.1.4 *Het gebruik van fotomateriaal en observaties*

Aanvullend op de registratie van de woonpaden en de semigestructureerde topic-lijst, waarbij zoals vermeld ook percepties en leefstijlen in kaart worden gebracht, maken we gebruik van observaties en beeldmateriaal om een beter inzicht te krijgen in de woonwensen van de respondenten op het gebied van interieur en bouwstijl. Aan het einde van elk interview vragen we de respondent om toestemming om enkele foto's te maken van de ruimte waar het interview plaatsvond (in de meeste gevallen de keuken of de woonkamer), van de buitenruimtes en de gevel. We stellen de vraag slechts één keer en vermelden hier duidelijk bij dat ze zich op geen enkele manier verplicht moeten voelen om toestemming te geven. We zijn ons er sterk van bewust dat dit kan voelen als een inbreuk op hun privacy en/of een inbreuk op hun persoonlijke ruimte en benadrukken altijd het belang van absolute anonimiteit. Wanneer de foto's worden gebruikt in de rapportage van het onderzoek, zorgen we ervoor dat er geen links kunnen worden gelegd tussen de foto's en onze respondenten. Deze foto's bieden extra informatie over persoonlijke smaak, culturele voorkeuren en interieur- en bouwstijl.

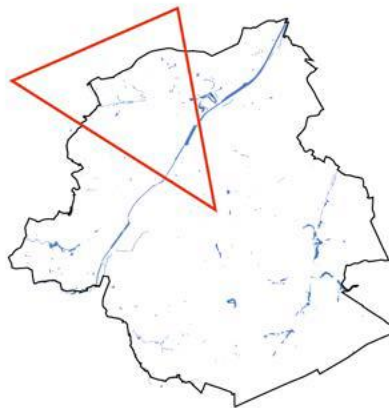
Tot slot maken we ook gebruik van observaties in de woning van de respondent om nog meer inzicht te verkrijgen in de culturele voorkeuren en leefstijl. Dit kunnen observaties zijn over interieurontwerp, culturele objecten, architectuur, objecten gerelateerd aan hobby's (sport,

muziek, etc.), politieke en/of ideologische pamfletten, enzovoorts. Om de observaties te formaliseren en te vermijden dat de verschillende interviewers zich vanuit het eigen interesseveld slechts op één subdomein zouden richten, maken we gebruik van een 'observatieprotocol'. Dit dient als leidraad voor het noteren van alle observaties en legt de nadruk op het belang van het onderscheid tussen het observeren van objectieve feiten (bijv. 'Er was een piano in de woonkamer.') en eigen interpretaties (bijv. 'Ik geloof dat de respondent een milieubewust persoon is, aangezien ik veel Greenpeace-posters zag hangen in de woonkamer').

3.2 Casestudiegebied

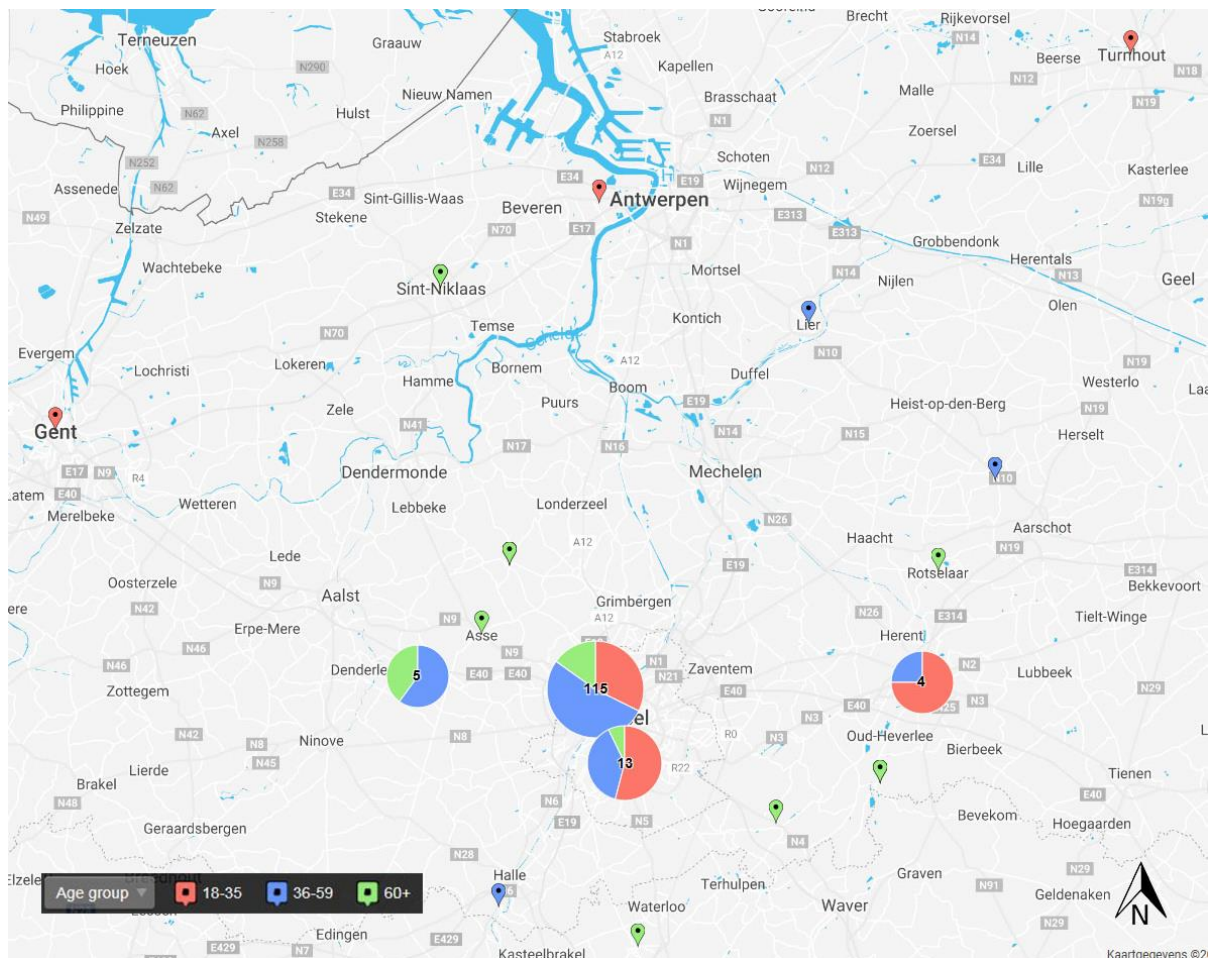
Binnen het B-REL project werd een casestudiegebied geselecteerd dat zich vanuit het centrum van Brussel uitstrekt in een radiale noordwestelijke richting (zie figuur 1). In de methodologische bijlage (zie bijlage A) worden de verschillende redenen weergegeven waarom dit gebied werd geselecteerd.

Figuur 1: Ruwe afbakening van het casestudiegebied (Sansen & Ryckewaert, 2020)

In het kader van voorliggend rapport over de interviewstudie is het belangrijk mee te geven dat dit casestudiegebied als richtlijn gold. Figuur 2 geeft een overzicht van de huidige woonplaats van de respondenten, gelinkt aan leeftijdscategorie. Op deze kaart is duidelijk te zien dat het grootste deel van onze respondenten binnen het casestudiegebied woont, dat o.a. de Brusselse gemeenten Brussel-stad, Jette, Koekelberg en Ganshoren omvat en de perifeer gelegen gemeenten Wemmel, Asse, Merchtem en Meise. Een kleiner deel respondenten woont buiten dit casestudiegebied. Dit zijn zowel respondenten die Brussel tussen 2012 en 2019 hebben verlaten en ingeruild voor een andere gemeente, als respondenten die in de nabije toekomst een verhuis naar Brussel plannen.

Figuur 2: Woonplaats respondenten ten tijde van het interview, gelinkt aan leeftijdscategorie

3.3 Het selectie- en rekruteringsproces⁵

3.3.1 Selectiecriteria

Zoals eerder vermeld, is het onderzoeksproject gericht op de woonwensen van huishoudens die naar/van/binnen Brussel zijn verhuisd en op huishoudens die concrete plannen hebben om in de nabije toekomst naar Brussel te verhuizen. Aangezien de herinneringen over onderliggende motivaties die aan de basis liggen van een bepaalde woonkeuze en verhuisbeweging snel vervagen, hebben we ervoor gekozen om onze doelgroep te beperken tot mensen die in de afgelopen 7 jaar (tussen 2012 en 2019) zijn verhuisd. Hoe meer een verhuizing

⁵ Voor een meer uitgebreide beschrijving van het selectie- en rekruteringsproces verwijzen we naar de methodologische paper in bijlage.

in het verleden ligt, hoe meer de woonervaringen immers worden vertroebeld door andere ervaringen of worden geminimaliseerd, uitvergroot of simpelweg vergeten.

Vanuit geografisch oogpunt, hanteren we het geselecteerde casestudiegebied als leidraad. Potentiële respondenten die buiten het gebied wonen, werden echter niet uitgesloten (zie ook eerder, figuur 2).

Tot slot richtten we ons op huishoudens die zich in verschillende levensfasen bevinden. Het is immers bekend dat iedere levensfase specifieke mijlpalen met zich meebrengt die op hun beurt onze woonbehoeften en verhuisplannen beïnvloeden (Morrow-Jones & Wenning, 2005). We selecteren daarom respondenten in drie leeftijdscategorieën: jonge volwassenen (18-35 jaar), volwassenen (35-59 jaar) en ouderen (60 jaar en ouder). Tabel 1 geeft deze steekproefcriteria visueel weer in een matrix. Binnen elke categorie zijn er drie subgroepen, afhankelijk van de laatste verhuisbeweging ten opzichte van Brussel. Dit komt neer op ca. 48 beoogde interviews per leeftijdscategorie en per groep verhuizers, wat overeen stemt met het aantal benodigde respondenten om een punt van verzadiging te bereiken in kwalitatief onderzoek (Guest, Bunce, and Johnson 2006).

Twee groepen zullen in het onderzoek bijzondere aandacht krijgen. Een eerste groep zijn jonge huishoudens met jonge kinderen. Eerder onderzoek toonde meermaals aan dat dit een groep betreft die vaak op een strategisch punt staan in hun wooncarrière staan (Knight, 2010; Knight, 2005; De Decker, 2013; Meeus and De Decker 2013). Ten tweede zullen we ook op zoek gaan naar 'jonge ouderen' (tussen 60 en ongeveer 75 jaar), een groep die vaak over het hoofd wordt gezien in het onderzoek naar woondynamieken. Deze vaak nog zeer actieve groep is recentelijk met pensioen gegaan (of staat op het punt om met pensioen te gaan) en wordt geconfronteerd met enkele belangrijke levensbeslissingen. Bovendien woont deze groep vaak in (te) grote huizen, omdat de meeste van hun kinderen het ouderlijke huis reeds hebben verlaten (Golant 2015; De Witte et al. 2012; De Decker, 2013).

Tot slot hebben we ervoor gekozen om huishoudens die van plan zijn om in de nabije toekomst naar Brussel te verhuizen niet op te nemen in onze matrix, omdat we niet kunnen voorspellen hoe gemakkelijk of moeilijk deze huishoudens te vinden zullen zijn. Dit betekent echter niet dat deze huishoudens niet zullen worden opgenomen in ons onderzoeksproject (zie ook verder, tabel 2).

Tabel 1: Matrix steekproefcriteria

Leeftijdsgroep	Verhuisd naar Brussel	Verhuisd binnen Brussel	Verhuisd uit Brussel	Totaal
Jonge volwassenen (18-35)	16	16	16	48
Volwassenen (36-59)	16	16	16	48
Ouderen (60-...)	16	16	16	48
Totaal	48	48	48	144

3.3.2 Rekrutering van respondenten

Om te vermijden dat de respondenten een te homogene groep zouden vormen in termen van leefstijl, socio-economische status, opleidingsniveau en sociaal-culturele achtergrond, werd van aan de start van het onderzoek gekozen voor de combinatie van verschillende rekruteringsmethoden. Zo combineerden we het verzenden van persoonlijke uitnodigingen tot deelname aan het onderzoek naar inwoners van Wemmel die recent uit Brussel waren verhuisd (op basis van een aselechte steekproef), met het rekruteren van mogelijke respondenten via het eigen netwerk van het onderzoekersteam. Via een contactpersoon bij de federale politie kwamen we ook in contact met enkele respondenten die op verschillende niveaus binnen de organisatie werkzaam zijn. We combineerden deze methoden met 'snowball sampling' (Morris 2006). Dit houdt in dat elke respondent op het einde van het interview wordt gevraagd of hij/zij geïnteresseerd is in het verspreiden van de oproep tot deelname aan het onderzoek onder zijn/haar vrienden en familie.

Verder werd een deel van de respondenten bereikt via architectuurstudenten van de KU Leuven (Campus Sint-Lucas Brussel). Deze studenten ontvingen intensieve interviewtraining en wekelijkse begeleidings- en feedbacksessies. Om respondenten te rekruteren spraken de studenten niet enkel het eigen sociale netwerk aan, maar gingen ze ook op zoek naar mogelijke respondenten via internetplatformen en sociale media. Dit leidde tot een zeer gevarieerde pool van respondenten in termen van socio-economische achtergrond en culturele voorkeuren.

Tot slot werden 41 respondenten geïnterviewd die woonachtig zijn in 1 van de 5 geselecteerde woonprojecten voor de sociaal-ruimtelijke analyse van woningprojecten gericht op middeninkomens, dat ook deel uitmaakt van het B-REL project (zie Sansen & Ryckewaert, 2020). Het gaat hier om bewoners van Victoria Lofts (Koekelberg), Jette Village (Jette), Residence Dewez (Jette), Les Jardins de Jette (Jette) en Wemmel Square (Wemmel).

Denken we terug aan de 9 beoogde groepen (zie eerder, tabel 1), bleek vooral de groep ‘oudere volwassenen’ moeilijk te bereiken. Door een combinatie van het gericht contacteren van oudere potentiële respondenten die in de media over hun band met Brussel hadden gesproken en het eerder toegepaste ‘snowball sampling’ vonden we uiteindelijk binnen deze categorie ook voldoende respondenten.

3.4 Overzicht respondenten

In totaal werden 153 respondenten bevraagd tijdens 138 interviews. Dit wil zeggen dat in 15 interviews beide partners van het huishouden mee deelnamen aan het gesprek. De jongste respondent was 21 jaar, de oudste was 82 jaar. Onderstaande tabel geeft een overzicht van onze respondenten, opgedeeld volgens leeftijd en laatste verhuisbeweging. Zoals uit de tabel blijkt, is de groep ‘volwassenen’ tussen 36 en 59 jaar die binnen Brussel zijn verhuisd, het grootst. De groep ouder dan 60 jaar is licht ondervertegenwoordigd. We gaven eerder al aan dat dit een groep betreft die binnen het onderzoek moeilijker te bereiken was.

Tabel 2: Overzicht respondenten volgens leeftijdsgroep en verhuisbeweging

Leeftijdsgroep	Verhuisd naar Brussel	Verhuisd binnen Brussel	Verhuisd uit Brussel	Toekomstige inwoners Brussel	Totaal
Jonge volwassenen (18-35)	17	19	9	4	49
Volwassenen (36-59)	15	43	12	3	73
Ouderen (60-...)	9	7	13	2	31
Totaal	41	69	34	9	153

Tabel 3 biedt tenslotte een overzicht van een aantal socio-economische achtergrondkenmerken van de respondenten, alsook enkele gegevens over hun woonsituatie (bewonersstatus, woningtypologie,...).

Tabel 3: Socio-demografische gegevens van respondenten en kenmerken van de woonsituatie

Geslacht	Man	42 %
	Vrouw	58 %
Geboorteland	België	88 %
	EU	7 %
	niet-EU	5 %
Taal interview⁶	Nederlands	81 %
	Frans	16 %
	Engels	3 %
Bewonersstatus	Eigenaar	68 % ⁷
	Huurder	29 %
	Andere	3 %
Aantal bewoners	1	27 %
	2	37 %
	3	12 %
	4	17 %
	5+	7 %
Woningtypologie	Eéengezinswoning	34 %
	Vrijstaande woning	7 %
	Halfopen bebouwing	7 %
	Gesloten bebouwing	20 %
	Meergezinswoning	61 %
	Studio	2 %
	Appartement (in appartementsgebouw)	35 %
	Appartement (in onderverdeeld herenhuis/rijwoning)	6 %
	Appartement (niet gespecificeerd)	7 %
	Loft	11 %
	Co-housing (gedeelde flat of woning)	5 %
Opleiding	Basisonderwijs	2 %
	Secondair onderwijs	13 %
	Voortgezet beroepsonderwijs	2 %
	Bachelor	16 %
	Master	61 %
	PhD	2 %
	Onbekend	3 %

⁶ In de meeste gevallen werden de respondenten in hun moedertaal geïnterviewd. Wanneer hun moedertaal niet Nederlands of Frans was, konden de respondenten een van beide talen kiezen of zich in het Engels uitdrukken.

⁷ In vergelijking met het Brusselse gemiddelde van 40% in 2017 (Kahane et al., 2019) is het aandeel huiseigenaars onder onze respondenten zeer hoog (68%). Dit kan echter verklaard worden door (1) de doelgroep van ons onderzoek (namelijk de middenklasse); (2) het feit dat 2 op 3 van onze respondenten ouder is dan 35 jaar (Kahane et al., 2019); (3) de ruimtelijke focus van ons onderzoek op het noordwestelijke deel van Brussel, waar het aandeel van de huiseigenaars tussen 2016 en 2018 is toegenomen (Kahane et al., 2019); en (4) het feit dat we ook mensen hebben geïnterviewd die Brussel hebben verlaten en nu eigenaar zijn van een woning buiten het Brussels Hoofdstedelijk Gewest of nu elders wonen, maar van plan zijn om in de nabije toekomst naar Brussel te verhuizen.

4. Profielen van huishoudens die naar, binnen of uit Brussel verhuizen

Brussel is een stad die gemengde gevoelens en verschillende narratieven oproept bij haar voormalige, huidige en toekomstige inwoners. Terwijl voor sommigen de verhuis naar Brussel een bewuste breuk met het geboortedorp symboliseert, kadert een (al dan niet tijdelijk) verblijf in Brussel voor anderen simpelweg binnen de professionele ambities. Sommigen bleven na hun studies in Brussel wonen, anderen verhuisden voor de liefde naar Brussel of waren op zoek naar een nieuw avontuur. Onder de vertrekkers kunnen we huishoudens identificeren die genoeg hadden van de slechte luchtkwaliteit en verkeersveiligheid in Brussel, de chaotische en drukke leefomgeving, de complexe beleidsstructuur of de toenemende diversiteit. Maar we spraken ook met huishoudens die Brussel eerder toevallig verlieten, simpelweg omdat het huis dat aan al hun wensen voldeed in een aangrenzende gemeente (in casu meestal in Wemmel) stond. Achter al deze ogenschijnlijk eenvoudige redenen om naar, van of binnen Brussel te verhuizen, schuilt een breed, intrinsiek verweven amalgaam van motieven, woonwensen, meningen, persoonlijke smaak en voorkeuren, levensfasen, enz. Hoewel we deze complexiteit nooit volledig kunnen vatten, kwamen uit de veelheid aan interviews, enkele duidelijke terugkerende verhalen en patronen naar voren.

In totaal hebben we 10 ideaaltypische profielen geïdentificeerd op basis van de verhuisbeweging, levenslooppositie, levensstijl, smaak en percepties van stedelijkheid in het algemeen en van de leefomstandigheden in Brussel in het bijzonder. De 10 ideaaltypische profielen kwamen dus tot stand door middel van inductie. Dit wil zeggen dat we deze profielen uit onze data distilleerden en niet vertrokken van bestaande theorieën. Wel zijn we in de literatuur op zoek gegaan naar overeenkomsten met bestaand onderzoek en bestaande beschrijvingen van profielen van verhuizers. Waar relevant zullen we doorheen de tekst verwijzen naar bestaand onderzoek en bestaande literatuur.

Tabel 4 geeft een synthese van de kenmerken van de 10 profielen. Het is belangrijk op te merken dat in werkelijkheid veel huishoudens zich zullen kunnen identificeren met meer dan één profiel. Veel mensen zullen tijdens hun levensloop ook veranderen van profiel. De interviews gaven ons inzicht in de verschillende factoren die verklaren waarom mensen van profiel wisselen. Hoewel sommige van deze factoren sterk verband houden met veranderingen in levensstijl, sociaaleconomische status of gezinssamenstelling, houden andere meer verband met kenmerken van de woningmarkt en leefomgeving en met beleidsvorming op lokaal en gewestelijk niveau.

Er moet worden opgemerkt dat deze 10 profielen slechts betrekking hebben op een klein, specifiek segment van alle potentiële huishoudens die in Brussel wonen of hebben gewoond. Huishoudens met een laag inkomen of huishoudens met een hoger inkomen werden niet meegenomen in ons onderzoeksproject. Bovendien vormt het kleine aandeel niet-EU-burgers onder onze respondenten absoluut geen weerspiegeling van de etnische diversiteit van de Brusselse samenleving. Bijkomend onderzoek met oog voor de armere en rijkere inwoners van Brussels, alsook voor de socio-culturele en etnische diversiteit, is dan ook sterk aangewezen.

Tabel 4: Ideaaltypische profielen van verhuizende huishoudens van, naar of binnen Brussel en een indicatie van hun kenmerken

Profielen	Cultureel kapitaal	Economisch kapitaal	Waarderen diversiteit bevolking	Waarderen groen en rust	Waarderen een sterke gemeenschap	Waarderen nabijheid werk	Actief burgerschap	Residentiele mobiliteit	Voorkeur eengezinswoning	Voorkeur meergezinswoning
Cosmopolitans	++		++		+	++	+	++		
Urban elite	++	+			-	+		+		+
Born city dwellers			+		+	++		++		++
Converted					+	++	+		+	
Urban villagers	+	+		++	++		+	-	+	+
Disappointed	+				+		++			
Reluctant leavers	+	-/+			+			+	+	
Transients				+	-	++		+	+	
Classic suburbanites		+		++	+			-	++	
Anti-urbanists		+	--	++	++			-	++	

‘++’= hoge score; ‘+’ = gemiddelde score; ‘-’ = lage score; ‘--’= zeer lage score; ‘-/+’= zowel lage als hoge scores komen voor

Tot slot is het belangrijk mee te geven dat voorliggend rapport volgt op een uitgebreide perceptie-analyse die kaderde binnen hetzelfde B-REL project. In het licht van beleidsdoelstellingen en -aanbevelingen kwamen er vanuit deze perceptie-analyse (zie Verhoest, Bauwens & te Braak, 2020) twee belangrijke spanningsvelden naar voren (zie figuur 3).

Het eerste spanningsveld is dat van een metropolitane ingesteldheid versus een meer arcadische ingesteldheid (‘metropolitanism versus arcadianism’). Het metropolitane verwijst

naar een positieve instelling ten opzichte van de stad met zijn densiteit, vitaliteit en diversiteit, terwijl het arcadische verwijst naar de landelijke en suburbane belofte van een vredig, rustig en eenvoudig gezinsleven in tegenstelling tot het immer versnellende, drukke en dus onzekere stadsleven.

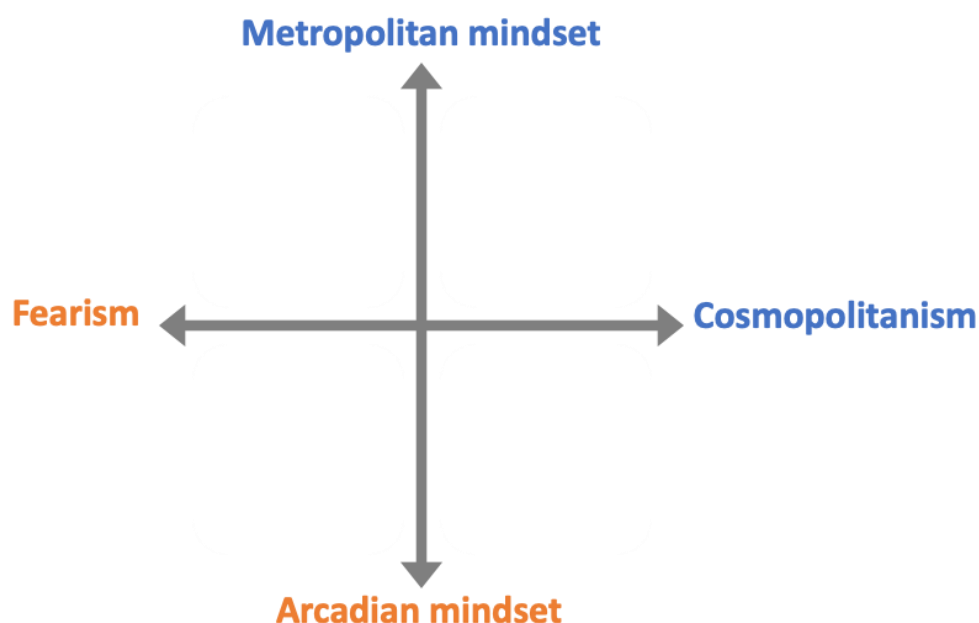
Het tweede spanningsveld is dat van ‘fearism’ (gebaseerd op Boomkens, 1996; Furedi, 2006; Subba & Fisher, 2016) tegenover kosmopolitisme. Het eerste heeft betrekking op xenofobie, ethnocentrisme en angst voor criminaliteit. Deze door angst gedreven attitude ten opzichte van de stad werd in het kader van ons onderzoek treffend verwoord door Loes (30 jaar, Dilbeek, eigenaar) die over haar mama vertelt:

“Mijn ma die werkt wel in Brussel. Vroeger deed die dat graag en ze had geen problemen met de andere culturen, maar met wat er tegenwoordig gebeurt, ziet ze bijna elke mens negatief. Ze heeft ook schrik. Haar denken is beïnvloed door de angst die ze heeft om wat er kan gebeuren.”

Kosmopolitisme verwijst tot slot naar de stad als een potentiële bron van tolerantie, vrijheid, en culturele en intellectuele uitwisseling en stimuli (zie o.a. Georgiou, 2013; Hummon, 1985).

Het is belangrijk om beide spanningsvelden tijdens het lezen van de 10 ideaaltypische profielen in het achterhoofd te houden. Deze profielen voegen immers een extra laag toe aan het kwadrant en zullen ook worden vertaald naar beleidsimplicaties en aanbevelingen (zie hoofdstuk 5).

Figuur 3: Spanningsvelden die ten grondslag liggen aan de perceptie van het leven in Brussel

4.1 Cosmopolitans

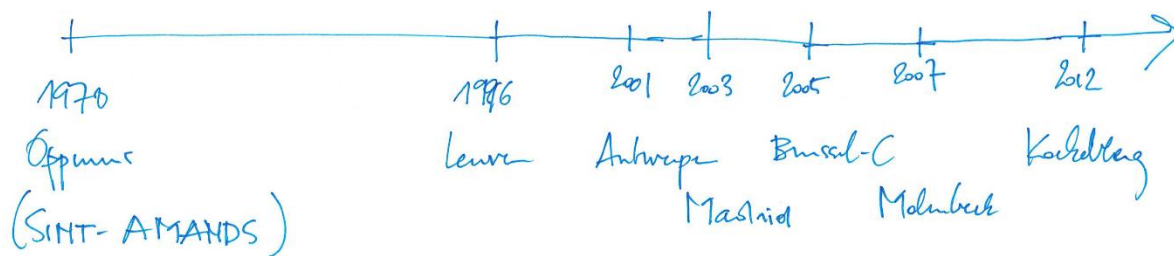
Profiel	Cultureel kapitaal	Economisch kapitaal	Waarderen diversiteit bevolking	Waarderen groen en rust	Waarderen een sterke gemeenschap	Waarderen nabijheid werk	Actief burgerschap	Residentiele mobiliteit	Voorkeur eengezinswoning	Voorkeur meergezinswoning
Cosmopolitans	++		++		+	++	+	++		

Cosmopolitans zijn doorgaans hoog opgeleid en bezitten een aanzienlijke hoeveelheid cultureel kapitaal. Ze hebben er zeer weloverwogen en bewust voor gekozen om in Brussel op zoek te gaan naar een woning en zien de stad als een belangrijk onderdeel van hun identiteit. Ze delen een duidelijke pro-stedelijke ideologie. Het gaat hierbij om een perspectief die grootstedelijke eigenschappen zoals centraliteit, superdiversiteit, vrijheid, openheid, anonimiteit en progressiviteit in de verf zetten. Vaak, maar zeker niet altijd, staat hierbij een zekere afkeer tegenover ten aanzien van suburbane of landelijke woonomgevingen waaraan eigenschappen zoals conservatisme, uniformiteit, sociale controle en onderdrukking worden toegeschreven. Binnen de stadssociologie vinden we de theoretische onderbouwing van deze pro-stedelijke ideologie terug in het werk van onder andere Wirth (1938), Williams (1973) en Hummon (1985). Terwijl Gans (1962b) het ook heeft over ‘cosmopolites’ als een groep die terug te vinden is in de binnenstad, bekritiseert hij echter de eerder rudimentaire dichotomie die Wirth maakt tussen gemeenschappen op het platteland en in de stad. Ook binnen de stad leven gemeenschappen die eerder overeenkomsten tonen met Wirth zijn beschrijving van suburbane of plattelandsgemeenschappen (zie ook verder §4.5 ‘urban villagers’). Meer recent droeg ook Anderson (2004) bij aan het debat over de verschillende types stadsbewoners en meer specifiek aan de profilering van *cosmopolitans* en de mogelijkheden die de stad biedt voor ontmoetingen over de grenzen van etniciteit, levensstijl of klasse heen.

4.1.1 *Brussel als grootstedelijke, internationale en verrijkende thuisbasis*

De meeste respondenten binnen deze groep hebben in het buitenland gestudeerd of gewerkt en vonden dat ze bij hun terugkeer in België geen andere keuze hadden dan in Brussel te wonen. Voor hen is Brussel de enige Belgische stad met een grootstedelijk en internationaal karakter. Het verhaal van Lola (40 jaar, Koekelberg, eigenaar) kan hier als illustratie dienen. Uit haar

afgelegde woontraject blijkt duidelijk hoe ze, oorspronkelijk afkomstig van een klein dorp, na twee jaar in Madrid te hebben gewerkt, in Brussel kwam wonen.

Ze motiveert die keuze als volgt:

“Toen we beslisten om terug te komen, konden we niet anders dan in Brussel komen wonen. Ik bedoel, we hadden daar [in Madrid] zo’n über-stedelijk leven meegemaakt.”

Voor heel wat huishoudens die tot de groep *cosmopolitans* behoren, staat die grootstedelijkheid ook symbool voor een zekere anonimiteit en het zich onttrekken aan het sterke, doch soms verstikkende, sociale weefsel uit de geboortestreek of uit de vorige woonplaats. Respondenten binnen deze groep die hun kindertijd in een kleine plattelands- of suburbane gemeente hebben doorgebracht, geven vaak aan dat ze houden van het idee om een nieuw sociaal netwerk in Brussel op te bouwen. Gevraagd naar zijn motivatie om in Brussel te komen wonen, antwoordde Max (40 jaar, Koekelberg, eigenaar), de man van Lola:

“Echt de keuze voor een soort resolute stedelijkheid. Een soort anonimiteit. Eén van de leuke dingen in Spanje was dat je 2 jaar - op uw 25 jaar is dat wel fijn - onthecht bent van uw familie en uw roots. [...] En dan teruggekomen naar België, hebben we dat idee gewoon voortgezet en zijn we eigenlijk hier [Brussel] komen wonen, hoewel wij dat we geen connectie hebben met deze stad. Wij wonen ook ver voor onze familie, mijn zus woont naast mijn ouders en wij wonen ver. Maar dat komt van dat idee van onthecht zijn en wij willen echt een eigen weg zoeken en onze plan trekken.”

Ook Griet (36 jaar, Koekelberg, eigenaar) vertelt hoe ze de anonimiteit van een grootstad als Brussel net erg kan waarderen:

“Ik ben iemand die graag op mijn eigen is en in Brussel kon ik mij in zo een bubbel opsluiten. In Antwerpen, je kent daar dan precies iedereen. In Brussel kan je dagenlang door de straten wandelen zonder dat je iemand tegenkomt die je kent.

I: Die anonimiteit vind je dan leuk?

R: Ja, ik vind dat zijn charme hebben. Hier in de straat ken ik bijna iedereen, maar ik kan zo in straten rondwandelen zonder iemand te kennen en mij spreekt dat aan.”

Het sociale netwerk van *cosmopolitans* beperkt zich niet enkel tot Brussel en de geboortestreek. Integendeel, *cosmopolitans* zijn vaak erg mobiel en hebben vrienden en kennissen verspreid

over het land en vaak ook in het buitenland. Brussel is voor hen een centrale thuisbasis van waaruit ze met een open blik naar de wereld willen kijken. Brussel wordt door hen beschouwd als een bron van diversiteit. Niet enkel in termen van haar bevolking - met zijn 183 verschillende nationaliteiten en meer dan 60% inwoners van vreemde herkomst is Brussel één van de meest diverse steden ter wereld⁸ - maar ook in termen van wijken en socio-culturele activiteiten. Kijken we allereerst naar de diversiteit in termen van haar inwoners, blijkt dat deze door *cosmopolitans* als een belangrijke troef wordt beschouwd, die ervoor zorgt dat Brussel niet enkel een internationaal en kosmopolitisch karakter heeft, maar ook een zekere ‘openheid’ ten aanzien van inwoners uit het buitenland. Zo vertelt de Duitse Heike (42 jaar, Brussel-Stad) hoe ze voor haar werk reeds in verschillende andere (grote en kleinere) Europese steden heeft gewoond, maar pas in Brussel het gevoel kreeg thuisgekomen te zijn:

“R: Nu heb ik het gevoel dat ik wel ergens aangekomen ben.

I: Ja? Hoe kwam het dat je dat gevoel had?

R: Misschien kwam het doordat ik in Frankrijk altijd het gevoel had van; je bent hier een buitenlandse en ze vroegen altijd hoe lang dat ik daar ging blijven en ook zo altijd mijn Frans corrigeren. [...] En dit gevoel heb je in Brussel echt totaal niet. Hier word je in Brussel opgevangen, taal is niet direct een issue. Er bestaat geen Brusselaar hé, het is niet zozeer zo een eenheid hé. Nederlands, Frans en heel veel buitenlanders.”
(Heike, 42 jaar, Brussel-Stad, eigenaar).

Het feit dat Brussel ook een heel diverse stad is op het gebied van woonmilieus, wijken en socio-cultureel aanbod, zorgt er volgens de *cosmopolitans* voor dat heel diverse bevolkingsgroepen, met een verschillend socio-economisch profiel en verschillende woonvoorkeuren en culturele interesses, hun gading vinden in de stad. Het is die diversiteit in al haar facetten, die er volgens vele respondenten ook toe leidt dat inwoners van Brussel vaak tolerant en progressief zijn (of leren zijn). Al speelt er natuurlijk ook deels een soort van ‘natuurlijk’ sorteermecanisme, waarbij progressief ingestelde mensen met een openheid ten aanzien van diversiteit er sneller voor zullen kiezen om in de stad te gaan wonen. Feit is dat vele respondenten aangaven zelf op zoek te zijn gegaan naar uitdaging, onvoorspelbaarheid en een tolerante sfeer, zoals ook blijkt uit onderstaande citaten, waarin respondenten hun keuze voor de grootstad Brussel verduidelijken.

“Je wordt er veel opener van, want je leert meer kennen. Je leert meer culturen kennen in Brussel, zeker als je komt van een stad zoals Brugge merk je dat het hier veel meer open-minded is. Iets wat veel meer bij me past dan West-Vlaanderen.” (Siska, 26 jaar, Vorst, huurder)

⁸ 62 procent van de Brusselse inwoners is geboren in het buitenland of heeft een ouder die in het buitenland is geboren (IOM, 2015). Wereldwijd kent enkel Dubai een nog hoger aandeel.

“En ja, na zoveel jaren echt heel bewust gekozen voor Brussel, omdat dat toch op z’n minst een soort onvoorspelbaarheid heeft, je kan dat nooit helemaal kennen. Het is groot, met heel veel verschillende facetten.” (Kurt, 39 jaar, Schaarbeek, eigenaar)

Hierbij aansluitend geven heel wat *cosmopolitans* ook aan dat Brussel hen de kansen en mogelijkheden biedt om zich te ontplooiën en te verrijken met nieuwe ervaringen. Voor sommigen gaat het dan om het verkennen van het sociaal-culturele aanbod in Brussel over de taalgrenzen heen (zie citaat Marie-Lou), voor anderen gaat het ook om het verkennen van de verschillende delen en woonwijken van Brussel.

“Ik probeer ook echt bewust erbuiten te breken en ook zo ja eens naar Franstalige theaterhuizen te gaan. Of zo andere culturen te ontmoeten, ik vind dat tof, ik vind Brussel geeft je die mogelijkheid en je bent niet verplicht om die te grijpen natuurlijk, maar ik wil ook wel ja, mijn blik verruimen.” (Marie-Lou, 32 jaar, Brussel-Stad, huurder).

“R: Ik heb wel heel bewust gekozen om niet binnen de Vijfhoek te gaan wonen.

I: Waarom?

R: Omdat ik daar als student zoveel heb vertoefd dat ik eens in een wijk wou wonen waar niet alles op dezelfde plaats is. [...] Op die manier leer je ook andere wijken kennen en ik denk dat ik anders te weinig uit mijn buurt zou gaan.” (Sanne, 38 jaar, Jette, eigenaar)

Opvallend is dat de vijfhoek (het stadscentrum) en de omliggende wijken voor vele respondenten die van buitenaf in Brussel zijn komen wonen vaak de eerste woonplaats zijn. Zeker voor *cosmopolitans* is de nabijheid van een groot en divers aanbod aan socio-culturele events en voorzieningen aanvankelijk van groot belang. In een latere fase, als de respondent ouder werd, kinderen kreeg of eigenaar wilde worden, verhuisde men vervolgens naar een rustigere gemeente binnen het hoofdstedelijk gewest. In het kader van voorliggend onderzoek betrof dit omwille van de focus op het noordwestelijke gedeelte van Brussel vaak Jette, Koekelberg, Ganshoren of Schaarbeek.

4.1.2 Yupps

Het traditionele beeld dat gezinnen met kinderen de stad verlaten, blijft nog steeds erg dominant. Ook nationaal en internationaal onderzoek bevestigt dat de grote meerderheid van de middenklasse-gezinnen droomt van ruimte, rust en een grotere woning in het groen (Meeus & De Decker, 2013; Karsten, 2007). Gezinnen die er bewust voor kiezen om in de stad te wonen, worden nog al te vaak als atypisch gezien. Toch duiken en meer en meer studies op die de woonkeuze van hoogopgeleide middenklasse-gezinnen in de stad bestuderen. Deze groep wordt

door Karsten (2003) ook wel YUPPS, of *young urban professional parents* genoemd. Ze combineren professionele carrières met de dagelijkse zorg voor kinderen en hechten veel belang aan de nabijheid van werk, school of kinderopvang en diverse andere voorzieningen.

Respondenten met kinderen binnen het profiel van *cosmopolitans* in onze studie zijn vaak fervente voorstanders van het opvoeden van kinderen in een stedelijke omgeving. Ze hebben echter het gevoel dat ze hun keuze voor Brussel sterk moeten verdedigen ten aanzien van vrienden en familie. Wat hen zo aanspreekt aan het opvoeden van kinderen in de stad is allereerst het feit dat de scholen in Brussel erg divers zijn en kinderen hierdoor van jongs af aan in aanraking komen met verschillende culturen. De scholen in Brussel vormen volgens hen een realistische weerspiegeling van de samenleving, in tegenstelling tot scholen in de rand of op het platteland die volgens *cosmopolitans* toch nog vaak erg homogeen zijn.

“Ik ben heel blij dat mijn kinderen in Brussel geboren zijn en hier opgroeien. Ik zie een heel groot verschil van de kinderen van vrienden die bijvoorbeeld in Tongeren wonen. Mijn kinderen staan met een iets meer open blik in de wereld. [...] Mijn zus [woont buiten de stad] die heeft kinderen die ongeveer zo oud zijn als mijn kinderen en die geeft ook les in een kleuterschool en dat zijn allemaal witte kindjes, tegenover de school van mijn kinderen heet de Kleurdoos dus dat zegt wel al genoeg. Ze gaan rapper vertrouwd zijn met andere culturen, opvattingen enzovoort.” (Joris, 38 jaar, Jette, huurder)

Een tweede factor die in belangrijke mate hun keuze verklaart voor het opvoeden van kinderen in de stad, heeft te maken met de nabijheid van school, hobby's en allerlei socio-culturele activiteiten. Hierdoor kunnen kinderen al vanaf relatief jonge leeftijd zelfstandig naar school en andere activiteiten en hoeven ze niet te worden gebracht met de auto. Vele respondenten zetten zich hierbij expliciet af tegen meer landelijke en suburbane omgevingen waar ouders volgens hen constant 'taxi spelen' (cf. Meeus & De Decker, 2013).

“Dus het voordeel van in de stad wonen is dus dat een keer dat uw kinderen 10-12 jaar zijn, dat ze zelfstandig naar de activiteiten kunnen gaan, dat alles wel in de buurt is. Wij wonen dichtbij de metro, maar ook aan een tramlijn. Wij zeggen regelmatig al grappend dat ons leven zich langs de tramlijnen afspeelt, want onze kinderen gaan met de tram naar school, kunnen dan ook met de tram naar de muziekschool en komen dan ook naar huis met de tram.” (Freya, 42 jaar, Koekelberg, eigenaar)

Cosmopolitans hechten veel belang aan buitenschoolse activiteiten voor hun kinderen. Doordat het hier vaak gaat om tweeverdieners die een druk professioneel leven combineren met de opvoeding van de kinderen, speelt die nabijheid van een divers aanbod aan culturele- en sportactiviteiten een erg belangrijke rol. Ook Karsten (2007) kwam in haar onderzoek naar jonge hoogopgeleide tweeverdieners die met kinderen in Rotterdam woonden, tot dezelfde vaststelling. Onze respondenten uit Brussel merkten echter wel op dat de organisatie van de

hobby's van kinderen jonger dan 12, vaak erg moeilijk ligt aangezien kinderen zich op die leeftijd nog niet zelfstandig kunnen verplaatsen en de meeste van deze activiteiten niet op school zelf worden aangeboden. Vaak werd de nood aan een uitbreiding van het brede school-principe spontaan vernoemd tijdens de interviews.

Tot slot zien we hoe *cosmopolitans* met kinderen zich vaak meer gaan terugplooiën op de eigen buurt en zich er meer voor inzetten. Hierdoor schuiven ze in de richting van het profiel van *urban villager* (zie §4.5).

4.1.3 Belang van architecturale kwaliteiten en erfgoed

Cosmopolitans zijn doorgaans hoogopgeleid en hebben een aanzienlijk aandeel cultureel kapitaal. Dit uit zich niet alleen in een hoge mate van cultuurparticipatie, maar ook in hun aandacht voor de architecturale kwaliteiten en inrichting van de huurwoning (in het geval van huurders) of de uitgesproken wens om het oorspronkelijke architecturale karakter en authentieke elementen van de woning te behouden (in het geval van eigenaars). Hun ideale woning heeft hoge plafonds, parketvloeren en veel lichtinval.

“Ja en ik had zo een beetje een checklist van ok: hoge plafonds, licht, veel ruimte, dat de tuin op hetzelfde niveau was als het huis, want veel herenhuisen hebben trapjes naar beneden. Het was echt in orde ons huis, maar er moet wel gerenoveerd worden en dat geeft ons de kans om onze eigenheid eraan te geven.” (Sabine, 35 jaar, Ganshoren, eigenaar)

Vaak droomt men van een herenhuis of een appartement in een opgedeelde woning met karakter. Ook woningen in oude industriële panden (vaak woningen met een achterhuis, zie citaat Brigitte), lofts en duplexappartementen (bij voorkeur met tuin of met hoger gelegen zonovergoten terras zonder inkijk) worden vaak genoemd als gegeerde types (zie figuren 4 en 5).

“Onze huidige woning is een oude arbeiderswoning eigenlijk en was vroeger een slagerij geweest. Dus je hebt een rijwoning, een koer en dan een achterhuis. Voordat het een slagerij was, werden er kippen gehouden heb ik gehoord. Ik vind het een simpele woning met een logische simpele structuur die het flexibel maakt om het aan te passen. Ja, we zochten naar een woning die groot genoeg was met twee kinderen.” (Brigitte, 40 jaar, Sint-Jans-Molenbeek, eigenaar)

Figuur 4: Illustratie woningen (v.l.n.r.) – Gevel duplexwoning Brussel-Stad, interieurdetails appartement Brussel-Stad en woonkamer gelijkvloers appartement Anderlecht.

Vele *cosmopolitans* delen de droom van een eigen burgerwoning of herenhuis in het Brusselse, maar kunnen deze droom om financiële redenen niet waarmaken. Hier zijn er twee opties.

Een eerste optie bestaat uit het maken van compromissen op het gebied van de woning. Het compromis kan eruit bestaan dat men zich tevreden stelt met (1) het huren of kopen van een appartement, loft of gezinswoning in een goedkopere wijk van Brussel of op een minder gunstige locatie (bijv. aan een drukke verkeersweg of op een minder goed bereikbare plaats met het openbaar vervoer), (2) het huren of kopen van een (al dan niet duplex) appartement gelegen in een opgesplitst karakteristiek herenhuis, (3) de aankoop van een degelijke, doch minder karakteristieke woning en (4) de aankoop van een woning waar nog veel aan moet worden verbouwd.

Een tweede optie zien we optreden bij *cosmopolitans* die hun ideale woning niet willen opgeven en een woning met karakteristieke elementen aankopen buiten Brussel. Zij blijven voor al hun dagelijkse activiteiten echter wel binnen Brussel en schuiven hierdoor richting het profiel van *reluctant leaver* (zie §4.7).

Grégoire en Sabine (38 & 35 jaar, Ganshoren, eigenaars) vormen zo'n koppel die niet van hun wens om in hun droomwoning te wonen, wilden afwijken. Zij vertellen hoe ze ook

lang buiten Brussel hebben gezocht en alles erop wees dat zij Brussel zouden verlaten. Ze wilden echter de vele voordelen van de stad (nabijheid voorzieningen en openbaar vervoer) niet opgeven. Uiteindelijk kochten ze een huis dat ver boven hun oorspronkelijk voorziene budget lag in Ganshoren :

“S: Dus we zijn begonnen met in Brussel te kijken en dan zijn we ook naar de rand gaan zien.

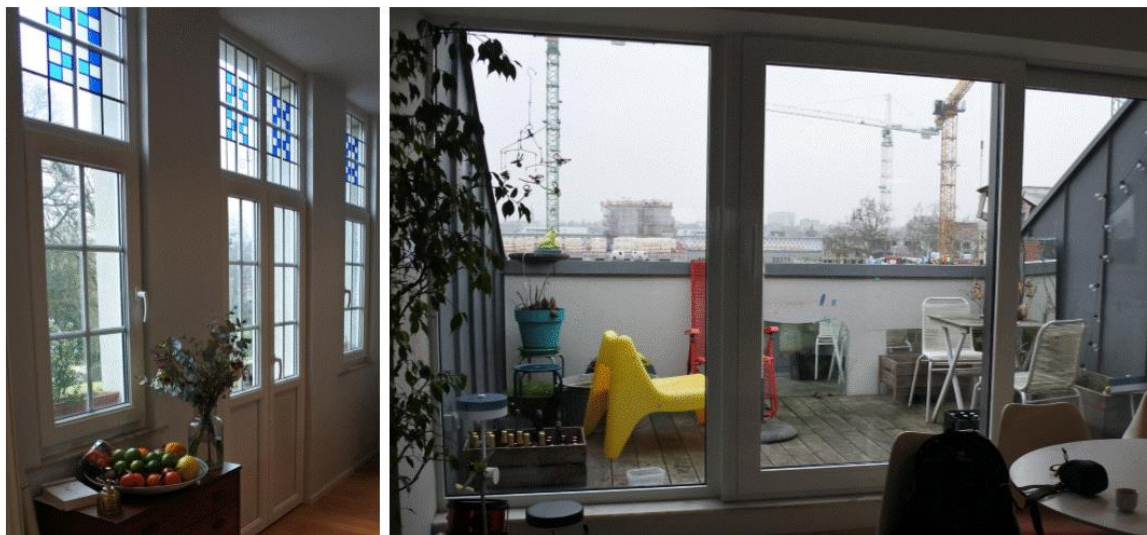
I: Waarom?

S: De prijzen. De prijzen zijn toch een verschil, maar wat mij tegen heeft gehouden om toch iets in de rand te gaan kopen, is de verbinding met het openbaar vervoer. En ik wil ook gewoon alles te voet kunnen doen, voor mij is dat een vrijheid.

I: Jullie vinden het huis die prijs waard dan?

G: Ja, zeker. Rekening houdend met dat we 4,5 jaar hebben gezocht naar een huis en menen te weten hoe de markt eruitziet. Had je gezegd 4 jaar geleden dat we dit bedrag zouden uitgeven aan een huis, hadden we dat sowieso niet geloofd.”

Figuur 5: Illustratie woningen (v.l.n.r.) – Authentieke glas in lood ramen appartement Brussel-Stad & dakterras duplexappartement Citydev-ontwikkeling Brussel-Stad

4.1.4 Voorvechters van Brussel, maar realistisch over uitdagingen

Cosmopolitans zijn tot slot trotse stedelingen die hun keuze voor Brussel vaak sterk verdedigen tegenover niet-Brusselaars. Ze ergeren zich aan de vele negatieve stereotypes over Brussel en de negatieve berichtgeving in de media (zie ook Bauwens, Verhoest & te Braak, 2020).

“Ik vind de kritiek die vaak op Brussel wordt geuit, is van mensen die niet in Brussel wonen. Wij, Brusselaars, zouden nooit zo een negatieve commentaar geven op Brussel. Jullie kennen Brussel niet, geef het gewoon een kans, leer het kennen.” (Sabine, 35 jaar, Ganshoren, eigenaar)

Voor sommigen is er sprake van een duidelijke Brussels samenhorigheidsgevoel en trots (citaat Max), terwijl anderen het ontbreken van een echte, duidelijk Brusselse identiteit als een grote charme zien. Deze non-identiteit als weerspiegeling van de Brusselse identiteit kwam ook heel duidelijk naar voren uit het Bruvoices-onderzoek waarin 1.200 Brusselaars werden bevraagd (De Rynck, 2018).

“Ja als ge kijkt ‘Sprout to be Brussels’ dat kan je nu overal [zien]. En dat is de boodschap vandaag. Wij zijn Brusselaars en wij wonen in de stad. In een stad die moeilijkheden kent en onder druk staat, maar die wel gewoon veerkrachtig is en die heel veel kwaliteiten heeft.” (Max, 40 jaar, Schaarbeek, eigenaar).

Respondenten binnen dit profiel hebben een actief sociaal leven en nemen deel aan veel van de verschillende activiteiten die in Brussel worden georganiseerd (of organiseren zelf activiteiten). Vaak zijn ze ook betrokken bij burgerinitiatieven die zich inzetten voor de wijk en haar bewoners. Wat mobiliteit betreft, maken *cosmopolitans* hoofdzakelijk gebruik van het openbaar vervoer en deelaautosystemen. Ze stellen dat Brussel veel groene plekken heeft, maar dat deze voor buitenstaanders vaak onbekend zijn.

Ten slotte is men zich binnen deze groep sterk bewust van de vele moeilijkheden waarmee Brussel wordt geconfronteerd. Dat bleek ook uit bovenstaand citaat van Max. Uitdagingen voor Brussel die vaak worden genoemd, zijn de hoge armoedecijfers en de ruimtelijke ongelijkheid, mobiliteitsproblemen en luchtvervuiling, en een onveiligheidsgevoel bij vrouwen na valavond en op de Brusselse metrolijnen⁹ (zie citaat Heike).

“En het is wel zo dat er ’s nachts ook niet meer veel volk op de metro zit tot hier. Het gebeurt natuurlijk niet vaak, maar dan waren er zo mensen die dan zo iets tegen mij zeiden. Als je dan zo in de metro helemaal alleen bent, dan voel ik mij toch niet helemaal op mijn gemak.” (Heike, 42 jaar, Brussel-Stad, eigenaar).

Een daadkrachtige aanpak van deze problemen wordt volgens de *cosmopolitans* bemoeilijkt door de verbrokkelde beleidsstructuur die de beleidsvoering sterk vertraagt en een gebrek aan voldoende communicatie over genomen beleidsmaatregelen en geplande ingrepen.

⁹ Uit een recente enquête van de FOD Mobiliteit blijkt dat het subjectieve onveiligheidsgevoel bij vrouwen een grote drempel vormt voor het nemen van het openbaar vervoer. Als het gaat over vrouwen die daadwerkelijk klacht indienen over ongewenst gedrag op het openbaar vervoer, worden deze klachten vooral neergelegd in de grootsteden Brussel en Antwerpen. Zie bijvoorbeeld ook een artikel in De Morgen “Eén op de drie vrouwen mijdt trein en bus uit angst voor medepassagiers” dat verscheen op 19 november 2020 (Lelong, 2020).

We kunnen besluiten dat *cosmopolitans* erg gesteld zijn op Brussel, en er zich net daarom ook kritisch tegenover opstellen. Ze willen immers dat de kwaliteiten van de stad worden versterkt, en de minpunten met een daadkrachtig beleid worden aangepakt.

“Het is een haat/ liefde verhouding, want er zit zeker ook haat in... Het gaat soms echt niet vooruit, politiek is er erg weinig durf; dat is allemaal een beetje kabbelender.”
(Kurt, 39 jaar, Schaarbeek, eigenaar)

4.2 Urban elite

Profielen	Cultureel kapitaal	Economisch kapitaal	Waarderen diversiteit bevolking	Waarderen groen en rust	Waarderen een sterke gemeenschap	Waarderen nabijheid werk	Actief burgerschap	Residentiele mobiliteit	Voorkeur eengezinswoning	Voorkeur meergezinswoning
Urban elite	++	+			-	+		+		+

Huishoudens die aanleunen bij het profiel van de *urban elite* onderscheiden zich door een hoog niveau van cultureel kapitaal. Ze combineren dit doorgaans met een hoog economisch kapitaal. Respondenten die tot deze groep behoren zijn vaak actief in de cultuursector en kunstwereld, beoefenen een vrij beroep of zijn (mede)zaakvoerder van een eigen bedrijf

4.2.1 Brussel als culturele hoofdstad

Ook deze respondenten nemen in grote mate deel aan het culturele leven van de stad en vinden het internationale, kosmopolitische karakter ontzettend belangrijk. Het verschil met *cosmopolitans* is dat de *urban elite* doorgaans uit de meer gegoede milieus afkomstig zijn, over meer financiële middelen beschikken en een duidelijke voorkeur hebben voor de zogenaamde ‘hogere’ vormen van cultuur (opera, kunsten, theater, dans...).

“Wij zijn lid van de “Friends van Flagey”, dus we hebben een abonnement. We gaan daar regelmatig naar concerten, er is een zeer gevarieerd aanbod: jazz, film, klassieke concerten. Nu bijvoorbeeld binnenkort zijn het de “Muzikanten van Mosul” die een optreden komen doen op Flagey. Bozar heb je ook he, maar daar zijn we geen lid van. Sporadisch gaan we daar een keer naartoe.” (Julia, 54 jaar, Ukkel, eigenaar)

Huishoudens die tot de *urban elite* behoren reizen voor hun werk vaak ook naar het buitenland en appreciëren de meertaligheid van Brussel, de grote verscheidenheid aan culturele activiteiten en verenigingen, de internationale keuken en de vele kleine ondernemers uit de hele wereld. Ze hebben een druk sociaal leven en gaan vaak op restaurant of nemen deel aan culturele

activiteiten. Respondenten die tot dit profiel behoren geven aan dat ze zeer mobiel zijn binnen de stad. Hun focus ligt niet op de wijk zelf, maar meer op de stad als geheel. Opvallend is wel dat de meeste respondenten die tot dit profiel behoren, in of dicht bij de binnenstad wonen. Vaak gaat het hierbij om alleenstaanden, koppels zonder kinderen of koppels van wie de kinderen reeds het huis uit zijn (zie ook verder §5.2.3). *Urban elite* met kinderen vestigen zich vaak in een residentiële, groene gemeente binnen Brussel (zoals bijv. Ukkel) of verlaten de stad voor een rustigere en groene woonomgeving en schuiven zo op richting het profiel van de *classic suburbanites* (zie §4.9).

4.2.2 Belang van esthetiek en design

Net zoals *cosmopolitans* hechten de *urban elite* veel belang aan de architecturale kwaliteiten van hun woning. Maar terwijl *cosmopolitans* ook oog hebben voor de functionaliteit en betaalbaarheid van hun interieur, besteedt de *urban elite* meer aandacht aan esthetiek en vormgeving en is ze bereid er een hogere prijs voor te betalen. Meubelen van Ikea zijn bij respondenten met dit profiel uit den boze. Ze zien hun woning dan ook als een expressievorm waarmee ze mee uiting kunnen geven aan hun identiteit (zie citaten Benoît en Gilles, zie ook figuur 6).

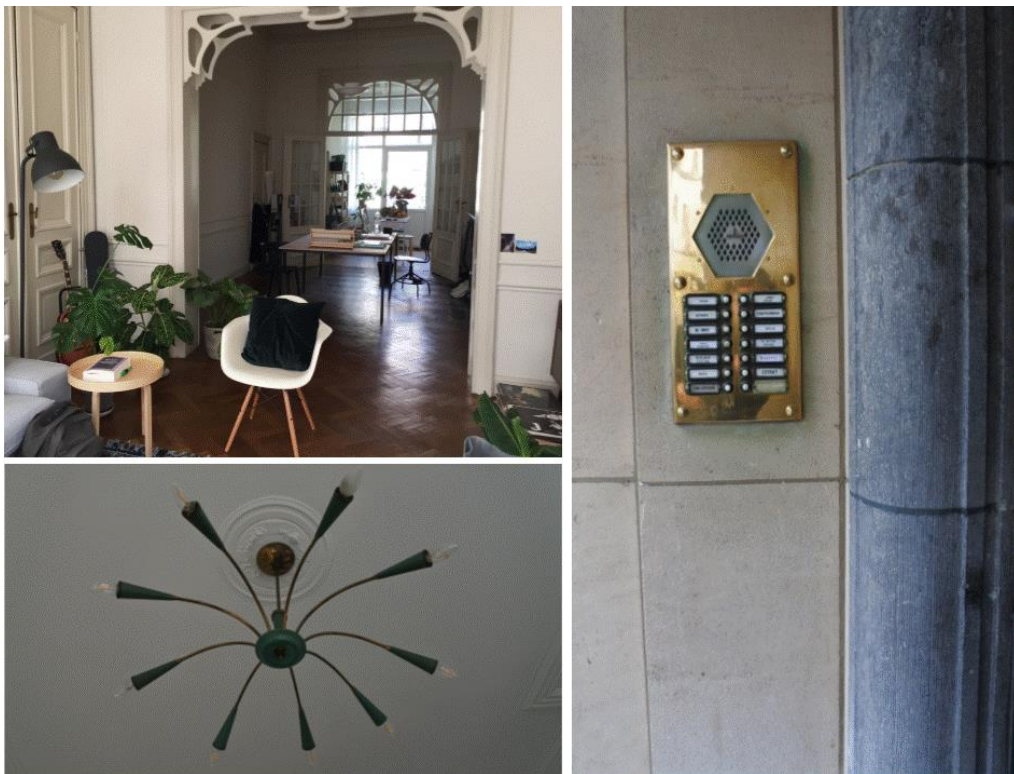
“Wat voor mij belangrijk is, is toch wel symmetrie en evenwicht. En meubels via brocante, familiestukken, veilingen... Ikea zéker niet, dat komt bij mij niet binnen. En interieurwinkels misschien bepaalde collecties van Maisons du Monde. Daar heb je ook wel enkele mooie stukken die klassiek geïnspireerd zijn. Beetje Louis XVI-achtig en Empire-stijl.” (Benoît, 42 jaar, Elsene, eigenaar)

“Ik zie mijn appartement eerder als een scenografie, euh als een scenografie van de objecten in mijn leven.[...] Ik wil alleen maar investeren in iets dat perfect is, anders leef ik liever in de situatie zoals nu. De badkamer en de keuken zijn er eigenlijk wel marginaal aan toe. Maar liever nog even daar in verder doen dan een goedkope Ikea keuken steken, liever alles investeren in één aanrecht van fantastische kwaliteit dan in een totale keuken die dan eigenlijk op niets trekt.” (Gilles, 32 jaar, Brussel-Stad, eigenaar)

Bij het zoeken naar een woning primeren de kenmerken van de woning op de kenmerken van de woonomgeving en wijk. Dit blijkt bijvoorbeeld duidelijk uit het verhaal van Kobe. Hij werd op slag verliefd op zijn huidige woning die in een veel hogere budgetklasse ligt dan hij aanvankelijk had voorzien. Het feit dat de woning in Koekelberg ligt, een gemeente die hijzelf te rustig en slaperig vindt, is voor hem bijzaak. Het was de woning die de doorslag gaf.

“Het is een woning uit de jaren 30. Dat is eigenlijk gebouwd als een pakhuis met daarboven een duplex appartement, een koer en een achterhuis. Uit de jaren ‘30 en eigenlijk zo de eclectische stijl, maar eigenlijk zitten er ook art-deco elementen in. Het is iets heel bijzonders, gebouwd door iemand met heel veel geld die vroeger een klein bedrijf had in de buurt en die dus voor zichzelf een heel chique huis heeft laten bouwen. Ik denk om te pronken.[...] Een straat verder zit je in Molenbeek, de andere kant is Ganshoren. Dat is daar allemaal op een hoop op elkaar dus het is puur het huis waarvoor we hebben gekozen uiteindelijk.” (Kobe, 43 jaar, Koekelberg, eigenaar)

Figuur 6: Illustratie woningen (v.l.n.r.: gelijkvloers appartement Brussel-Stad, bellen appartementsgebouw Elsene, design-luster gezinswoning Jette)

4.2.3 Young urban elderly

Tot slot vormen de zogenaamde 'jonge ouderen' een specifieke groep binnen het profiel van de *urban elite*. Dit zijn huishoudens die recent met pensioen zijn gegaan (of weldra op pensioen zullen gaan) en hun (vaak te grote) huis in de rand of op het platteland inruilen voor een goed uitgerust appartement of loft in het stadscentrum van Brussel. Ze willen verhuizen naar een kleinere, beter toegankelijke woning die makkelijker te onderhouden is. Vermits hun vorige woning vaak een grote tuin had, gaan ze bewust op zoek naar een appartement of loft met een groot terras zodat ze nog steeds buiten kunnen zitten wanneer ze daar zin in hebben. Ook de aanwezigheid van een lift is een vereiste.

“We hadden een heel mooi appartement gezien dat eigenlijk ook binnen ons budget lag op de Vlaamsesteenweg. Een heel mooi appartement, maar ja tweede verdieping zonder lift. Daaraan moet je niet meer beginnen als je 60 jaar bent hé.” (Petra & Chris, 61 jaar, Brussel-Stad, eigenaar)

Deze groep ‘jonge ouderen’ bezit, mede door de verkoop van hun grote, vaak vrijstaande niet-stedelijke woning, doorgaans over een relatief hoog budget waardoor ze op goed uitgeruste appartementen of lofts in de hogere segmenten van de woningmarkt mikken. Deze groep is nog steeds zeer actief en houdt, net zoals de jongere huishoudens binnen de *urban elite*, van Brussel vanwege het rijke culturele leven en de nabijheid van alle diensten en voorzieningen. De verhuis naar Brussel symboliseert voor sommige ‘jonge ouderen’ net daarom ook een soort van herwonnen vrijheid. Zo droomt Annemie, die een woning kocht in het nieuwe Tivoli Green City-project van Citydev, maar er ten tijde van het interview nog niet woonde, al van haar nieuwe leven in Brussel:

“Je hebt de Archiduc in Brussel, dat is zo een jazzcafé. Je krijgt daar elke week zo een schone nieuwsbrief van en dan ... oh, wat zou ik daar graag naartoe gaan, maar ja, dat komt er [nu] niet van. En dan zou ik op mijn fiets springen als ik daar woon, en dan zou ik daar toch naartoe gaan. Ik zal de fiets dan goed moeten vastleggen dan, zodat hij er nog staat als ik buitenkom [lacht], maar ik bedoel dat zou ik dan zeker doen” (Annemie, 61 jaar, Asse, huurder)

Vaak hebben ze doorheen hun leven al een band met Brussel opgebouwd: ze brachten er hun kindertijd door of werkten er. De verhuisbeweging richting de stad vormt een zeer weloverwogen beslissing met het oog op de toekomstige behoeften bij het ouder worden. Het is een doelgroep waar ook grotere bedrijven zoals Ikea zich meer en meer op richten (zie figuur 7). Het antwoord van Lea op de vraag waarom ze samen met haar man vanuit Tienen naar Brussel is verhuisd, vat bovenstaande mooi samen:

“Ja, één, omdat we toch al een zekere band hadden met Brussel en twee, we hadden altijd een plan om in een appartement te gaan wonen, omdat ons huis veel te groot was als de kinderen weg waren. Mijn ouders waren dan ook overleden en we hebben altijd besloten dat we te voet op wandelafstand, zowel cultuur als eten [wilden hebben]. Alles moest bij de hand zijn, want ik ben de enige chauffeur. Mijn man rijdt dus niet, dus dat wilt zeggen als ik niet meer rijdt, dan zitten we vast bij manier van spreken als we buiten het centrum zouden wonen. Dus voilà, dan was de keuze snel gemaakt dat het Brussel werd hé.” (Lea & William, 69 jaar, Brussel-Stad, eigenaar)

Figuur 7: Fragment uit catalogus Ikea 2019, gericht op jonggepensioneerden die naar de stad verhuizen

The image shows a page from an Ikea catalog. At the top left is a photograph of an elderly woman with short grey hair and large black-rimmed glasses, smiling warmly. She is wearing a light-colored top and a dark, chunky necklace. To her right is another photograph showing a window with dark curtains. A small product label for 'SANELA Donkermakende gordijnen, 1 paar' is visible, with a large price tag of '69,99' overlaid. Below these images is a floor plan diagram of a compact studio apartment, showing a kitchen area, a living area with a sofa, and a bedroom area. To the right of the floor plan is the headline 'Het leven zoals ze het leuk vindt' in a large, bold, sans-serif font. Below the headline is a paragraph of text in Dutch.

Het leven zoals ze het leuk vindt

Ze is net met pensioen en nieuw in de stad. En ze heeft veel zin in haar volgende levensfase in deze stijlvolle compacte studio. Door te kiezen voor een kleinere ruimte die helemaal haar stijl is, ontdekt ze dat ze eigenlijk méér heeft: vrijheid, tijd en energie voor alles waar ze van houdt in het leven.

Wat verder opvalt is dat er bij heel wat andere, jongere, respondenten toch een zekere voorzichtigheid optreedt ten opzichte van het ouder worden in Brussel. Velen vrezen dat Brussel een 'harde' stad is voor oudere mensen en zijn bang om eenzaam te worden. Op de vraag of ze zichzelf op hun oude dag nog in Brussel zouden zien wonen antwoordden Kurt en Giselle het volgende:

"R: Ja, als ik sociaal nog goed ingebed ben dan. Want dat merk ik wel dat er veel ouderen hier eenzaam zijn."

I: Op welke manier?

R: Ja, weinig familie in de buurt. Als ik voel dat ik niet meer sociaal omringd ben, dan zou ik terug naar Aalst gaan waar ik familie en vrienden dicht bij mij heb." (Giselle, 40 jaar, Ganshoren, eigenaar)

"Ik vind de stad wel hard voor oudere mensen. De paar oudere mensen die we kennen hier in de buurt, euh... ongelooflijk veel eenzaamheid, dus het sociaal isolement is ongelooflijk groot. Maar ook die tram, die bus, het is niet gemakkelijk voor hen." (Kurt, 39 jaar, Schaarbeek, eigenaar)

Respondenten behorende tot de groep ‘ouderen’ zelf spreken dit echter tegen. Zij geven net aan dat ze in Brussel meer mensen tegenkomen en leren kennen dan in hun vorige woonplaats. Toch dienen deze bezorgheden bij jongere Brusselaars voor het ouder worden in de stad ernstig te worden genomen, wil men als gewest vermijden dat deze huishoudens de stad verlaten na hun pensionering. Verder (zie §4.9.3) bespreken we immers ook een groep jong gepensioneerden die de stad verlieten zodra ze deze niet meer nodig hadden voor hun beroeps carrière.

4.3 Born city dwellers

Profielen	Cultureel kapitaal	Economisch kapitaal	Waarderen diversiteit bevolking	Waarderen groen en rust	Waarderen een sterke gemeenschap	Waarderen nabijheid werk	Actief burgerschap	Residentiele mobiliteit	Voorkeur eengezinswoning	Voorkeur meergezinswoning
Born city dwellers			+		+	++		++		++

4.3.1 Stad als natuurlijke habitat

Born city dwellers zijn in Brussel geboren en getogen. Hoewel ze soms ook een periode elders hebben gewoond, beschouwen ze Brussel als hun thuis- en uitvalsbasis. De stad is hun natuurlijke habitat en ze kunnen zich niet voorstellen dat ze op een plaats zouden wonen waar werk, school, winkels en ontspanningsmogelijkheden niet allemaal binnen handbereik zijn.

“Je trouve que c’est très important d’avoir [son domicile] le plus proche de son boulot parce que le temps qu’on met.... Je ne sais même pas m’imaginer d’avoir prendre le train ou la voiture quoi, ça c’est impossible pour moi.” (Nora, 27 jaar, Schaarbeek, huurder)

Om zich binnen de stad te verplaatsen, maken ze hoofdzakelijk gebruik van het openbaar vervoer, waar ze doorgaans ook erg positief tegenover staan. De fiets gebruiken ze veel minder, omdat ze zich sterk bewust zijn van de gevaren in termen van verkeersveiligheid en luchtverontreiniging. Hoewel ook zij dus kritisch staan tegenover het beleid, stellen ze de kwaliteiten van de stad als ideale leefomgeving verder niet te veel ter discussie.

De mix van culturen en talen in Brussel is voor hen iets vanzelfsprekend en ze zijn vaak vloeiend twee- of meertalig.

“Ik ben zelf naar een Nederlandstalige school geweest hier in Sint-Joost en ik was de enige Vlaming in de klas. Maar ik vond dat niet erg. De wereld is niet alleen Vlaams,

het is multicultureel. Respect voor iedereen.” (Kristof, 35 jaar, Sint-Jans-Molenbeek, eigenaar)

Hierbij aansluitend zijn ze – en dan zeker de jongere generaties – ook op cultureel vlak vaak opgegroeid met een mengelmoe van stedelijke kunstvormen met veel internationale invloeden. *Born city dwellers* die door omstandigheden toch een tijdje buiten de stad hebben gewoond, misten Brussel al snel. Zo vertelt Ignace hoe hij niet kon aarden op het platteland en het ook moeilijk had met de andere mentaliteit die er heerste. Hij plant momenteel een verhuis naar Brussel.

“Ik ben een echte Brusselaar, dus ik had het wel een beetje moeilijk met het platteland.

I: Gewoon omdat alles dan veraf lag?

R: Ja, alles lag veraf en de mensen zijn ook een beetje anders hé.

I: Op welke manier?

R: Iets platter toch [lacht]. Ik heb het toch iets meer voor cultuur. En wat ik ook ontdekte toen is dat ik absoluut geen groene jongen ben. Bloemen zetten, gras afrijden enzo was niks voor mij. (Ignace, 55 jaar, Dilbeek, huurder)

4.3.2 Stedelijke woontypologie

Respondenten behorende tot het profiel van *born city dwellers* houden er dus net zoals *cosmopolitans* en de *urban elite* een duidelijke pro-stedelijke ideologie op na. Ze houden niet alleen van de nabijheid van alle voorzieningen, maar ook van de attitude van stedelingen en van het multiculturele karakter. Wat hen echter duidelijk onderscheidt van deze twee andere ideaaltypische profielen is niet enkel het feit dat ze geboren en getogen zijn in Brussel, maar ook het feit dat ze doorgaans in dichtere, typisch stedelijke woontypologieën (appartementen, studio's,...) gehuisvest zijn (zie figuur 8). Ze houden van de compactheid en het onderhoudsgemak van een kleinere woning en hoeven geen grote tuin (zie citaat Olga, zie ook eerder, citaat Ignace). Een aantal respondenten haalt ook duurzaamheid aan als belangrijk element bij hun woonkeuze voor een meer dense typologie.

“Een tuin van 3000 vierkante meter daar kan ik echt niks mee doen, ik ga mijn weekend niet besteden aan [tuinieren], dus ik denk gewoon dat wij appartementsmensen zijn.” (Olga, 45 jaar, Jette, eigenaar)

Terwijl sommige *born city dwellers* de droom koesteren om eigenaar te worden, kiezen anderen er resoluut voor om te huren. Dit geeft hen een zeker gevoel van vrijheid en flexibiliteit. Sommigen geven ook aan dat ze liever huren omdat ze geen zin hebben in alle verantwoordelijkheden en lasten die gepaard gaan met het bezitten en onderhouden van een

eigen woning (zie citaat Nora). De gemiddelde woonmobiliteit binnen dit profiel is dan ook relatief hoog.

“Je ne vais pas rester dans mon studio toute ma vie, mais j’aime bien quand-même un appart, quoi. J’aime bien les copropriétés aussi, ça paraît bizarre pour certaines personnes, mais j’aime bien que, quand il y a un problème au toit, c’est quelqu’un d’autre qui règlera le problème et pas moi.” (Nora, 27 jaar, Schaarbeek, huurder)

Figuur 7: Illustraties woningen (v.l.n.r.): Gevel appartementsgebouw Schaarbeek, interieur appartement Sint-Jans-Molenbeek (bron: Google maps & auteurs)

4.3.3 **Betreuren het slechte imago van de stad**

Tot slot zijn *born city dwellers* best trots op hun stad. Ze omschrijven zich dan ook vaak als ‘Brusselaar’ en betreuren - net zoals de *cosmopolitans* - dat Brussel vaak negatief in de pers komt. Het verschil met de respondenten die behoren tot het profiel van *cosmopolitans* schuilt in het feit dat *born city dwellers* allen zijn opgegroeid in de stad en er zich dus deels ook mee vereenzelvigen. Een aanval op Brussel voelt voor hen dan ook vaak als een persoonlijke aanval. Ze voelen zich vaak gedwongen om Brussel te verdedigen.

“Ik voel mij echt een Brusselaar. Ik voel mij heel verwant met Brussel en heb dat ook aan mijn kinderen meegegeven. Ik heb het geluk gehad veel te reizen, de continenten te zien, veel mensen ontmoet en uiteindelijk hebben we het hier echt niet slecht. Ik vind Brussel echt een mooie stad.” (Ignace, 55 jaar, Dilbeek, huurder)

Voor sommigen heeft het slechte imago van Brussel, dat vooral bij niet-Brusselaars sterk leeft¹⁰, echter nog andere negatieve gevolgen. Zo vertelt Abel hoe het voor hem was om op te groeien in Anderlecht:

“Het probleem was, de vrienden op school, die waren allemaal van Sint-Pieters-Leeuw, Halle, Dilbeek. En toen ik ongeveer de leeftijd had dat ik mijn vrienden uit kon nodigen, dus 13-14-15 jaar, kwamen zij nooit naar Brussel, omdat Brussel toen het imago had van slechte stad, veel te gevaarlijk. [...] Maar natuurlijk de media maakt er altijd een beeld van dat zij willen en dat is wat de mensen zien op TV en dus ik snap wel van waar dat de angst komt, maar ik vind het een beetje onterecht.” (Abel, 27 jaar, Dilbeek, huurder)

De negatieve berichtgeving over de stad zorgt er dus voor dat sommige mensen de stad mijden of hun kinderen niet alleen de stad in laten gaan. Hoewel Abel zelf nog steeds heel veel in Brussel te vinden is en van de vele voorzieningen in de stad gebruik maakt, huurt hij nu een woning in Dilbeek om dichterbij zijn vrienden te zijn. De negatieve berichtgeving en perceptie over Brussel zorgt er dus mede voor dat sommige *born city dwellers* eerder opschuiven richting het profiel van de *classic suburbanites* (zie verder §4.9).

4.4 Converted

Profielen	Cultureel kapitaal	Economisch kapitaal	Waarderen diversiteit bevolking	Waarderen groen en rust	Waarderen een sterke gemeenschap	Waarderen nabijheid werk	Actief burgerschap	Residentieële mobiliteit	Voorkeur eengezinswoning	Voorkeur meergezinswoning
Converted					+	++	+		+	

Respondenten die we binnen de groep van *converted households* kunnen indelen, vertoonden in eerste instantie een veel duidelijkere match met andere ideaaltypische profielen. Ze deelden allen het plan om slechts tijdelijk in Brussel te blijven in het kader van studies of werk (zogenaamde *transients*, zie §4.8) en/of planden een verhuis naar een kleinere stad of rustig dorp in een suburbane of landelijke woonomgeving van zodra men aan gezinsuitbreiding wilde beginnen (zogenaamde *classic suburbanites*, zie §4.9). Wat de respondenten die tot dit profiel behoren allemaal gemeen hebben, is het feit dat ze door daadwerkelijk in Brussel te wonen, of

¹⁰ Zie binnen het B-REL project ook het rapport van Verhoest, Bauwens & Te Braak (2020) dat peilt naar de perceptie over Brussel bij zowel Brusselaars als niet-Brusselaars.

door er te werken, gaandeweg overtuigd geraken van de kwaliteiten en voordelen van Brussel als woonomgeving. Ze vermelden vaak de specifieke open en tolerante sfeer in Brussel en zijn positief verrast door de rijke diversiteit aan buurten en woonomgevingen in de stad.

4.4.1 Van tijdelijke tussenstop tot permanente thuisbasis

In de meeste gevallen huren *converted* huishoudens een huis of appartement aan het begin van hun Brusselse wooncarrière in de nabijheid van hun werk in de stad. Ze zien dit als een tijdelijke fase en zijn er initieel nog van overtuigd dat ze hun eerste eigen woning zullen kopen in hun geboortedorp. Vaak zien de die terugkeer naar hun *roots* samenvallen met de komst van het eerste kind, soms denken ze ook terug te keren wanneer ze het gevoel hebben dat hun professionele carrière goed van start is gegaan. Het is pas door in Brussel te wonen en de stad beter te leren kennen, dat ze langzaamaan de voordelen van de stad en al haar faciliteiten inzien.

“Wij woonden hier eigenlijk tijdelijk, we hadden hier gehuurd, we dachten we gaan ooit terug naar Leuven, want dat was initieel het plan. We zagen het hier niet met een gezin zitten in Brussel aanvankelijk. Ik denk dat we anderhalf jaar in Laken woonden dat wij zeiden: ‘we kopen iets, wij blijven hier’.” (Bartel, 38 jaar, Schaarbeek, eigenaar)

Ook het verhaal van Ceyda geeft meer inzicht in het profiel van de *converted*. Geboren in Nederland, kwam ze mede door haar man in Wilrijk (Antwerpen) terecht. Zij werkte toen al in Brussel, maar haar eerste indruk van de stad was niet bepaald positief. In onderstaand citaat verheldert ze waarom ze uiteindelijk, na een omzwerving via Sint-Pieters-Leeuw, toch voor Brussel koos, en meer bepaald voor het, volgens haar, erg groene Jette.

“I: Wat was uw eerste ervaring met Brussel als stad. Wat vond je daarvan?”

R: Ja, ik zag dan meer het Noordstation, dat was niet zo fijn. Dat stonk ook altijd. [...] Het was eigenlijk minimaal wat ik van Brussel zag, want wij hebben daarna de overstap gemaakt, in 2014, naar Sint-Pieters-Leeuw, want mijn man die ging dan ook in Brussel werken en ondertussen ben ik nog geswitcht van job.

I: En waarom juist daar? Waarom niet in Brussel zelf?”

R: Ja, waarom niet in Brussel? Wij vonden de stap te groot, omdat wij Brussel niet kenden en wij hadden een beetje de schrik... Ik had twee kinderen en ik wou toch liever, als je in een stad als Leerdam bent opgegroeid, dan wilden wij toch heel graag zo groen om ons heen hebben en ik had de schrik dat wij dat in Brussel niet zouden hebben. Dus ik heb daar ook niet zo actief naar gezocht of zo. [...] En toen ik dus de overstap ging doen en bij X [culturele instelling] begon te werken, heb ik Brussel meer leren kennen.[...] De keuze voor Jette was eigenlijk zeer snel gemaakt, omdat wij gewoon natuur om ons heen wouden en het is heel erg groen bij ons.” (Ceyda, 36 jaar, Jette, eigenaar)

4.4.2 Brussel als nieuwe start na een breuk

Voor andere respondenten die deel uitmaken van dit profiel lag ook een verandering in gezinssamenstelling, zoals een echtscheiding of relatiebreuk, mee aan de basis van hun verhuis naar Brussel. Zij zagen zich oorspronkelijk nooit in Brussel wonen, maar kwamen door hun werk vaak in Brussel. De relatiebreuk was de trigger die hen overtuigde om voor Brussel te kiezen. Brussel zagen ze dan ook in eerste instantie als een stad waar ze de anonimiteit en de vrijheid zouden vinden om een nieuw leven te beginnen of zichzelf heruit te vinden. Na er een tijd te hebben gewoond, willen ze er echter niet meer weg.

“Voor dat ik hier ben komen werken, [...] was Brussel een stad die ik links liet liggen. Dat kwam omdat ik hier altijd verloren liep, als ik de auto nam, chauffeurs rijden hier gelijk kamikazes. En het is echt door in Brussel te komen werken, dat ik de stad echt pas heb leren kennen. [...] Dat ging ook allemaal gepaard met mijn huwelijk dat misliep en ik dacht ok, het is 2009 en ik ga helemaal alleen komen te staan. [...] Dat is heel raar, want ik ben opgegroeid op het platteland als kind en ik ben naar Diepenbeek verhuisd dan, wat ook het platteland is. Ik heb daar tot mijn 42ste gewoond en dan ineens leer ik de stad kennen en dat was heel raar, na 2 maanden had ik het gevoel dat ik thuis gekomen was.” (Roos, 50 jaar, Brussel-stad, huurder).

“Ik heb een relatie gehad van 11 jaar die heel leuk was en heel mooi, maar die gedaan was, die op zijn einde liep, ik heb dat besloten. Dat heeft pijn gedaan enzovoort, maar ik wou een nieuwe start en ik wou alleen zijn. Ik wou echt alleen zijn. En in Brussel kan dat. [...] Want ik ben van West-Vlaanderen en de meeste van mijn vrienden wonen in een landelijke omgeving, heel bewust. En ja hier, je kunt hier anoniem zijn, je kunt hier doen wat dat je wil, er is hier niemand die wakker ligt van wat ik doe en dat is heel bevrijdend.” (Marie-Lou, 32 jaar, Brussel-Stad, huurder).

De reden dat zowel Roos als Marie-Lou beiden aangeven helemaal te zijn gevallen voor de charmes van Brussel, heeft ook te maken met de ‘open’ mentaliteit waardoor men gemakkelijk nieuwe contacten legt. Het lijkt misschien tegenstrijdig, maar de anonimiteit die zo vaak wordt geassocieerd met het stedelijke leven, zorgt er volgens heel wat respondenten ook net voor dat het sociale netwerk makkelijk verruimd kan worden.

“Hier komen heel veel mensen toe, hier vertrekken heel veel mensen en dat maakt dat je ook makkelijk contact kan leggen. En soms zal dat contact doordat het in tijd is beperkt, vluchtiger zijn, maar tegelijkertijd kan dat ook heel intensief zijn.” (Marie-Lou, 32 jaar, Brussel-Stad, huurder).

4.4.3 Verrast door de diversiteit aan woonmilieus en -typologieën

Bovendien noemden de respondenten binnen het profiel van de *converted* huishoudens ook de hoge vastgoedprijzen in Brussel als reden waarom de stad op lange termijn nooit als een realistische optie werd gezien. Ze waren er aanvankelijk van overtuigd dat ze zich nooit een

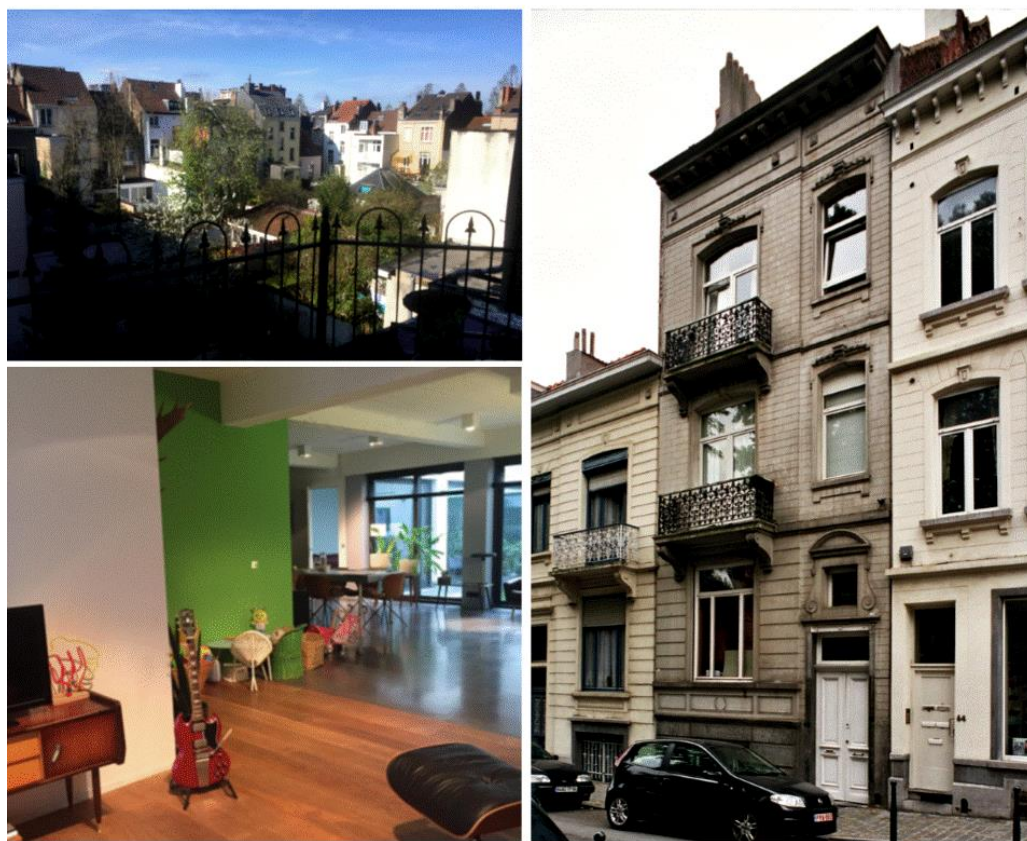
huis in Brussel zouden kunnen veroorloven dat aan al hun eisen voldeed. Tips van andere Brusselse inwoners om hun zoektocht te verbreden (zowel ruimtelijk als op het gebied van woningtypologie) zorgden er echter voor dat heel wat *converted* hun ideeën moesten bijstellen. Zo geeft Astrid aan hoe zij en haar familie uiteindelijk het huis van hun dromen vonden door de zoektocht te verruimen van traditionele eengezinswoningen naar gelijkvloerse appartementen met een tuin of buitenruimte.

“Wat voor mij wel heel belangrijk was, ik wou wel graag in de stad wonen, maar ik wou heel graag een tuintje. Maar euh zo’n huizen zijn vaak heel duur en dan heeft iemand ooit gezegd tegen mij, je moet eens zoeken op gelijkvloerse appartementen met een tuin. En dan zijn wij terechtgekomen op deze loft met een tuin en toen waren we eigenlijk direct verkocht.” (Astrid, 36 jaar, Schaarbeek, eigenaar)

Eerder zagen we ook al hoe Ceyda (36 jaar, Jette, eigenaar) aangenaam verrast bleek door het groene karakter van Brusselse gemeentes zoals Jette. Zij zocht aanvankelijk enkel in de rand van Brussel, maar verbreedde op aanraden van collega’s haar zoektocht naar gemeentes binnen het gewest. Ze kocht een relatief groot appartement in Jette, maar geeft aan te zullen moeten verhuizen wanneer haar kinderen groter worden. Haar wens is om dan een eengezinswoning te kopen in de noordwestelijke gemeenten van Brussel met een tuin. Ze hoopt dat dit zal lukken met haar budget.

Tot slot zien ook de *converted* huishoudens enkele punten voor verbetering in Brussel. Vaak genoemde aspecten zijn verkeersveiligheid en -infrastructuur en de organisatie van administratieve diensten. Met betrekking tot de dienstverlening van de gemeentes zorgen vooral de beperkte openingstijden, de beperkte mate van digitalisering en de beperkte dienstverlening in het Nederlands voor grote ergernis. Met betrekking tot de verkeersveiligheid, zijn het vooral respondenten met kinderen die zich zorgen maken of de straten van Brussel wel veilig genoeg zijn om kinderen bijvoorbeeld alleen naar school te laten gaan.

Figuur 8: Illustratie woningen (v.l.n.r.: zicht vanop terras appartement Brussel-Stad, gevel woning opgedeeld in appartementen Brussel-Stad, interieur loft Schaarbeek)

4.5 Urban villagers

Profielen	Cultureel kapitaal	Economisch kapitaal	Waarderen diversiteit bevolking	Waarderen groen en rust	Waarderen een sterke gemeenschap	Waarderen nabijheid werk	Actief burgerschap	Residentieële mobiliteit	Voorkeur eengezinswoning	Voorkeur meergezinswoning
Urban villagers	+	+		++	++		+	-	+	+

Eerder (zie §4.1 ‘cosmopolitans’) bespraken we kort de dichotomie stad versus platteland, waarbij het stedelijke leven wordt geassocieerd met levendigheid, openheid, diversiteit en vooruitgang, maar ook met densiteit, anonimiteit en verdorvenheid, terwijl het leven in suburbane of plattelandsgemeenschappen wordt vereenzelvigd met tradities, moraliteit, saamenhorigheid en harmonie (Wirth 1938; Williams 1973; Redfield 1947; Wachsmuth 2014). Ook binnen de stad vinden we echter huishoudens met een duidelijke voorkeur voor

eigenschappen die doorgaans worden toegeschreven aan plattelandsgemeenschappen, de zogenaamde *urban villagers*. Respondenten met dit profiel houden ze niet enkel van rust en groen, maar ook van een soort van ‘dorpsgevoel’ binnen de stad. Ze hechten belang aan het onderhouden van goede contacten met de burens en zijn vaak actief betrokken bij burgerinitiatieven. De term ‘urban villager’ is ontleend aan het werk van Gans (1962a), maar wordt binnen ons onderzoek ruimer geïnterpreteerd (zie Box 1).

Box 1: Urban villagers volgens Gans (1962)

Herbert Gans introduceerde de term om het leven van Italiaanse immigranten in de West End van Boston te omschrijven aan het begin van de tweede helft van de 20ste eeuw. De banden in deze wijk, door anderen ook vaak omschreven als etnische enclave, zijn erg hecht en de inwoners vormen een stabiele, autonome gemeenschap binnen de stad. Ze vormen als het ware een klein ‘dorp’ op zichzelf en hebben vaak weinig contacten buiten de eigen gemeenschap. Gans ging met zijn onderzoek in tegen het werk van Wirth (1938) waarbij steden omschreven werden als plekken waar anonimiteit, verdeeldheid en anomalie hoogtij vierten, en toonde met zijn werk over de *urban villagers* aan dat ook binnen de steden hechte gemeenschappen met sterke sociale banden en sociale controle bestaan. In een herziene versie van het originele werk uit 1962 (1982), benadrukt Gans dat etniciteit niet het meest belangrijke criterium was in zijn profilering van *urban villagers*, maar het voornamelijk ging om een beschrijving van een gemeenschap van blanke arbeiders die familie en de lokale gemeenschap centraal stellen. We gebruiken voor dit rapport echter nog een ruimere omschrijving en zien *urban villagers* los van een bepaalde klasse of etniciteit. Wel nemen we de sterke nadruk op het gemeenschapsleven over.

4.5.1 Een oase van rust

Binnen dit profiel bevinden zich huishoudens die houden van Brussel en gesteld zijn op de nabijheid aan voorzieningen, maar tegelijkertijd waarde hechten aan een rustige en groene omgeving. Ze werken in, of nabij, de stad en beoefenen vaak een stressvolle job. Het is voor hen daarom van belang om na het werk thuis te kunnen komen in een oase van rust, zonder hiervoor eerst nog een lang pendeltraject te moeten afleggen.

“Alors, je voulais quelque chose de calme. Mes priorités étaient donc: vert, prêt de la forêt, calme et avoir une maison où je me sentais bien à l’intérieur. [...] C’est le cachet de la maison qui fait le choix. Mais le quartier c’était important. Pas de bruit. Notre métier est suffisamment, comment je dirai... violent. Donc j’ai besoin de la sérénité.”
(Baptiste, 59 jaar, Watermaal-Bosvoorde, huurder)

De nabijheid van groen in de vorm van bos of parken zorgt niet enkel voor rust na de werkuren, maar ook voor de nodige recreatie- en sportmogelijkheden. Gevraagd naar de motivatie achter zijn keuze voor zijn studio in Oudergem antwoordde Bruno (39 jaar, huurder) :

“R: Vanwege mijn hobby’s. Dat is dus sporten en voornamelijk fietsen en dergelijke.

I: Dus de locatie was heel belangrijk?

R: De locatie, ja. Dus ik zit hier vlak tegen het Zoniënwoud. De locatie is één ding, het is hier ook, vind ik, vrij rustig. Je zit niet echt in de stad-stad. Je zit hier eigenlijk nog meer in een residentiële wijk, maar je hebt hier wel nog het voordeel dat hier de tram is. Dus je hebt hier Herrmann-Debroux vlakbij, dus op 20 minuten sta je in het centrum, en op 5 minuten ben ik in het bos, dus dat is perfect. Het nadeel hier dan weer is dat het heel duur is. Overdreven duur, maar goed.”

Veel van de respondenten die tot dit profiel behoren, wonen in de zuidoostelijke gemeenten van Brussel zoals Watermaal-Bosvoorde en Oudergem. Deze rustige en residentiële gemeenten liggen dicht bij het Zoniënwoud, met al zijn recreatie- en sportfaciliteiten, en zijn goed bereikbaar met de auto en het openbaar vervoer. Een grote keerzijde van deze gunstige ligging, is voor velen, zoals Bruno ook aangaf in het citaat hierboven, de hoge woningprijs. Maar uiteraard zijn niet alle *urban villagers* in staat (of bereid) om de (veel) hogere (huur/koop) prijzen in deze buurten en gemeenten te betalen. Heel wat huishoudens die tot dit profiel behoren, zijn dus ook terug te vinden in de groenere wijken en straten van andere, minder residentiële, en/of meer dichtbevolkte Brusselse gemeenten zoals Jette, Schaarbeek, Koekelberg, Brussel-Stad of Ganshoren.

4.5.2 Een dorp in een stad

Het feit dat heel wat respondenten binnen de groep *urban villagers* ook te vinden zijn buiten de meer residentiële, groene wijken van Brussel kan ook deels worden verklaard doordat *urban villagers* erg gemeenschapsgericht zijn. Ze hechten veel waarde aan een goede relatie met de burens, benadrukken het belang van onderlinge solidariteit en zijn dikwijls betrokken in vrijwilligerswerk en burgerinitiatieven. Ze vereenzelvigen zich vaak, maar zeker niet altijd, met de buurt. Voor *urban villagers* staat de eigen wijk symbool voor het traditionele idee van een dorp. Roos (50 jaar, Brussel-Stad, huurder) omschrijft haar wijk (Dansaert-wijk) dan ook treffend als *“een dorp in een stad. Je moet maar naar de winkel gaan en je komt al 3 of 4 mensen tegen die je zo wat kent.”*

Dat het sociale netwerk zich vaak sterk concentreert in de eigen wijk, geeft vele *urban villagers* een gevoel van geborgenheid en van veiligheid. Emma vertelt bijvoorbeeld hoe ze na een relatiebreuk absoluut terug in Brussel (centrum) wilde wonen, omdat ze daar doorheen de jaren een hechte vriendengroep had opgebouwd:

“Het was zo meer van, ja ik wil die band met Brussel terug.

I: Dat is wel mooi. En heeft het dan geholpen?

R: Ja, ik miste dat wel. Ja, het heeft wel geholpen. Iedereen wist dan dat ik terug in Brussel kwam wonen en iedereen was dan weer kei blij [lacht]. En je komt terug en je hoort, na 1 maand in mijn appartement te wonen, er zo terug bij. Ja da was echt zo van, ja ik ben hier terug thuis.” (Emma, 48 jaar, Brussel-Stad, eigenaar)

Dit sterke gemeenschapsgevoel zorgt er ook voor dat *urban villagers* informeel een oogje in het zeil houden in de buurt. Deze sociale controle wordt niet als verstikkend ervaren, maar creëert net een gevoel van veiligheid bij onze respondenten. Gevraagd naar de voordelen van haar woning, antwoordde Emma het volgende:

“De voordelen is dat alles dichtbij is [...] en vooral wat ik daarnet zei, zo de Nederlandstaligen wonen zo dicht bij elkaar en dan kan je zo een keer rap ergens binnenspringen. Als wij op vakantie gaan of eventjes niet thuis zijn ofzo, dan geven we elkaar de sleutel en passen we op elkaars huis. Dus dat geeft zo wel een veilig gevoel als ik niet thuis ben, dan is er wel altijd iemand die het in het oog houdt.” (Emma, 48 jaar, Brussel-Stad, eigenaar)

Ook Sabine benadrukt spontaan het dorpsgevoel dat ze ervaart in haar wijk, en in Brussel in het algemeen:

“Maar natuurlijk, wij kennen hier wel mensen in de buurt. Je merkt dat het hier heel lokaal is. In Brussel breid je u netwerk heel snel uit, want wat ik zei dat ik het in Dilbeek zo een vertrouwde omgeving vond, ik heb dat ook in Brussel. Als je weggaat, kom je wel altijd iemand tegen die je kent. En ik weet niet of dat ligt aan de Vlamingen die in Brussel een kleinere groep vormen en dat die dan naar dezelfde events gaan of ja. Ik weet het niet hoe dat het komt.” (Sabine, 35 jaar, Ganshoren, eigenaar)

Uit de citaten van Emma en Sabine blijkt ook dat Nederlandstaligen elkaar opzoeken. Taal speelt bij alle profielen een belangrijke rol. Het feit dat Nederlandstaligen een minderheid vormen, zorgt er bij sommige respondenten mede voor dat ze Brussel na een tijd verlaten (zie §4.9 ‘classic suburbanites’). Bij de *urban villagers* zorgt het er net voor dat contacten leggen gemakkelijker gaat omdat Nederlandstaligen vaak dezelfde culturele events bijwonen en zich soms ook, al dan niet bewust, in bepaalde wijken vestigen waar veel Nederlandstaligen wonen. Denk hier bijvoorbeeld aan de Dansaertwijk of aan Jette.

Figuur 9: (v.l.n.r.) Tuin woning Koekelberg (foto auteurs), Dansaertwijk als dorp in een stad (visit.brussels) & straat met groene bomenrij, Ganshoren (Google Maps)

4.5.3 Stadskinderen, of toch liever niet?

Naar beleidsmakers toe, uiten *urban villagers* de nood aan meer groen en rustpunten in de stad die uitnodigen tot spontane ontmoetingen. Onder onze respondenten weerspiegelt zich dat ook in gezinnen die betrokken zijn bij collectieve moestuinen, het organiseren van een kleine bar (zoals Bar Eliza in park Elisabeth) of het deelnemen en/of uit de grond stampen van burgerinitiatieven.

In tegenstelling tot *cosmopolitans* met kinderen, twijfelen *urban villagers* wel eens of Brussel de meest ideale plek is om kinderen groot te brengen. Zeker respondenten die zelf opgroeiden op het platteland, denken vaak nostalgisch terug aan hun kindertijd.

“R: Dus zelfs als heel klein kind, ik was misschien 4 of 5 jaar mochten wij al alleen overal naartoe, in de buurt uiteraard he. Wat dat nu in een stad anders is voor onze kinderen.

I: Vind je dat jammer dat dat bij uw kinderen niet zo is?

R: Ja, ja dat is jammer. Je merkt dat ook wel dat ze dat wel heel erg appreciëren als we naar de grootouders teruggaan en dat ze daar kunnen rondlopen of als we op vakantie gaan naar een huisje op het platteland en dat ze daar kunnen ravotten in de tuin en wat rondlopen en gaan wandelen en fietsen.” (Freya, 42 jaar, Koekelberg, eigenaar)

Vaak genoemde bezorgdheden zijn, opnieuw, luchtvervuiling, maar ook het aanbod aan voorzieningen voor kinderen, de wachtlijsten en het gebrek aan voldoende kindvriendelijke

ruimtes in Brussel worden vaak genoemd. Volgens sommige *urban villagers* onder onze respondenten, loopt Brussel op dat gebied achter op andere steden in België (zie citaat Margot). Uiteraard speelt bij *urban villagers* met kinderen ook de nood aan voldoende groen. Sommigen overwegen daarom in de nabije toekomst een verhuis naar een groenere wijk of gemeente binnen Brussel, terwijl anderen er ook aan denken om Brussel in te ruilen voor een meer landelijkere woonomgeving. Dit zijn huishoudens die dan opschuiven richting het profiel van de *classic suburbanites* (zie verder, §4.9).

“In mijn ogen als we hier weggaan binnen 10 jaar kan het zijn dat het buiten Brussel is. Omdat het in mijn ogen te duur is voor wat je krijgt, zeker met kinderen, en de luchtkwaliteit. Er zijn ook de nadelen van de grootstad: het is drukker, misschien minder veilig voor kinderen, schoolcapaciteit, toch ook minder faciliteiten voor jonge kinderen, wachtlijsten voor alles, ook voor de Chiro. En er zijn dorpen met meer kwalitatieve publieke ruimte. Op dat vlak zijn we jaloers op Antwerpen, dat is veel aangenamer voor gezinnen met kinderen. [...] Dan is hier wel het Elisabethpark met Bar Eliza, daar valt op hoeveel gezinnen daar met kinderen zijn. En vreemd eigenlijk, ook heel veel Nederlandstalige gezinnen, dat valt ook op.” (Margot, 39 jaar, Koekelberg, eigenaar)

Figuur 10: Bar Eliza, Koekelberg (Bron: Bruzz.be)

4.6 Disappointed

Profielen	Cultureel kapitaal	Economisch kapitaal	Waarderen diversiteit bevolking	Waarderen groen en rust	Waarderen een sterke gemeenschap	Waarderen nabijheid werk	Actief burgerschap	Residentieële mobiliteit	Voorkeur eengezinswoning	Voorkeur meergezinswoning
Disappointed	+				+		++			

In veel opzichten vertonen huishoudens behorende tot het ideaaltypische profiel van de *disappointed* sterke overeenkomsten met *cosmopolitans*, *urban villagers* en in sommige gevallen ook met de *urban elite*. Dit zijn huishoudens met een hoog cultureel kapitaal. Ze zijn vaak werkzaam in de kunst- en cultuursector; in de ambtenarij of beleidssector, beoefenen een vrij beroep of werken als freelancer. Ze delen verder een sterk sociaal of politiek engagement ten opzichte van hun woonwijk en van Brussel in het algemeen. Doorheen de jaren raakten ze echter ontmoedigd en teleurgesteld in het Brusselse beleid wat soms resulteerde in een verhuisbeweging weg van de stad.

4.6.1 Betrokken burgers

Zoals gesteld, zijn respondenten behorende tot dit profiel erg betrokken bij het Brusselse beleid en het reilen en zeilen in hun woonomgeving. Sommigen zijn medeoprichters van een burgerinitiatief, terwijl anderen politiek actief waren of zijn. Dit actieve burgerschap wordt vooral ingegeven door de wil om bepaalde zaken te veranderen. Zaken waar ze mee voor strijden zijn onder andere: meer publieke ontmoetingsplaatsen in de stad, maar ook meer mogelijkheden tot spontane ontmoeting binnen meergezinswoningen, een veiligere verkeersinfrastructuur, een betere luchtkwaliteit en een kwaliteitsvolle ruimtelijke planning. Door zich actief in te zetten voor het gewest, hebben ze ook meer inzicht gekregen in de verschillende beleidsstructuren in Brussel en botsten ze ook op heel wat moeilijkheden, zoals de zeer versnipperde bevoegdheden:

“Omdat ik hier een project uit de grond heb gestampt in de publieke ruimte, heb ik heel veel moeten onderzoeken wie wat deed. [...] Maar door dan te zien van wie er wat te zeggen had, welke overheid over wat toestemming moest geven enzoverder, heb ik dan wel heel veel geleerd over het Brusselse plaatje.” (Lies, 43 jaar, Brussel-Stad, eigenaar)

4.6.2 Rol van het beleid: gebrek aan visie en wetshandhaving?

Net door zich jarenlang heel erg actief in te zetten, geraakten sommigen ook ontmoedigd en teleurgesteld in de weinige vooruitgang die ze zagen.

“Ja ik heb alles geprobeerd hè. Ik heb aan politiek gedaan, ik heb in het verenigingsleven gezeten. [...] Maar ik denk tegelijkertijd dat dat echt allemaal verloren zaak is in Brussel. Ik zie echt heel weinig toekomst voor Brussel” (Véronique, 42 jaar, Bonheiden, eigenaar)

Vaak werd bovenop het complexe kluwen van de verschillende bevoegdheden en beleidsstructuren in Brussel ook een gebrek aan visie en aan wetshandhaving als belangrijkste oorzaak aangewezen voor de trage evolutie en de daaruit voortvloeiende teleurstelling bij de

disappointed. Zo vertellen Jens en Sofie over de onveilige verkeerssituatie in hun wijk (in Laken) en de moeilijke strijd die ze daartegen voeren.

“J: We zijn ongeveer twee jaar actief om hier iets gedaan te krijgen qua veiligheid en dergelijke.

S: Vooral que verkeersveiligheid hé.

J: Het is een zeer harde confrontatie met de totale immobiliteit wat dat betreft. Plus, het verlengde van de straat is Jette, dus er loopt een gemeentegrens en politiezonegrens. Dus het is de Brusselse politieke tristesse ten top eigenlijk. Ik ben daar heel actief mee bezig, ik heb hier vorige week nog in de straat gestaan met Bianca Debaets, staatssecretaris. En er is eigenlijk geen enkel hoopgevend signaal dat er van de politiek komt, dat het hier ook zelfs... dat er maar een horizon is dat er iets zou veranderen eigenlijk. [...] En ze zoeken op elke mogelijke manier uitvluchten om zelfs nog maar iets van handhaving te doen.” (Jens en Sofie, 35 en 33 jaar, Brussel-Stad, eigenaar)

Voor sommigen leidde deze opeenstapeling van teleurstellingen tot bitterheid (en soms zelfs tot xenofobie), met een definitieve verhuizing uit Brussel als gevolg.

“Ik had heel graag in Brussel willen blijven, maar de manier waarop dat daar de buurt [Koekelberg] verloedert en de manier waarop daar geen respect is voor mensen. In het laatste jaar nu, is mijn auto 3 keer aangereden geweest, terwijl hij geparkeerd stond op straat. Dat was iemand die daar gewoon tegen rijdt en dan weg is. En dan ga je naar de politie en dan zeggen die: ‘Wij kunnen niets doen. Wij hebben de autoriteit niet, wij mogen niets doen van de gemeente’. En de politiek rond Molenbeek, Koekelberg [...] was heel erg gericht op ‘Oké, we gaan niets doen dat ons stemmen zou kunnen kosten’ en dus wordt daar alles toegelaten en dat was daar verschrikkelijk.” (Cleo, 40 jaar, Grimbergen, eigenaar)

Andere respondenten behorende tot dit profiel wonen nog steeds in Brussel, maar overwegen de stad te verlaten. Zo vertel Lies hoe ze eigenlijk heel erg tevreden is met haar GOMB¹¹-woning waar ze met haar twee kleine kinderen woont. Ze hekelt echter het feit dat er op het vlak van verkeersveiligheid en luchtverontreiniging in Brussel weinig (of te langzaam) vooruitgang wordt gemaakt.

“En nu sta ik op een punt dat ik eigenlijk de luchtvervuiling en het verkeer niet meer aan kan. Ik ben altijd een ongelooflijke voorvechter geweest van Brussel, op allerlei niveaus. Heel fel, eigenlijk. En nu heb ik het echt gehad. Gisteren is er weer aan de Sainctelette één omver gereden...[...]. En er gebeurt niks, dus iedereen gaat nog meer met de auto. Want er is gewoon geen openbaar vervoer in heel dat stuk wijk niet hè. [...] I: En wat hoop je nu, of wat zijn de toekomstplannen, denk je dan eventueel aan verhuizen?

R: (diepe zucht) Ja ... als er niks verandert, zal er niks anders opzitten. Ik zou het héél erg vinden, want ik woon hier graag, ik ben niet vies aan zelf mee aan een kar te trekken voor dingen te veranderen, absoluut niet. Ik heb héél hard getwijfeld om zelf in de politiek te gaan, maar ik vind dat m’n kindjes te klein zijn.” (Lies, 43 jaar, Brussel-Stad, eigenaar)

¹¹ Voorloper van Citydev.brussel

Opmerkelijk is ook, dat heel wat Nederlandstalige respondenten aangeven niet serieus te worden genomen wanneer ze een klacht neerleggen of actie voeren in het Nederlands. Vaak worden ze dan meteen voor ‘flamingant’ aanzien.

“Ik moet eerlijk zeggen dat het mij deugd doet om uit Brussel te zijn. Ik ben heel blij om weg te zijn uit de miserie van Zwarte Vijvers. Ik ben heel blij om weg te zijn uit de communautaire restricties daar. Het was eigenlijk belachelijk, maar als Vlaming in Brussel werd je daar echt wel een klein beetje altijd gezien als Flamingant.” (Cleo, 40 jaar, Grimbergen, eigenaar)

4.6.3 Teloorgang van Brussel?

Sommigen spreken ook van een ‘echte’ achteruitgang in bepaalde Brusselse wijken en wijten dit aan de combinatie van een laks, weinig ambitieus beleid en een gebrek aan engagement en betrokkenheid van bewoners. Dit gebrek aan betrokkenheid wordt gelinkt aan het feit dat Brussel voor velen een tijdelijke tussenstop in hun wooncarrière vormt (zie ook §5.8 ‘Transients’):

“Ik heb mijn eigen straat en Jette in het algemeen zien afglijden naar een, goh, naar een inderdaad héél divers publiek, maar dat minder en minder geëngageerd was. Dat is ook een van de verwijten aan Brussel. Er is hier veel te weinig engagement, het engagement van de mensen of de wil om te engageren in buurt, ook al is het maar respect hebben voor een straatsteen. [...] Dus ja, ik merk wel dat mensen weg gaan, ik merk ook wel dat mensen komen, maar ik denk dat daar, van de mensen die komen dat dat een beetje de algemene tendens is. [...] Die komen hier efkes, die doen hun ding en die zijn weg.” (Véronique, 42 jaar, Bonheiden, eigenaar)

Tot slot droegen ook verschillende negatieve ervaringen en gebeurtenissen in Brussel bij aan de teleurstelling over Brussel als woonomgeving bij respondenten binnen dit profiel. Het gaat hier dan om slechte ervaringen met criminaliteit (meestal diefstallen en inbraken) of met mannen die vrouwelijke respondenten lastig vallen of naroeppen op straat.

“Ik zit op mijn fiets met lippenstift op en dan [hoor ik plots]: “Sale pute”. Dat is echt... [stilte]” (Helga, 51 jaar, Lier, eigenaar)

Heel wat respondenten gaven ook aan hierdoor bepaalde wijken volledig te vermijden of hadden schrik om zich na valavond nog alleen op straat te begeven.

“De laatste jaren in Koekelberg ook, als ik van de metro naar huis wandelde, als ik nog iets was gaan drinken of zo, liep ik met mijn sleutels tussen mijn vinger. [Dat gebeurde] meer en meer, omdat je wordt aangesproken en dan denk je van: ‘Dat is mijn wapen ...’ Of mannen die dan meelopen tot aan uw deur en dat je dan zit te denken van: ‘Ok, blijf ik nu gewoon een toer doen of ga ik nu mijn deur opendoen, met het risico dat hij binnenkomt ...’ (Cleo, 40 jaar, Grimbergen, eigenaar)

Dat deze vermijdingsstrategieën een grote invloed hebben op de bewegingsvrijheid en autonomie van vrouwen en dus ook op hun toegang tot de openbare ruimte, werd ook reeds aangetoond in het onderzoek dat Marie Gilow uitvoerde in Brussel (Gilow 2015).

4.7 Reluctant leavers

Profielen	Cultureel kapitaal	Economisch kapitaal	Waarderen diversiteit bevolking	Waarderen groen en rust	Waarderen een sterke gemeenschap	Waarderen nabijheid werk	Actief burgerschap	Residentiële mobiliteit	Voorkeur eengezinswoning	Voorkeur meergezinswoning
Reluctant leavers	+	-/+			+			+	+	

Huishoudens die tot deze groep behoren, wilden graag in Brussel blijven. Ze houden van de stad, zijn er zelf ook vaak opgegroeid en zijn trotse ambassadeurs van Brussel. Ze zijn uiteindelijk in aangrenzende gemeenten gestrand, omdat ze binnen de Brusselse gewestgrens geen woning vonden die betaalbaar was of aan al hun eisen voldeed. Binnen dit profiel zijn twee groepen te onderscheiden: (1) een groep met een zeer duidelijke woontypologie voor ogen die ze niet vinden in de stad en (2) een groep met een eerder beperkt budget behorende tot de lagere middenklasse die omwille van de stijgende huur- en koopprijzen geen betaalbare woning meer vindt in Brussel. Beide groepen tonen sterke gelijkenissen met twee profielen die ook uit een onderzoek van Karsten (2020) naar voren kwamen. Zij bestudeerde de motieven van Amsterdamse middenklassegezinnen die de stad hadden verlaten. Karsten benoemt deze groepen in haar onderzoek respectievelijk als ‘pragmatic movers’ en ‘displaced families’.

Wat beide groepen in ons onderzoek met elkaar gemeen hebben, is het feit dat ze een zeer nauwe band met Brussel onderhouden. Hun sociale leven, werk, vrije tijd, sport en culturele activiteiten vinden doorgaans allen nog steeds in Brussel plaats. Een belangrijke voorwaarde voor de ondertekening van het contract voor hun nieuwe woning was dan ook een goede verbinding met Brussel, zowel met de auto als met het openbaar vervoer.

4.7.1 De droomwoning gaat boven de droomlocatie

De eerste groep respondenten die we binnen het profiel van de *reluctant leavers* kunnen onderscheiden heeft een zeer duidelijk beeld voor ogen van de vereisten waaraan hun

droomwoning moet voldoen en dit zowel op het gebied van architecturaal ontwerp, woningtype en woninggrootte. Voor veel huishoudens bestaat dit ideaalbeeld uit een groot herenhuis met hoge plafonds, houten parketvloeren, veel lichtinval en een tuin op het zuiden. Vaak was dit precies het type woning waar deze respondenten zelf zijn opgegroeid. Hoewel deze woontypologie zeer kenmerkend is voor Brussel, is het voor veel gezinnen uit de middenklasse onbetaalbaar. Voor anderen bestaat de ideale woonsituatie uit een woning met een grote tuin (zie figuur 12). Huishoudens die niet willen inleveren op dit soort woonwensen, maar wel bereid zijn in te leveren op locatie, komen daarom vaak terecht op plaatsen net buiten Brussel, zoals Wemmel, Vilvoorde, Groot-Bijgaarden of Dilbeek, waar dit soort woningen vaak nog net iets betaalbaarder is. Claudia ruilde in 2017 haar huurappartement in Elsene voor een grote vrijstaande woning met tuin en oprit in Groot-Bijgaarden. Ze vertelt hierover het volgende:

“Wij hadden heel graag in Brussel gebleven, maar we hadden gewoon het geld niet. Omdat de huizen in Elsene waar dat we woonden en waar we graag hadden gebleven, wij hadden daar gewoon geen budget voor. En een huis gelijk dit, vind je niet voor dat budget. Je vindt daar een appartement voor van 100 m2 en dat is het. [...] Ik had eigenlijk heel graag in een groot herenhuis gewoond in Elsene, ik heb altijd in een herenhuis gewoond met mijn ouders hé.” (Claudia, 32 jaar, Groot-Bijgaarden, eigenaar)

Sommige respondenten zochten aanvankelijk ook verder weg van de stad, maar beseften tijdens de zoektocht dat ze de band met Brussel niet wilden verbreken. Vaak had dit twee redenen. Allereerst werkt men vaak in Brussel en speelt het sociale leven zich hoofdzakelijk in de stad af. Gezinnen met schoolgaande kinderen gaven ook vaak aan de kinderen zelf hun sociale netwerk (school, sportclub, jeugdbeweging,...) in Brussel wilden behouden. Een tweede reden was het feit dat deze huishoudens zich geen leven op het platteland konden voorstellen. Of zoals Helena (45 jaar, Wemmel, eigenaar) het verwoordde: *‘Wat moet ik nu in godsnaam in Ternat gaan doen?’*.

Hoewel deze groep erg gelukkig is met de huidige woonsituatie en doorgaans aangeven niet meteen op zoek te zullen gaan naar een andere woning, geven *reluctant leavers* toe dat ze met spijt in het hart Brussel hebben verlaten:

“Als Brusselse vond ik dat wel moeilijk om Brussel te verlaten. Ik had zoiets van ‘ah nee, weet ge die Nederlandstalige aanwezigheid in Brussel, allez, er mogen niet nog meer Nederlandstalige mensen vertrekken uit Brussel. Goed ja, het ligt niet in Brussel, het ligt op 500 meter van Brussel denk ik. Ik woon nu in Vlaanderen, ik vind het, ja erg is misschien veel gezegd.” (Helena, 45 jaar, Wemmel, eigenaar)

Ook Elisabeth groeide op in Brussel en heeft het moeilijk met het feit dat ze door haar vertrek uit Brussel ook een deel van haar Brusselse identiteit verloor. Zij wilde een gezin stichten, maar

vond geen betaalbare woning binnen Brussel. Uiteindelijk liet ze samen met haar man een rijwoning bouwen in Vilvoorde.

“Ik wou eigenlijk graag terug naar Brussel. Ik heb veel meer zo de Brusselse identiteit dan mijn man. Nu ben ik officieel Vlaming en dat vind ik wel een beetje gênant.”
(Elisabeth, 27 jaar, Vilvoorde, eigenaar)

Voor andere respondenten speelde dit gevoel veel minder en was het een puur rationele en pragmatische keuze voor de woning (zie ook Karsten, 2020). Het feit dat de woning net buiten de Brusselse gewestgrenzen ligt, is voor deze respondenten eerder bijzaak¹². Nathan (34 jaar, Wemmel, eigenaar) reageert eerder verrast op de vraag waarom hij Brussel verliet: *“On n’ pas vraiment quitté Bruxelles en fait. On voulait pas quitter Bruxelles”*. Nathan en zijn gezin hadden duidelijke criteria in hun hoofd waaraan het huis moest voldoen. *“Il fallait que ça soit grand, il fallait un jardin, il fallait un garage et proche de l’école et du travail.”* Het huis dat aan al deze eisen voldeed en ook nog eens binnen budget lag, bleek voor hen dus eerder ‘toevallig’ in Wemmel te liggen. Het dagelijkse leven van het gezin veranderde door hun verhuis naar Wemmel amper. Toch zien al onze respondenten behorende tot het profiel van *reluctant leavers* een belangrijk nadeel aan hun huidige woonlocatie: de bereikbaarheid en frequentie van het openbaar vervoer.

“Hier stopt een lijnbus voor de deur, maar als ik op een zaterdag zeg ‘ah ik ga eens naar de stad en ik wil dat niet met de wagen doen, ah ik wil de bus nemen’, ja, twee per uur he. Twee lijnbussen per uur op een zaterdag, dan denk ik ‘tjonge jonge, wat waren wij toch verwend in Brussel’.” (Helena, 45 jaar, Wemmel, eigenaar)

¹² Onderzoek naar stadsverlaters in Genk kwam eveneens tot de vaststelling dat heel wat van deze huishoudens hun verhuis niet motiveren vanuit een keuze tegen de stad, maar eerder vanuit een keuze voor een bepaalde woning. Ze kwamen als het ware ‘per toeval’ in een buurgemeente terecht (De Decker, Vandekerckhove, Volckaert & Lebbe, 2019).

Figuur 11: Illustraties (v.l.n.r.): herenhuis Wemmel, grote tuin woning Groot-Bijgaarden en interieur herenhuis Wemmel met hoge raampartijen, karakteristieke houten vloeren en veel lichtinval (bron: auteurs)

4.7.2 Noodgedwongen stadsverlaters?

Een tweede groep *reluctant leavers* bestaat uit mensen die noodgedwongen uit Brussel zijn weggetrokken, omdat het voor hen te duur werd om nog in Brussel te wonen. Door de stijgende huizenprijzen en hun relatief beperkte financiële middelen verhuizen deze huishoudens naar meer betaalbare wijken net buiten het Brusselse gewest. In ons onderzoek ging het hierbij dan bijvoorbeeld over delen van Wemmel naast de Brusselse ring. Ook De Maesschalck (2015) en De Laet (2018) toonden reeds aan dat niet enkel de middenklasse suburbaniseert, maar ook de volksklasse de stad, al dan niet noodgedwongen, inruilt voor een gemeente in de rand. Gezinnen die in de Vlaamse rand terechtkomen, verhuizen vaak vanuit aangrenzende gemeenten. Dit is ook bij de respondenten in ons onderzoek doorgaans het geval. Respondenten die bijvoorbeeld in Wemmel zijn komen wonen, woonden voordien ook vaak in Jette.

Doordat we ons in dit onderzoek vooral op de middenklasse hebben gericht, hoort slechts een beperkt aantal respondenten tot deze groep. Toch is deze volksklasse een belangrijke groep die we hier willen belichten, aangezien de woningprijzen in Brussel verhoudingsgewijs veel sneller toenemen dan het gemiddelde beschikbare inkomen (Dessouroux et al., 2016), waardoor we ervan uit kunnen gaan dat deze groep enkel zal toenemen. Het verhaal van Adeline

(67 jaar, Wemmel, huurder) kan hier als illustratie dienen. Zij woonde met haar man in Jette en kreeg het na zijn dood moeilijk om de huur van het appartement alleen te dragen. Ze zocht meer dan een jaar naar een goedkoper huurappartement, vooral in Jette zelf, maar ook in Ganshoren, Oudergem en Wemmel. Gevraagd waarom het uiteindelijk Wemmel is geworden, antwoordde Adeline:

“R: Ten eerste voor de prijs, de prijs van de huur. Want mijn man is toen gestorven dus je bent toch alleen. Je bent gepensioneerd, je verdient zoveel niet meer.

I: En dan was het te duur geworden om nog te huren[in Jette]?

R: Ja, ik vond in Jette niets en ik wou absoluut een gelijkvloers met een hofke, want zonder natuur kan ik niet leven. [...] Want dit hier heb ik zo gevonden met internet. Maar je moet wel heel rap zijn hè. Voor de prijs dat ik huur hier, want ik huur aan 600 euro dus. Dat is nog veel voor iemand die gepensioneerd is laat ons zeggen, want ons pensioen, normaal zeggen ze: ‘de huur moet een derde zijn van de inkomsten’. Maar als je gepensioneerd zijt, dan moet je op straat leven. Want ge kunt dat niet vinden hè, een derde van uw inkomsten, dat is gedaan hè, dat vind je niet meer hè.”

Ook deze groep *reluctant leavers* onderhoudt nog een sterke band met Brussel. Zo koopt Adeline haar kleding nog steeds in Brussel en ook haar dokter in Jette blijft ze trouw. Adeline geeft verder aan gelukkig te zijn met haar huidige woonsituatie al ziet ook zij enkele nadelen. Zo vindt ze in Wemmel minder betaalbare basisvoorzieningen (zoals een simpele kruidenier of een fruitwinkeltje) op wandelafstand. Ze ziet zichzelf echter niet meer terugkeren naar Brussel. Op de vraag of ze zichzelf nog als stedeling beschouwd, repliceerde ze: *“Nu niet meer, nee, maar ik denk dat dat ook te maken heeft met de ouderdom.”* Hierdoor toont Adeline eigenlijk ook een aantal overeenkomsten met het profiel van de *classic suburbanites* (zie §4.9) waar we ook een groep ouderen zien die na hun pensionering meer de rust en natuur gingen opzoeken buiten de stad (en zo dus de omgekeerde beweging maakten van de groep *young urban elderly* binnen het profiel van de *urban elite*, zie §4.2.3). Het verschil bij Adeline schuilt echter in het feit dat zij eerder uit noodzaak uit Brussel wegtrok omwille van haar beperkte budget.

Figuur 12: Illustraties: Woonkamer appartement en tuin appartement Wemmel (bron: auteurs)

4.8 Transients

Profielen	Cultureel kapitaal	Economisch kapitaal	Waarderen diversiteit bevolking	Waarderen groen en rust	Waarderen een sterke gemeenschap	Waarderen nabijheid werk	Actief burgerschap	Residentiele mobiliteit	Voorkeur eengezinswoning	Voorkeur meergezinswoning
Transients				+	-	++		+	+	

Deze groep huishoudens zien Brussel als een tussenfase in hun wooncarrière. De stad wordt gezien als een belangrijke, doch tijdelijke bron van persoonlijke ontwikkeling en dit hoofdzakelijk op het vlak van opleiding of carrière.

4.8.1 Brussel als springplank voor de woon- en werkcarrière

Respondenten behorende tot dit profiel hebben vaak een drukke job in Brussel met lange werkdagen waardoor een plek in de stad nodig is om hun carrière te lanceren of om hun job te kunnen beoefenen. Zowel Moussa (die recent met zijn gezin vanuit West-Vlaanderen naar Brussel verhuisde) als Christa, die een verhuis naar Brussel plant, geven aan dat het werk de belangrijkste reden is voor hun verhuis naar Brussel:

“Een groot deel voor het woon-werk verkeer en ook omdat ik een politiek mandaat had in X [vorige woonplaats] en ik ook hier in Brussel aan politiek wil doen.” (Moussa, 36 jaar, Brussel-stad, eigenaar)

“Het is vooral omdat ik hier werk. Buiten dat ik hier werk zou ik wel ook graag in Brussel willen wonen, omdat ik het een hele leuke stad vind, maar moest ik nu, ja, in Limburg ofzo een hele leuke job hebben zou ik naar Limburg verhuizen.” (Christa, 24 jaar, Zwijnaarde)

Respondenten binnen dit profiel willen in de huidige fase van hun leven niet te veel tijd besteden aan woon-werk verkeer. *“Daarom wilde ik ook absoluut in Brussel wonen, om van dat gependel af te zijn.”* (Jesse, 27 jaar, Elsene, huurder in co-housing). Brussel vervult voor heel wat huishoudens dan ook een motor voor sociale stijging (zie ook Janssens, te Braak & Surkyn 2020). Jongvolwassen komen er hun carrière en professionele netwerk uitbouwen. Maar ook huishoudens (met of zonder kinderen) die al langer professioneel actief zijn, kiezen er bewust voor om gedurende een (vaak langere) periode in Brussel te komen wonen omwille van de vele jobkansen. Zodra ze genoeg financiële middelen hebben, zijn ze echter van plan hun woning in

Brussel in te ruilen voor een (grotere) gezinswoning in de rand of meer in het groen. Sommigen zouden een woning in de stad ook overwegen, maar vinden de woningprijzen in Brussel, in verhouding tot sommige gemeenten in de rand of op het platteland, te hoog. Deze laatste groep schuift hierdoor op richting het profiel van de *reluctant leavers* (zie §4.7). Het gesprek tussen Steven en Romy (27 & 26 jaar, Elsene, huurders) vat bovenstaande goed samen.

“S: [Er is] niemand van de jonge vrienden [die] echt zeggen dat ze hier gaan blijven wonen.

R: Veel gaan er terug naar hun ouders, ofwel gaan ze meer aan de rand gaan wonen. [...] Maar ik denk wel dat Brussel zou willen dat mensen blijven en niet gewoon voor vijf jaar komen en dan weggaan.

S: Ja, maar het is ook te duur om te kopen als je ziet wat je aan de rand kunt kopen voor dezelfde prijs dan zit je eigenlijk onmiddellijk aan een grotere oppervlakte.”

4.8.2 Na de eerste zelfstandige Brusselse jaren: de lokroep van de kerktoren?

Heel wat jongere respondenten binnen deze groep behouden een sterke band met hun geboorteregio. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat sommigen enkel in de week in Brussel verblijven en in het weekend vaak naar hun geboorteregio terugkeren (citaat Nand) en uit het feit dat het sociale netwerk in Brussel nog sterk beperkt blijft tot jeugdvrienden (citaat Senne).

“Ik zit hier gedurende de week meestal. In de weekends ga ik soms terug naar huis om nu en dan mijn ouders te gaan bezoeken.” (Nand, 26 jaar, Sint-Jans-Molenbeek, huurder)

“R: In het weekend zijn we hier eigenlijk niet zoveel. Soms eens voor een etentje of om te werken. De weekends zitten meestal heel vol.

I: Speelt je sociaal leven hier in de wijk ook een rol of totaal niet?

R: Ja op zich wel. Het zijn wel vrienden van vroeger.” (Senne, 25 jaar, Elsene, eigenaar)

Ook collega's behoren tot het sociale netwerk, maar buiten werkgerelateerde relaties geven vele *transients* aan dat ze weinig nieuwe contacten leggen in Brussel.

“In Brussel had ik wel vrienden, maar dat waren collega's, dus dat waren mensen die je al heel der dagen ziet, om er dan nog 's avonds mee te gaan weggaan, pff.” (Michel, 28 jaar, Gent, eigenaar)

Binnen diezelfde groep jonge *transients* (jonger dan 35 jaar) vinden we voornamelijk huurders terug. Ze zien de stad als een stap naar zelfstandigheid (zie ook Box 2). Zo vertelt Adriaan hoe heel wat van zijn vrienden na hun studies een tijd in Brussel willen wonen. Hij is er echter zeker van dat ze allemaal naar hun geboortestreek zullen terugkeren.

“Mijn beste vriend gaat binnenkort verhuizen naar Brussel-centrum, maar die zeggen allemaal unaniem dat ze daar een jaar of 5 gaan wonen en dan terug gaan vertrekken

naar de rand. Waarom? Omdat ze over het algemeen jong zijn, ze hebben altijd zo van de hand in de tand geleefd en [hadden] geen connecties met de stad en nu ze volwassen zijn, kunnen zij eindelijk 500 m stappen en op café gaan, wat ze hier [rand] niet konden doen.” (Adriaan, 26 jaar, Dilbeek, huurder).

Box 2: Transients en de link met soft-gentrification

Deze groep jonge, vaak hoopopgeleide, huurders tonen opvallend veel gelijkenissen met de groep die Van Crieelingen (2009: 831) in zijn onderzoek naar gentrificatie in Brussel tegenkwam. Hij omschrijft deze groep als volgt: *“Renting in an inner neighbourhood enables these educated individuals, typically between 25 and 34 and in non-family households (i.e. living alone or in an unmarried couple without children) to benefit fully from residential independence and lifestyle autonomy, while giving them ample possibilities for adapting to future changes in their household composition and professional career. In addition, these categories show high levels of residential mobility, and many amongst them simply postpone their move towards more conventional middle-class suburban areas because of the increasing difficulties of securing an income and a family arrangement in post-Fordist, more flexible socioeconomic contexts.”*

Een ongewenst neveneffect van het feit dat de centrale wijken in Brussel voor vele middenklassers een transitiefase symboliseren in hun residentiële traject, zijn de stijgende huurprijzen. Die leiden op hun buurt tot sociale verdringing. Het is immers door de erg hoge residentiële mobiliteit in deze wijken, in combinatie met een sterk gedereguleerde woningmarkt, dat verhuurders na elk vertrek van een huurder, hun prijzen kunnen opdrijven.

Na enkele jaren te hebben gewerkt en gespaard, plannen deze jonge huishoudens de aankoop van een ruime woning buiten de stad. Vaak koppelen ze dit aan gezinsvorming. Of zoals Steven (27 jaar, Elsene, huurder) het uitdrukt: *“Je blijft tot uw 35ste of tot uw eerste kind”*. Brussel zelf wordt door deze groep doorgaans niet gezien als een geschikte omgeving om kinderen in groot te brengen. Zodra er kinderen komen, of zodra de kinderen wat groter zijn, plannen deze *transients* of ‘tijdelijken’ een verhuis naar een meer suburbane of rurale woonomgeving, in casu vaak het geboortedorp. Op dit vlak vertonen ze dan ook veel overeenkomsten met het profiel van de klassieke stadsverlaters (zie §4.9 ‘classic suburbanites’).

“Ik denk wel dat ik terug naar Leuven wil, of de buurt van Leuven, later als ik echt een gezin begin. [...] En moest ik hier in Brussel nog wonen en bijvoorbeeld al mijn eerste kind ofzo zou hebben, dan zou ik dat ook helemaal niet erg vinden. Het is zo eerder vanaf dat die ouder worden dat ik het wel leuker zou vinden denk ik om dichterbij mijn familie te wonen. In Kessel-Lo bijvoorbeeld. Ik vond dat een ideale gemeente om in op te groeien, dichtbij het centrum, maar toch heel rustig en je kon alles zelf met de fiets doen.” (Mona, 27 jaar, Brussel-stad, huurder)

De bovenstaande citaten waren voornamelijk afkomstig van huurders. Toch vinden we onder de *transients* ook heel wat eigenaars terug. Wetende dat het waarschijnlijk voor een paar jaar zou zijn, kochten zij toch met volle overtuiging een woning in Brussel. Vaak wordt hier het alom gekende argument naar voren gebracht dat huren “*verloren geld*” is (Moussa, 36 jaar, Brussel-stad, eigenaar) en kopen in Brussel altijd “*een investering op zich [is] denk ik. Op termijn gaat dat wel opbrengen. En ook, als je dan beslist van, kijk ik wil ergens anders gaan wonen, dat je het dan misschien ook snel verkocht krijgt.*” (Delphine, 34 jaar, Anderlecht, eigenaar)

4.8.3 Diversiteit wijken en inwoners: ongekend of onbemind?

Doordat *transients* slechts voor een bepaalde periode in Brussel willen blijven, vinden ze het niet altijd de moeite waard om te investeren in lokale banden of om andere wijken in de stad te verkennen dan de eigen woonwijk. Opvallend is dat de meeste respondenten binnen dit profiel in Elsene of Brussel-Stad wonen. Zij die er niet wonen, geven vaak aan dat ze het liefst in deze gemeenten zouden wonen.

“Ik heb in die drie jaar, ik heb daar wel gewoond in Brussel, maar ik ga nooit niet beweren dat ik Brussel door en door ken.

I: Je kende vooral uw woonplaats, Elsene, dan?

R: Ja, ja.

I: En uw werkplaats?

R: Dat was ook Elsene, op het eind van de Louizalaan. [...] Maar ik woonde niet echt graag in Brussel. Mijn meeste vrienden zitten ook in Gent of in Antwerpen.” (Michel, 28 jaar, Gent, eigenaar)

Transients zijn vaak ook sterk ontvankelijk voor de berichtgeving in de media over Brussel en de heersende stereotypen, waardoor bepaalde buurten met een slechte reputatie (zoals Matongé of Kuregem) worden vermeden.

“I: Zijn er wijken waar je echt niet zou willen wonen in Brussel.

R: Zoals ik daarnet zei, de Matongé-wijk. Het zal misschien redelijk racistisch klinken maar ik ben vrij ‘rechts’. Het is gewoon een wijk met allemaal zwarte mensen, begrijp je? Als blank persoon ga je daar ook niet gewoon tussen gaan wandelen. Ik denk niet dat dat echt aangenaam is...” (Senne, 25 jaar, Elsene, eigenaar)

Toch zijn er ook respondenten behorende tot dit profiel die bewust op verkenning gaan in de stad en zo soms aangenaam verrast worden door de diversiteit aan woonmilieus binnen Brussel en/of hun mening over sommige wijken moeten bijstellen.

“Ik verken Brussel nog wel redelijk veel. [...] Wijken waarvan ik vroeger dacht dat ik er niet zou willen wonen, daarvan moet ik dan toch mijn mening herzien zoals

bijvoorbeeld Molenbeek. Dat heeft een hele slechte naam, maar ik ben daar naar de kerstmarkt geweest in het Karreveldkasteel. Super gezellig, super tof. Een hele leuke omgeving eigenlijk.” (Jesse, 27 jaar, Elsene, huurder in co-housing)

“Ja, zoals ik al zei, als je twee kilometer wandelt heb je het bos en de abdij, dat is prachtig. Je beseft echt niet dat je in Brussel bent. Dat was wel verrassend: ‘Wow, dit is ook Brussel’. Je moet het wel weten vinden.” (Senne, 25 jaar, Elsene, eigenaar)

Verskillende huishoudens behorende tot het profiel van de *transients* plaatsen zichzelf op de rechterhelft van het politieke spectrum en geven de voorkeur aan homogene buurten met bewoners die weinig verschillen van zichzelf. Dit geldt zeker niet voor alle *transients*. Wel staan de meeste respondenten binnen dit profiel kritisch ten opzichte van de rijke culturele diversiteit in Brussel en wordt vaak opgemerkt dat de verschillende culturele gemeenschappen nog te vaak ‘naast elkaar’ in plaats van ‘met elkaar’ leven. Dit geldt zowel voor de verschillende bevolkingsgroepen met migratie-roots als voor de Franse en Nederlandse Gemeenschap.

4.8.4 De ‘jungle’ van Brussel

Voor de grote meerderheid van de *transients* vormen mobiliteit, verkeersveiligheid en achtergelaten vuilnis de grootste bronnen van ergernis in Brussel, en dus ook mede de reden waarom ze niet van plan zijn zich permanent in Brussel te vestigen. Senne (25 jaar, Elsene, eigenaar) heeft het over “*de jungle van Brussel*”. *Transients* rijden niet graag met de auto in de stad en gebruiken ook zelden de fiets in Brussel. Respondenten die het wel aandurven, geven aan zich constant bewust te zijn van de risico’s:

“Euh veiligheid, ik rij regelmatig met de fiets en dat is levensgevaarlijk. Ik denk dat mijn kinderen nooit de kans gaan krijgen om hier in Brussel te kunnen fietsen. Omdat ik ze niet ga toelaten omdat het veel te gevaarlijk is. Als ik de fiets neem, neem ik alle dagen risico’s om iets tegen te komen wat gevaarlijk is.” (Moussa, 36 jaar, Brussel-stad, eigenaar)

Ook zwerfvuil en slecht onderhouden publieke ruimtes worden vaak genoemd als werkpunt. Opvallend hierbij is dat vele respondenten behorende tot dit profiel erkennen dat de stad actief inzet op het bestrijden van zwerfvuil en ze heel vaak poetsdiensten aan het werk zien. De verantwoordelijkheid voor de vuile straten wordt dikwijls gelegd bij groepen bewoners met weinig respect voor de stad. Hierbij wordt, al dan niet expliciet, vaak verwezen naar bevolkingsgroepen met een migratie-achtergrond:

“Het enigste dat zo’n beetje een nadeel is, uh, er is veel vuil op straat. [...] Ik moet wel zeggen, ze doen wel een serieuze inspanning van de gemeente zelf uit. Dat ze veel

controles doen en zo allemaal, maar ik vind dat het toch nog, allez ja. Wat dat ze maar kunnen buitenkiepen op straat, dat kiepen ze buiten. Dat is wel een beetje een nadeel, maar omdat ge met allemaal verschillende culturen zit waarschijnlijk ook, dat dat een beetje euh...” (Delphine, 34 jaar, Anderlecht, eigenaar)

4.9 Classic suburbanites

Profielen	Cultureel kapitaal	Economisch kapitaal	Waarderen diversiteit bevolking	Waarderen groen en rust	Waarderen een sterke gemeenschap	Waarderen nabijheid werk	Actief burgerschap	Residentiele mobiliteit	Voorkeur eengezinswoning	Voorkeur meergezinswoning
Classic suburbanites		+		++	+			-	++	

Het profiel van de *classic suburbanites* omvat huishoudens die Brussel inruilen voor een woning in de rand of op het platteland. De ideale woonsituatie bestaat voor hen doorgaans uit een ruime gezinswoning met tuin in een rustige, groene omgeving. Vele huishoudens behorende tot dit profiel zijn jonge gezinnen met kinderen (of een kindervens). Er komt uit de interviews echter ook duidelijk een groep oudere stadsverlaters naar voren. Deze groep ruilt rond pensioenleeftijd, de stad in voor een rustiger leven in de rand of op het platteland of soms ook in een kleinere provinciestad. Wat *classic suburbanites* doorgaans met elkaar gemeen hebben, ongeacht de leeftijd of levensfase, is het verlangen naar een rustige, minder stressvolle woonomgeving, een veilige cocon waarin ze zich thuis voelen, en een harmonieuze relatie met de burens en de lokale gemeenschap. Ook het hebben van een eigen parkeergarage of –plaats voor de deur wordt door de *classic suburbanites* opvallend veel naar voren gebracht als een groot voordeel aan het wonen buiten de stad.

In de literatuur vinden we de theoretische onderbouwing van de idealen, attitudes en woonvoorkeuren van deze *classic suburbanites* terug in het werk van Hayden (2003), Nicolaides & Wiese (2006) en Keil (2017) en ook dichterbij huis wordt de ‘*geest van suburbia*’ uitgebreid gedocumenteerd in het werk van Meeus & De Decker (2013) en De Decker et al. (2019).

4.9.1 Gezinsvorming als bepalende factor

In de meeste gevallen verlaten huishoudens de stad rond de komst van de eerste kinderen. De stad wordt eenvoudigweg niet gezien als een kindvriendelijke omgeving. Ze hechten waarde

aan een meer groene, rustige en stressvrije omgeving waar de kinderen buiten kunnen spelen zonder direct toezicht van de ouders (citaat Janne) (zie ook Meeus, De Decker & Schuermans, 2013). Een eigen, grote tuin is voor de meeste *classic suburbanites* met kinderen dan ook een belangrijke vereiste (citaat Louisa).

“Ideaal voor de kinderen is dat je hier de garagepoort kunt open zetten en ze mogen hun fiets pakken en ze mogen gaan. Ok, ze mogen wel maar tot daar, er worden afspraken gemaakt, maar dat is bijvoorbeeld in Brussel niet te doen. En dat geeft hen een zekere vrijheid dus ze zijn al zelf minder gestresseerd, minder gefrustreerd zeg maar.” (Janne, 41 jaar, Affligem, huurder)

“En wat ik vooral, ja omdat ik van de Ardennen kom, ik vond een tuin kei belangrijk, en dat is iets waar dat die kinderen dan toch wel de grootste rol in hebben gespeeld. En dat vind ik niet genoeg in, allez toch niet in 1000 Brussel, daar heb ik niet zoiets dat ik zeg van ‘ah, gezellig park’, nee.” (Louisa, 29 jaar, Wemmel, eigenaar)

Daarnaast wordt de beperkte schoolcapaciteit in het Nederlandstalige onderwijs in Brussel vaak genoemd als een probleem. Hoewel de Nederlandstalige scholen de laatste jaren hun capaciteit hebben uitgebreid, overstijgt vooral in de westelijke Brusselse gemeenten de vraag nog steeds het aanbod (Vlaamse Gemeenschapscommissie, 2018). Dit was voor veel van de huishoudens een extra reden om Brussel te verlaten:

“Brussel qua scholen is heel stresserend. Er zijn wachtlijsten... en onze eerste, [naam zoon], we hadden die in drie scholen ingeschreven en als puntje bij paaltje kwam, 1 september hadden wij geen plaats. [...] In Brussel is een schrijnend tekort aan scholen. Wat wij dan gedaan hebben is hier direct beginnen uitkijken naar scholen. ‘Eerst een school en dan naar huizen kijken’ hebben we gezegd.” (Janne, 41 jaar, Affligem, huurder)

4.9.2 Rust, groen en plaats voor de deur

Een rustige, groene en minder stresserende en chaotische woonomgeving staat boven op het verlanglijstje van *classic suburbanites*. Hoewel vele huishoudens behorende tot dit profiel op een bepaald moment in hun leven wel graag in de stad hebben gewoond, werd de combinatie van een druk leven waarbij lange werkdagen vaak worden gecombineerd met de zorg voor de kinderen, op een bepaald moment te stresserend.

“Ik ben te gevoelig aan het geluid, aan de overlast, aan stress, aan ... Nee, als we daar naartoe gaan, dan zijn we blij als we terug weg zijn. Pas op, want Brussel heeft absoluut ook zijn charmes, ik geloof daar nog altijd stevast in, dat is een bruisende stad. [...] Er is een speciale vibe die je niet in andere steden vindt.” (Janne, 41 jaar, Affligem, huurder)

Janne uit bovenstaand citaat vind nu, in haar huidige woning (met tuin) in Affligem, wel de rust die ze nodig heeft na een drukke dag:

“Ik merk bij mezelf ook, het kan heel hectisch op het werk zijn en ik ga daar soms heel erg in op, maar eens ik de trein uitstap, is het gedaan, is het weg.”

Ook Alice (53 jaar, Affligem, eigenaar) moet niet lang twijfelen wanneer ze gevraagd wordt naar de grootste voordelen van haar huidige woonsituatie:

“De rust hier, ongetwijfeld. Toch wel. Je leeft anders, relaxter ... we hebben zo wat het gevoel dat wij op vakantie zijn, zeker als het zo goed weer is, dat is leuk.”

Karakteristieke, stedelijke eigenschappen van Brussel die voorheen als een grote troef werden ervaren, denk aan levendigheid en nabijheid van voorzieningen, werden door vele *classic suburbanites* geleidelijk aan steeds meer aanzien als storende factoren. Voor vele respondenten hangt de rust van het leven buiten de stad ook sterk samen met de aanwezigheid van veel (of meer) groen. *“Ik stap eigenlijk mijn deur buiten en ik heb iets van natuurgebied juist naast mijn deur.”* (Abel, 27 jaar, Dilbeek, huurder)

Ook het altijd moeten zoeken naar een parkeerplaats na een lange werkdag, of het niet kunnen bereiken van de eigen parkeergarage, wordt door vele huishoudens binnen dit profiel genoemd als motivatie om de stad te verlaten.

“Eén van de grootste beweegredenen is, de talloze keren dat ik, ondanks dat wij toch twee privéparkings hadden met een afgesloten poort... Talloze keren heb ik daar de politie gebeld, en mensen laten wegslepen omdat ze toch, toch, voor uw ... die ene poort waar dat ge eerst door moet, daar toch parkeren. Ho, en daar was ik zo nerveus van op het einde.” (Louisa, 29 jaar, Wemmel, eigenaar)

Fie, die momenteel een appartement huurt in Merchtem en op zoek is naar een koopwoning in de ruime omgeving, vat de droomwoning van dit profiel dan ook goed samen (zie ook figuur 14):

“Een alleenstaande woning, met veel groen errond ... Ja, in een rustige omgeving. Niet te ruim, niet te klein. Een klassieke woning, met een garage uiteraard.” (Fie, 30 jaar, Merchtem, huurder)

Figuur 13: Illustraties woningen (v.l.n.r.): opritten ruime gezinswoningen in Wemmel en Affligem, woonkamer woning Affligem en woonkamer woning Wemmel) (bron: auteurs & R. Van Malderen)

4.9.3 Oudere stadsverlaters: een specifieke groep

Parallel aan het profiel van de *urban elite* zien we hier een specifieke groep 'jonge ouderen' opduiken. Maar in plaats van hun herwonnen vrijheid in de stad door te brengen (zie §5.2.3), verlaten deze 'jonge ouderen' Brussel en kiezen ze ervoor om hun post-pensioenjaren door te brengen op het platteland. De meesten onder hen beseffen erg goed dat ze hiermee ingaan tegen de logisch te verwachten verhuisbeweging voor ouderen:

“Wij zijn er ons zeer van bewust dat het een omgekeerde beweging is. De meeste mensen van onze leeftijd, 72-73, nemen een appartement in de stad, dicht bij alles en zo meer. Ik zeg: ‘Nee, je moet in de stad plaatsmaken voor jonge mensen, dan hoeven die niet te pendelen’. En dat is ook gebeurd. Ons huis in Brussel is gekocht door twee jonge mensen met drie kindjes. [...] Wij zijn ook heel bewust gaan zoeken naar daar waar er openbaar vervoer is.” (George, 71 jaar, Sint-Joris-Weert, eigenaar)

Ook Lauranne (68 jaar, Merchtem, eigenaar) besepte dat ze rationeel gezien beter voor een appartement zou kiezen, maar koos uiteindelijk voor haar huidige (eengezins)woning in Merchtem omwille van het groen en het open zicht:

“Aan de achterkant woon ik in het veld. En dat is voor mij een heel groot voordeel, ook de reden waarom ik dit huis heel graag wilde. Want in principe, mijn eerste idee was om zelfs een appartement te zoeken, maar toen ik dit zag was ik verkocht, zoals ze zeggen.”

Ze geven aan Brussel niet langer nodig te hebben voor werk of andere verplichtingen en verlangen naar een rustigere, minder chaotische en stresserende woonomgeving. Sommigen geven ook aan op zoek te zijn gegaan naar een door hen als veiliger gepercipieerde, omgeving.

“De pensioengerechtigde leeftijd maakte dus dat we Brussel niet direct meer nodig hadden voor ons werk he. Het was handig zolang we in Brussel werkte om daar ook te wonen. Euh... en een keer dat die tijd voorbij was, het werk. Ja waren we klaar om naar het platteland te gaan. Nog een reden was omdat we ook een onveiliger gevoel hadden door de gebeurtenissen in Schaarbeek¹³.” (Fernand, 67 jaar, Ternat, eigenaar)

Vaak wint ook bij het ouder worden, de nabijheid van familie (opnieuw) aan belang. Zo geven enkele oudere *classic suburbanites* aan Brussel te hebben verlaten om dichterbij de kinderen te wonen. Zo kunnen ze deze bijstaan door op de kleinkinderen te passen. Naar de toekomst toe, biedt het wonen in de nabijheid van kinderen ook voor voordelen voor de ouderen zelf, aangezien dit ook mogelijkheden biedt voor het ontvangen van informele zorg (zie ook Volckaert, Schillebeeckx & De Decker, 2020).

“En ja dan mijn dochter die hier woont hé. Die hebben gebouwd in Overijse. En aangezien de kleinkinderen hier zijn en die hier school lopen, is dat wel handig dat de grootouders altijd in de buurt zijn om hen te helpen hé.” (Riet, 69 jaar, Overijse, eigenaar)

“Vooral omdat mijn man [x] toen zwaar ziek geworden is. [...] Dus dat is een heel zware periode geweest en toen hadden wij zoiets van ‘Oei, ik woon toch wel ver van mijn familie’ Dat is niet ver natuurlijk, eigenlijk is dat niet ver, maar toch zo’n beetje dat gevoel van, stel dat hem iets overkomt, dan is het toch wel gemakkelijker als je wat mensen dichterbij hebt, waar je op kunt rekenen.” (Arianne, 68 jaar, Sint-Niklaas, eigenaar)

Opvallend is dat vele oudere stadsverlaters over een hoog aandeel cultureel kapitaal beschikken. Ze hebben lange tijd in de stad gewoond en geven aan dat ze vooral het culturele aanbod van Brussel missen.

*“F: We zijn allebei enorm geïnteresseerd in kunst.
J: En in antiek en art-deco 1920-1930.”* (Fernand & Jérôme, 67 en 68 jaar, Ternat, eigenaar)

“Wij hadden een abonnement in de KVS, in de Munt, dus in de opera.” (Arianne, 68 jaar, Sint-Niklaas, eigenaar)

¹³ Eén van de daders van de terroristische aanslagen in Parijs (november 2016), verschool zich wekenlang in Schaarbeek.

Het verlaten van Brussel wordt door deze groep dus zeker niet altijd gezien als een keuze *tegen* de stad, maar eerder als een keuze *voor* (1) rust en groen en (2) de nabijheid van familie en het kunnen bieden of ontvangen van informele zorg en ondersteuning.

Figuur 14: Grote tuin, Ternat (bron: auteurs)

4.9.4 Het verlangen naar een hechtere gemeenschap

Classic suburbanites houden doorgaans ook niet van de anonimiteit van de stad. Ze woonden wel graag in Brussel voor de grote diversiteit aan, en nabijheid van, voorzieningen, maar misten er een zekere mate van verbondenheid en gemeenschapsgevoel. Ze wonen graag in een wijk waar de burens elkaar groeten.

“Mais ici je suis tombé sur un quartier très bien. C’est vraiment un quartier où on se dit bonjour et on se connaît, à Uccle il y a peu de voisins qui te disent bonjour. »
(Mamadou, 60 jaar, Braine L’alleud, eigenaar)

Vaak misten *classic suburbanites* in Brussel ook een gevoel een gevoel van samenhang en (h)erkenning. Het ontbreken van een sterke lokale gemeenschap wordt vaak aan drie aspecten gelinkt.

Allereerst hekelen vele respondenten de hoge residentiële mobiliteit in vele Brusselse wijken en gemeenten. Dit draagt volgens hen niet bij aan een vorm van lokale binding. Ook bij het profiel van de *disappointed* zagen we hoe vele respondenten het gebrek aan engagement en respect voor de buurt (en haar bewoners) mede verklaarden door het feit dat Brussel voor velen slechts een tijdelijke woonplaats vormt (zie §4.6.3). Hiermee samenhangend leeft bij velen ook het gevoel dat de verschillende gemeenschappen in Brussel volledig naast elkaar leven. Bij

sommigen is dit gelinkt aan etnocentrisme, maar dit is zeker niet bij de meerderheid van de *classic suburbanites* het geval.

“J: Waar ik heel veel moeite mee had is; je ziet dat Brussel ook een stad van passage is, er zijn heel veel mensen die komen en gaan, ook van verschillende nationaliteiten, maar die hebben niet de band die jij als Belg of Brusselaar hebt met uw stad [...].

R: Te verschillende mentaliteiten en nationaliteiten. Het is moeilijk, en iedereen is anoniem, in kleine groepjes apart van elkaar. Iedereen is samen, maar niemand is samen. [...]

J: Er zijn heel veel initiatieven die pro-cultuur zijn, een beetje flowerpower-toestanden en zo. Heel dat multicultureel gedoe wordt daar gepromoot en gepromoot, maar er wordt niks aan gedaan. Dat is een façade. Een echte Brusselaar die ziet daar de problemen van.” (Janna & Ricardo, 41 jaar, Affligem, huurders)

De anonimiteit die Ricardo aanhaalt in bovenstaand citaat, brengt ons meteen bij de tweede factor. Het is net die anonimiteit die ook maakt dat mensen in de stad elkaar minder begroeten en aanspreken. Lauranne (68 jaar, Merchtem, eigenaar) verwoordt het als volgt:

“Ik ben ook in een dorp opgegroeid. Ik denk dat dat ook wel een groot verschil is met mensen die echt in de stad zijn opgegroeid. Ik ben het gewend om mensen te groeten als ik ze op straat zie. Dat zit in mijn ... dat is wel mijn identiteit.”

Een derde reden waarom er volgens *classic suburbanites* minder sterke banden bestaan tussen burens in Brussel, heeft te maken met taal. De Nederlandstalige respondenten gaven allen aan vlot Frans te spreken, maar beseften pas na hun verhuis uit Brussel dat de dominantie van de Franse taal in Brussel een obstakel vormde voor het smeden en onderhouden van goede burenrelaties.

“R: Hier rechtover is een gezin met twee kinderen en die komen hier binnengewandeld gelijk niks. We drinken samen al een keer graag een aperitiefke. [...] Dus we komen heel goed overeen.

I: Was dat in Oudergem ook het geval?

R: Heel in het begin, nu is het heel Franstalig geworden hé. En dat was het grote verschil met hier, hier kan je Nederlands praten in de winkels en in Oudergem niet. Al onze burens waren anderstaligen. Nu, we hebben geen problemen om Frans te spreken. Maar hier kom je gewoon thuis, zonder er u eigenlijk van bewust te zijn.” (Riet, 69 jaar, Overijse, eigenaar)

Tot slot valt ook op dat heel wat respondenten binnen dit profiel zich niet (of niet meer) veilig voelden in Brussel. Ruth (56 jaar, Zellik, eigenaar), die nochtans zelf opgroeide in Brussel, vertelt bijvoorbeeld hoe ze zich vaak angstig voelt in Brussel:

“Het is misschien lichtelijk overdreven, maar dus na 5 uur, denk ik niet dat ik nog zou durven buitengaan, vooral in de winter niet. Mijn dochter is bijvoorbeeld helemaal geen bangerik, die neemt zo om 23 uur de metro om nog ergens naartoe te gaan. Ik zeg altijd ‘ik heb schrik in haar plaats’, maar nochtans ik heb nooit iets voorgehad [...]. Ook als

ik de metro moet nemen en er is niemand of niet veel volk, ik heb dan zo direct, ik ga niet zeggen een paniekaanval, maar ik voel mij echt niet goed.”

Een aantal respondenten zag hun buurt in Brussel ook in negatieve zin veranderen en geven aan zich de laatste jaren niet meer veilig te hebben gevoeld in Brussel.

“Dan hebben wij dus in Anderlecht gekocht en daar hebben wij 20 jaar eigenlijk graag gewoond tot op het einde, de laatste 5 jaar was dat echt ... Weet je, ik denk dat [zoon] 5 keer overvallen geweest is. Het begon echt raar bevolkt te worden ook, we hadden het park Peterbos daar dan vlak achter. Dan hadden wij zo bendes, die in dat park daarachter kwamen hondengevechten doen en zo echt een onveiligheidsgevoel echt ... en dan hebben wij beslist dat wij gingen weggaan” (Alice, 53 jaar, Affligem, eigenaar)

4.9.5 Nadelen van wonen buiten Brussel

We merkten het eerder al op, voor de meeste *classic suburbanites* wordt hun verhuis weg uit de stad niet ingegeven door een overtuigde anti-stedelijke attitude, maar wel door een nood aan een rustigere woonomgeving. Vaak zijn er nog best wat elementen die ze missen aan hun leven in de stad. Vooral de nabijheid van voorzieningen en een degelijk openbaar vervoersnetwerk wordt veelvuldig vermeld (citaat Alice), maar ook de open mentaliteit van de stadsbewoners vormt voor sommigen een groot gemis (citaat Arianne).

“Weet je in Brussel, dag en nacht kun je overal terecht voor alles. Hier moet je dus goed georganiseerd zijn, alles bijhebben. Je blijft aangewezen sowieso, allez wij toch in elk geval, op grote steden. Ook voor culturele dingen en zo, dan moet je u wel meer verplaatsen en gelijk de trein, die rijdt maar tot 22 uur. Dan moet je de auto nemen, want anders geraak je niet meer terug van uw voorstelling.” (Alice, 53 jaar, Affligem, eigenaar)

“Brussel is veel toleranter dan Vlaanderen. We hebben het zoal dikwijls gezegd... Ja, dat is één van de meest negatieve [elementen aan de terugkeer naar Vlaanderen] voor mij persoonlijk.” (Arianne, 68 jaar, Sint-Niklaas, eigenaar)

4.10 Anti-urbanists

Profielen	Cultureel kapitaal	Economisch kapitaal	Waarderen diversiteit bevolking	Waarderen groen en rust	Waarderen een sterke gemeenschap	Waarderen nabijheid werk	Actief burgerschap	Residentiele mobiliteit	Voorkeur eengezinswoning	Voorkeur meergezinswoning
Anti-urbanists		+	--	++	++			-	++	

Dit laatste ideaaltypische profiel bestaat uit huishoudens die gewoonweg niet van een stedelijke omgeving houden. Vaak geboren en getogen op het platteland, maar werkend in Brussel, verhuisden ze op een bepaald moment in hun leven naar de stad (al dan niet overtuigd door collega's of vrienden). Het argument van een korter woon-werktraject was hier vaak de doorslaggevende factor, maar soms verhuisde men ook voor de liefde naar Brussel. Ze hadden echter bijna onmiddellijk spijt van hun beslissing en voelden zich nooit thuis of op hun gemak in Brussel. Onder de *anti-urbanists* vinden we ook een kleine groep terug die zelf opgroeiden in Brussel, maar wiens leven (school, hobby's) zich voornamelijk in de rand afspeelden. Zodra ze op hun eigen benen stonden, konden ze niet snel genoeg weg zijn uit Brussel.

4.10.1 Anti-stedelijk en xenofob

Voor anti-urbanisten vertegenwoordigt Brussel alles wat ze niet zoeken in een leefomgeving. Ze ervaren Brussel als vuil, lawaaiig, onveilig en chaotisch.

“Te weinig groen en die muren overal en dat lawaai en vuil. Ik vind Brussel een verschrikkelijk vuile stad. Echt waar.” (Michelle, 48 jaar, Beersel, eigenaar)

Ze houden ook niet van het multiculturele, wereldse karakter van de stad. Waar ze wel naar op zoek zijn is een rustige, groene, nette woonwijk met een homogene bevolking, waar ze zich niet ‘in de minderheid’ voelen (zie ook Meeus, Schuermans & De Decker, 2013).

“R: Het zit daar [Brussel] vergeven van de vreemden, van de moslims. [...] Ja, ge voelt u daar vaak geen Belg niet meer. Het zijn allemaal vreemdelingen. Je spreekt Vlaams, je bent Vlaming he. Maar daar wordt bijna geen Vlaams meer gesproken.

I: Dus je hebt het gevoel dat je je eigen identiteit er verliest?

R: Ja, wij zijn daar vaak van geen tel niet meer, ja zo kunt ge het erop zetten.” (Germaine, 74, Wezemaal, eigenaar)

Gevraagd naar voorzieningen die hij liever niet heeft in een woonwijk, antwoordt Adriaan (26 jaar, Dilbeek, huurder), die zelf opgroeide in de bakkerij van zijn ouders in Jette:

“Ja, er waren daar [Jette] twee moskeeën; een halalbeenhouwerij ... Op zich, ik heb niets tegen andere culturen. Ze mogen doen wat ze willen als ze mij niet storen. Maar het stoort mij nu meer en meer in Jette, en over het algemeen in het Brussels Gewest, dat hoe meer je daar naartoe gaat, dat je niet meer terugvindt wat van u is. [...] Je moet echt beginnen zoeken om iets echt typisch Brussels te vinden.”

4.10.2 Ideale woning: groen en groot

De ideale woningtypologie van respondenten die tot dit profiel behoren, is een ruime, bij voorkeur vrijstaande, gezinswoning met een grote tuin (zie ook figuur 16).

“Ik had graag een woning, euh geen appartement, want daar ben ik opgesloten. Ik heb daar geen lucht. Ook geen rijwoning, want daar kan ik ook niet weg, ik kan niet buiten euh, ik word zot [lacht].” (Marleen, 59 jaar, Lembeek, eigenaar)

Figuur 15: Woning Wezemaal & woning Lembeek (bron: M. Vandenbempt & F. Van Doorselaere)

De meeste respondenten die tot deze groep behoren, wonen in een landelijke of suburbane gemeente zonder voorzieningen op loopafstand en met zeer weinig openbaar vervoer. Ze zijn hierdoor sterk afhankelijk van de auto. De werkende huishoudens binnen dit profiel geven aan bijna dagelijks in de file te staan. Deze nadelen wegen voor hen echter niet op tegen de vele voordelen van hun huidige woning op het platteland.

“Het was mij te druk in Brussel zelf en ik verkoos eigenlijk, ja het is misschien raar van te zeggen. Maar ik verkoos eigenlijk nog liever om in de files te zitten en dan thuis te komen waar dat ik mij, allez, waar ik mij goed voelde, waar dat het rustig was.” (Marleen, 59 jaar, Lembeek, eigenaar)

Ze zijn het dan ook allen roerend eens over het feit dat ze nooit meer terug zullen keren naar Brussel.

“Ik heb daar eigenlijk niks verloren. Ik ben blij dat ik daar weg ben” (Adriaan, 26 jaar, Dilbeek, huurder)

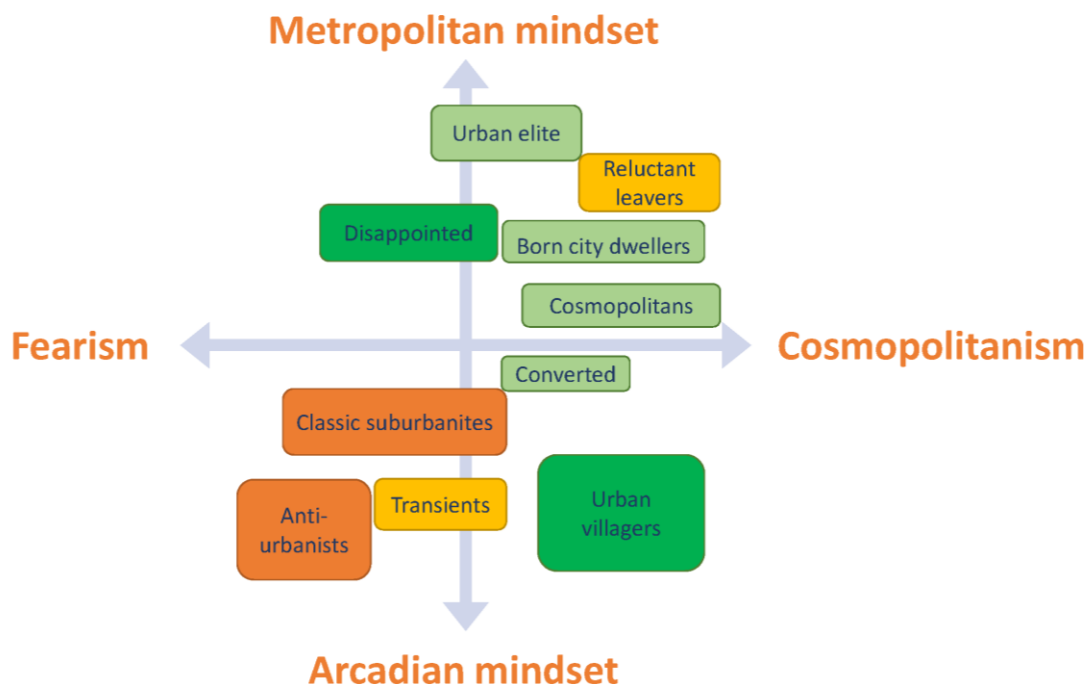
5. Implicaties voor het beleid en aanbevelingen

5.1 Prioritaire profielen voor het beleid

Wat de 10 ideaaltypische profielen duidelijk laten zien, is dat er altijd mensen zullen zijn die niet van de stad in het algemeen, en van Brussel in het bijzonder, houden. Daarnaast zullen er altijd mensen zijn die Brussel vurig zullen verdedigen, ondanks haar tekortkomingen. De profielen tussen die twee uitersten zijn het meest lonend en waardevol voor beleidsmakers, omdat dit de profielen zijn die het meest gevoelig zijn voor veranderingen als gevolg van concrete beleidsacties.

In het licht van beleidsdoelstellingen en -aanbevelingen kwamen er vanuit de perceptie-analyse binnen het B-REL project (zie Verhoest, Bauwens & te Braak, 2020) twee belangrijke spanningsvelden naar voren. Het gaat om het spanningsveld tussen ‘metropolitanism’ en ‘arcadianism’ enerzijds en het spanningsveld tussen ‘fearism’ en ‘cosmopolitanism’ anderzijds (zie ook eerder §4). Het kruisen van beide spanningsvelden vormt een matrix waarin de 10 ideaaltypische profielen en hun betekenis voor beleidsmakers duidelijker kunnen worden gevisualiseerd. Figuur 16 geeft deze spanningsvelden weer en diversifieert de profielen verder volgens kleur.

Figuur 16: Ideaaltypische profielen op de matrix van geïdentificeerde spanningsvelden

Profielen in het **oranje** vertegenwoordigen huishoudens die zeer moeilijk te overtuigen zullen zijn van de vele kwaliteiten van Brussel als woonomgeving. *Anti-urbanists* combineren immers een arcadische attitude met een door angst ingegeven houding ten opzichte van het leven in Brussel. En hoewel niet alle *classic suburbanites* gekenmerkt worden door ‘fearism’, ziet het er niet naar uit dat ze snel naar Brussel terug zullen keren. Zij hechten immers veel belang aan een hechte(re) gemeenschap, een rustige, groene woonomgeving en een niet-stedelijke woontypologie.

Van de **donkergroene** profielen verwachten we dat deze het meest ontvankelijk zullen zijn voor beleidsmaatregelen die zich richten op de verschillende aspecten van de Brusselse leefomgeving. De *disappointed* zijn (of waren) actieve burgers met een duidelijk zicht op de noden en tekortkomingen in de verschillende Brusselse wijken. Wanneer deze noden en bekommernissen effectief in acht worden genomen en aangepakt, zouden deze huishoudens er sneller voor opteren om in Brussel te blijven (of terug te keren naar de stad). De *urban villagers* zijn op hun beurt erg gesteld op de culturele diversiteit en de voorzieningen die zo eigen zijn aan de stad, maar hebben tegelijkertijd ook nood aan een rustige, groene buurt en hechte lokale gemeenschap. Brussel loopt echter het risico deze groep te verliezen, net omdat dit soort groene ‘dorpen in de stad’ voor veel huishoudens quasi onbetaalbaar zijn (en/of worden). Een stedelijk beleid dat inzet op het verbeteren van de sociaalecologische kwaliteiten van het leven in de stad en dit combineert met betaalbare woningen, kan dit risico vermijden.

Het spreekt voor zich dat ook profielen in het **lichtgroen** baat hebben bij beleidsmaatregelen gericht op het verbeteren van de leefomgeving in Brussel. Deze groep profielen is echter al sterk overtuigd van de voordelen van het stedelijk wonen in het algemeen en van Brussel in het bijzonder. Hier is het van cruciaal belang dat stedelijke beleidsmakers voorzien in een gevarieerd, betaalbaar en flexibel woningaanbod dat inspeelt op de veranderende behoeften van gezinnen in alle levensfasen. Uiteraard hebben ook de *urban elite*, *born city dwellers*, *cosmopolitans* en *converted* nood aan verdere investeringen in wegeninfrastructuur en verkeersveiligheid, luchtkwaliteit, kwalitatieve openbare ruimte en kwalitatief onderwijs met voldoende capaciteit.

Tot slot vertegenwoordigen de profielen in het **geel** twee groepen respondenten die over het algemeen minder gevoelig zijn voor beleidsmaatregelen en dit om verschillende redenen. De *reluctant leavers* hebben nog steeds een erg nauwe band met Brussel. Ze maken gebruik van de verschillende voorzieningen (scholen, werkgelegenheid, commerciële en culturele activiteiten, sport en recreatie...), maar vonden een betaalbare woning net buiten de stadsgrenzen. Ook hier geldt natuurlijk dat een woonbeleid dat gericht is op betaalbaarheid en

een divers woonaanbod, dit soort huishoudens in de toekomst wellicht vaker binnen de stadsgrenzen zal kunnen houden. Maar omdat bestuurlijke stadsgrenzen niet altijd ook als mentale grenzen worden gezien, zullen dit soort verhuisbewegingen altijd voorkomen. Van het profiel van de *transients*, veronderstellen we tot slot dat deze moeilijk in de stad te houden zijn door hun beperkte betrokkenheid bij hun wijk en het feit dat ze vaak weinig oog hebben voor de diversiteit aan woonmilieus binnen de stad. Dit, in combinatie met hun eerder anti-stedelijke attitude, zorgt ervoor dat het Brusselse beleid weinig impact zal hebben op hun woonkeuze.

5.2 Beleidsaanbevelingen

Op basis van de resultaten van de analyses van de interviews formuleerden we een aantal preliminaire doelstellingen en prioritaire doelgroepen die we tijdens een stakeholdersworkshop voorlegden aan enkele experts uit diverse Brusselse beleidsdomeinen (zie bijlage B voor een overzicht van de deelnemers). De input en feedback uit deze workshop droegen bij tot 5 beleidsprioriteiten. In wat volgt, geven we voor elke beleidsprioriteit de belangrijkste bevindingen uit het onderzoek weer en vertalen we deze naar concrete aanbevelingen.

5.2.1 *Ondersteun (jonge) gezinnen in de stad*

Samenvatting resultaten

| Veel respondenten die naar Brussel zijn verhuisd en nu jonge kinderen hebben, wonen niet in de nabijheid van familie en vrienden en kunnen dus niet altijd op hen steunen.

| Aangezien de meeste respondenten in ons onderzoek Nederlandstalig waren, werd de ontoereikende capaciteit van het Brusselse Nederlandstalige onderwijs vaak gerapporteerd als een belangrijke stressfactor voor veel huishoudens met jonge kinderen, waardoor sommige van hen Brussel verlaten. Ondanks de vele inspanningen van de laatste jaren om de capaciteit van de Nederlandstalige scholen te verhogen, overstijgt de vraag nog steeds het aanbod, vooral in het westelijk deel van Brussel.

Aanbevelingen

| Om het beperkte ondersteuningsnetwerk van vele jonge gezinnen op te vangen, zou er moeten geïnvesteerd worden in een breed scala aan flexibele kinderopvang, zoals crèches, maar ook naschoolse opvang en activiteiten. Initiatieven die buitenschoolse activiteiten na school of

binnen hetzelfde gebouw mogelijk maken, zouden nog meer moeten worden ontwikkeld en ondersteund (denk hierbij aan de 'Brede scholen', 'EDD: écoles de devoirs', etc.)

| Het is sterk aanbevolen dat het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (in samenwerking met de verantwoordelijke onderwijsinstellingen) zich nog meer richt op het creëren van extra capaciteit in het Brusselse onderwijssysteem (van kleuter- tot basis- en secundair onderwijs), met name in het westelijke deel van Brussel.

| Op lange termijn kan een investering in meertalig onderwijs¹⁴ niet alleen het probleem van de lange wachtlijsten voor Nederlandstalige scholen oplossen, maar ook beter inspelen op de noden van een superdiverse stad als Brussel.

| Betrek experts om de kindvriendelijkheid van de Brusselse openbare ruimte te verbeteren en om meer plaatsen te creëren om buiten te spelen. Hier is het belangrijk om ook verder te denken dan de klassieke speeltuin en ook gebruik te maken van ongebruikte ruimtes of braakliggende terreinen waar ruimte is voor creativiteit en avontuur.

5.2.2 Versterk en ondersteun bestaande lokale burgerinitiatieven

Samenvatting resultaten

| Naast de verschillende welzijnsorganisaties in Brussel zijn er tal van burgerinitiatieven ontstaan die gericht zijn op de verbetering van de leefomgeving en de sociale cohesie in Brussel. Deze kwamen bijvoorbeeld heel duidelijk aan bod bij het profiel van de *disappointed*, maar ook bij heel wat andere profielen van respondenten die in Brussel wonen, zijn er actieve burgers die zich inzetten voor de stad.

| Veel van deze burgerinitiatieven blijven onbekend of worden niet gesteund door de overheid. Dit kan gedeeltelijk worden verklaard door het feit dat de Nederlandstalige pers zeer weinig het beeld naar voren schuift van Brussel als een sociale stad met geëngageerde burgers (zie hiervoor de inhoudsanalyse van de berichtgeving over Brussel i.k.v. het B-REL project: Bauwens, Verhoest & te Braak (2020)).

| Uit de interviews werd duidelijk hoe de betrokkenheid bij dergelijke burgerinitiatieven bijdraagt aan een sterkere binding met de stad.

¹⁴ Ook gekend als 'Content and Language Integrated Learning' (CLIL), zie bijvoorbeeld Janssens, Carlier & Van de Craen (2009).

Aanbevelingen

| Verhoog de zichtbaarheid van kleine lokale bottom-up burgerinitiatieven of initiatieven van lokale (vaak deels op vrijwilligers gebaseerde) organisaties. Dit kan door het maken en regelmatig bijwerken van een kaart van alle initiatieven en deze offline (in de buurt) en online (op sociale media, websites) te verspreiden. Ook nieuwsmedia spelen hierbij een belangrijke rol en moeten geprikkeld worden om meer te rapporteren over lokale burgeractiviteiten.

| Lokale beleidsmakers moeten bij het opstarten van nieuwe initiatieven niet steeds proberen het wiel opnieuw uit te vinden, maar zouden meer gebruik moeten maken van de lokale kennis en expertise die binnen dit soort initiatieven ruim aanwezig is.

5.2.3 *Verbeter de vrouwvriendelijkheid van de publieke ruimte*

Samenvatting resultaten

| Veel vrouwelijke respondenten worstelen met onveiligheidsgevoelens in de Brusselse publieke ruimte en passen hun gedrag aan. Denk aan het vermijden van bepaalde plaatsen en buurten, zich niet meer alleen op straat durven begeven als het donker is of het vermijden van het gebruik van het openbaar vervoer na valavond.

| De stakeholdersworkshop maakte tevens duidelijk dat vrouwen in veel Brusselse gemeenschappen niet geacht worden om zomaar ‘rond te hangen’ in de openbare ruimte.

Aanbevelingen

| De herinrichting of het ontwerp van de openbare ruimte moet altijd worden beoordeeld vanuit het perspectief van een vrouw, zodat elementen die de veiligheid verhogen of het gebruik door vrouwen uit verschillende etnische gemeenschappen stimuleren, mee in het ontwerp worden opgenomen.

| Betrek vrouwelijke experts uit de verschillende gemeenschappen in Brussel om de straten, metrohaltes, etc. waar gevoelens van onveiligheid het vaakst worden gemeld, te verbeteren (zie ook het recent gepubliceerde rapport 'Genderongelijkheid in de publieke ruimte' van Hadri, 2020).

5.2.4 Naar een leeftijdsvriendelijke stad

Samenvatting resultaten

| Als leefomgeving heeft Brussel veel te bieden aan ouderen in de samenleving dankzij de nabijheid van diverse voorzieningen en diensten. Uit het onderzoek kwam duidelijk naar voor hoe sommige zogenaamde 'jonge ouderen' na hun pensionering naar Brussel verhuizen op zoek naar een bruisende leefomgeving. Terwijl de meer gegoede middenklasse vaak terechtkomt in kwalitatieve lofts die aangepast zijn aan de toekomstige zorgbehoeften, zijn toegankelijke woningen in een lagere prijscategorie veel schaarser. Hierdoor moeten sommige oudere huishoudens noodgedwongen op zoek naar goed toegankelijke en/of gelijkvloerse appartementen en woningen buiten de Brusselse gewestgrenzen.

| Heel wat van onze (jongere) respondenten die nu in Brussel wonen, beschouwen de stad als de meest geschikte omgeving om ouder te worden, maar sommigen maken zich zorgen over (1) de onaangepaste publieke ruimte en infrastructuur in het licht van toekomstige afnemende mobiliteit en (2) de betaalbaarheid en beschikbaarheid van aangepaste woningen. Respondenten die niet over een familiaal en/of sociaal vangnet in Brussel beschikken, maken zich ook zorgen over eenzaamheid en het gebrek aan informele zorg wanneer ze oud(er) worden.

| Uit de stakeholdersworkshops is gebleken dat er een groeiende belangstelling bestaat voor collectieve huisvestingsprojecten in Brussel die gericht zijn op intergenerationele huisvesting en solidariteit. Dit geldt zeker ook voor de verschillende etnische gemeenschappen in Brussel. Deze projecten stranden echter vaak in de conceptuele fase door problemen met de ruimtelijke wetgeving die niet is aangepast aan deze vernieuwende woonvormen.

Aanbevelingen

| Brussel moet een 'leeftijdsvriendelijke stad' worden. Gidsen zoals de 'WHO Checklist for Age-friendly cities' zijn onmisbaar bij de ontwikkeling van nieuwe woonprojecten en de (her)aanleg van de openbare ruimte.

| Investeer in en ondersteun intergenerationele huisvestingsprojecten en initiatieven die het mogelijk maken om thuis voor ouderen te zorgen, zonder hierbij de privacy van het kerngezin aan te tasten. Dit houdt ook in dat experimenten met flexibelere of zelfs modulaire wooneenheden moeten worden aangemoedigd.

5.2.5 Doorbreek de dominante positie van de auto in de stad

Samenvatting resultaten

| Brussel is nog steeds een door auto's gedomineerde stad. Dit vertaalt zich in een grote ontevredenheid bij onze respondenten met betrekking tot verkeersveiligheid, geluidshinder en luchtvervuiling, verkeersopstoppingen en een te veel op de auto gerichte wegeninfrastructuur

| Uit de interviews kwam duidelijk naar voren dat er bij heel wat respondenten het gevoel overheerst dat de naleving van verkeersregels te weinig wordt gehandhaafd en gecontroleerd.

| De tevredenheid over het gewestelijk openbaar vervoer (MIVB) is doorgaans erg hoog. De meeste negatieve opmerkingen over het openbaar vervoer zijn gerelateerd aan onveiligheidsgevoelens op de metrolijnen na valavond. Sommige delen van Brussel worden ook niet goed, of niet frequent genoeg, bediend.

Aanbevelingen

| De goedkeuring van het gewestelijke mobiliteitsplan 'Good Move' (maart 2020) is een belangrijke stap in de transitie naar een vermindering van het autoverkeer en veiligere wegen. Het is echter van groot belang dat het gewest een strikte handhaving van de verschillende voorgestelde maatregelen garandeert om de verkeersveiligheid drastisch te verbeteren.

| Wat het openbaar vervoer betreft, is het duidelijk dat de grote investeringen van de MIVB worden beloond met een hoge tevredenheidsgraad. We raden aan dat het gewest blijft investeren in het openbaar vervoer om de frequentie en de reikwijdte van het netwerk te versterken voor de wijken die nu onderbezet zijn, maar ook om de veiligheid van de (vooral vrouwelijke) reizigers op de metrolijnen tijdens de avonduren te garanderen.

| De inrichting van de openbare ruimte in Brussel is niet aangepast aan voetgangers en fietsers. Een herinrichting van de stedelijke infrastructuur die de ruimte die aan auto's wordt toegeschreven, vermindert, wordt sterk aanbevolen. Hier is de samenwerking tussen de verschillende gemeenten essentieel.

6. Slotbeschouwing

In dit rapport onderzochten we de woonaspiraties en verhuismotieven van huishoudens behorende tot de middenklasse. We bevroegen respondenten die naar, binnen en uit Brussel verhuisden. Hiertoe maakten we gebruik van een onderzoeksmethode waarbij kwalitatieve diepte-interviews werden aangevuld met het in kaart brengen van individuele woonpaden, observaties en het gebruik van beeldmateriaal. Hieruit distilleerden we **10 ideaaltypische profielen** die de nuances en details van de verhuismotieven en woonaspiraties van middenklasse-gezinnen blootleggen.

Deze profielen wijzen in de eerste plaats op het belang van **levensstijl, persoonlijke smaak en esthetiek** als bepalende factoren voor de woonwensen van mensen. *Cosmopolitans* kunnen worden gezien als trotse stedelingen met een druk sociaal en cultureel leven. Het zijn vaak actieve burgers die van Brussel houden omwille van haar wereldse karakter, haar centrale ligging en open, progressieve sfeer. De *urban elite* hecht dezelfde waarde aan het internationale, kosmopolitische karakter van Brussel, maar deze huishoudens onderscheiden zich van andere profielen door hun oog voor esthetiek en design van de woning. Voor hen primeren de kenmerken van de woning op de kenmerken van de woonomgeving. De levensstijl van de *urban villagers* bestaat uit een gemeenschapsgerichte en actieve manier van leven. Om aan deze levensstijl tegemoet te komen, geven deze huishoudens de voorkeur aan een groene, dorpsachtige wijk.

Ook **eerdere woonervaringen in Brussel** tijdens de kinderjaren of tijdens een latere levensfase zijn cruciaal om woonwensen en verhuismotieven te begrijpen. Geboren en getogen in Brussel, zien *born city dwellers* de stad als hun natuurlijke habitat. Ze geven de voorkeur aan dichte, stedelijke woontypologieën. Ze hekelen de negatieve pers en het negatieve imago van Brussel. De *converted* huishoudens waren nooit van plan om lang in Brussel te blijven, maar hun woonervaringen overtuigden hen geleidelijk aan van de vele deugden van de stad en haar rijke verscheidenheid aan woonmilieus. De *disappointed* zijn actieve burgers, die lokale burgerinitiatieven hebben opgestart of politiek actief waren (of zijn) in Brussel. Na jaren van actieve betrokkenheid zijn ze echter teleurgesteld over het (wan)beheer van het Brussels Gewest en dit vooral op het vlak van luchtkwaliteit, verkeersveiligheid, infrastructuur en stedenbouwkundige keuzes. *Anti-urbanists* zijn huishoudens met een anti-stedelijk attitude. Vaak geboren en getogen op het platteland, verhuisden ze op een bepaald moment in hun leven naar de stad. Ze betreurden hun beslissing onmiddellijk. Voor hen is Brussel vuil, lawaaierig,

onveilig, chaotisch en er zijn te veel ‘vreemdelingen’. Hun verblijf in Brussel bevestigde enkel hun afkeer van alle vormen van stedelijkheid.

Daarnaast bevestigen de resultaten, zoals verwacht, het belang van **veranderingen in gezinssamenstelling, levensfase en werk**. De *classis suburbanites* ruilen hun Brusselse woning vaak in voor een huis in de rand of op het platteland bij de komst van het eerste kind. De stad wordt gewoonweg niet gezien als een kindvriendelijke omgeving. Ze waarderen een meer groene, rustige en stressvrije omgeving waar kinderen buiten kunnen spelen zonder rechtstreeks toezicht van de ouders. Hier is een verandering in de gezinssamenstelling een van de belangrijkste triggers voor verhuizing. Voor andere, oudere, *classic suburbanites* wordt de verhuizing uit Brussel ingegeven door hun pensionering. Ze hebben Brussel niet langer nodig voor werk of andere voorzieningen en verlangen naar een rustigere en veiligere omgeving. Het omgekeerde fenomeen, waarbij zogenaamde ‘jonge ouderen’ na hun pensionering in Brussel komen wonen, is ook te vinden. Dit zijn vaak huishoudens met een aanzienlijk cultureel en economisch kapitaal die tot de *urban elite* behoren (zie eerder). De *transients* zien Brussel als een tussenfase in hun wooncarrière. De stad belichaamt een tijdelijke bron voor persoonlijke ontwikkeling op het vlak van opleiding of carrière. Aangezien ze slechts voor een bepaalde periode in Brussel willen blijven, vinden ze het vaak niet de moeite waard om te investeren in een lokaal netwerk of om de verschillende wijken in de stad te verkennen.

Een laatste belangrijk element beïnvloedt de woonwensen van mensen niet op een directe manier, maar speelt wel een grote rol in hun uiteindelijke woonkeuze. Het gaat hier dan om de **beschikbaarheid, diversiteit en betaalbaarheid van de woningvoorraad**. Huishoudens die tot het profiel van de *reluctant leavers* behoren, hadden graag in Brussel willen blijven. Ze kwamen echter in aangrenzende gemeenten terecht omdat ze geen woning in Brussel vonden die betaalbaar was of aan al hun wensen en behoeften voldeed.

Een belangrijke bevinding voor **beleidsmakers** is dat stadsverlaters hun verhuis niet altijd motiveren vanuit een keuze *tegen* Brussel. Voor velen is het meer een keuze voor een bepaalde woningtypologie (bv. *reluctant leavers*) of leefomgeving (bv. *classic suburbanites*) die ze in Brussel niet vinden of zich niet kunnen veroorloven. Dit betekent niet dat er geen beleidsmaatregelen nodig zijn, integendeel. Parallel met de perceptieanalyse voor het B-REL project (Verhoest, Bauwens & te Braak, 2020), bleek uit de vele interviews dat het vooral de huidige bewoners zijn die vaak ontevreden zijn over het Brusselse beleid. Voor beleidsmakers bestaat de uitdaging erin om van Brussel nog meer een stad voor alle leeftijdsgroepen te maken. Beleidsmaatregelen die zich richten op luchtkwaliteit, verkeersveiligheid, mobiliteit, onderwijs,

burgerinitiatieven en leeftijds- en vrouwvriendelijke, toegankelijke openbare ruimte en infrastructuur zijn dringend nodig. Om een brede gedragenheid van beleidsacties en maatregelen te bekomen is het noodzakelijk dat beleidsmakers ook hun oor te luister leggen bij, en beroep doen op, de lokale kennis die sterk aanwezig is in de vele burgerinitiatieven en – bewegingen in Brussel.

Het zou echter van veel naïviteit getuigen, moesten we ervan uitgaan dat deze aanbevelingen ervoor zorgen dat Brussel de stadsvlucht van alle middenklasse-gezinnen kan tegenhouden. Het onderzoek toont net duidelijk aan dat sommige profielen zeer moeilijk te overtuigen zijn van de vele kwaliteiten van een stad als Brussel, net omdat ze een anti-stedelijke attitude combineren met een sterk verlangen naar een hecht gemeenschapsleven in een rustige omgeving. Ook profielen die al heel sterk overtuigd zijn van Brussel als woonomgeving, zijn minder prioritair voor beleidsmakers. Het zijn vooral alle andere profielen die ontvankelijk zijn voor veranderingen als gevolg van concrete beleidsmaatregelen.

Tot slot laat dit onderzoek nog heel wat vragen en aspecten onderbelicht. Zo biedt het enkel inzicht in de woondromen en woonaspiraties van de, doorgaans blanke, middenklasse. Dit betekent dat een heel groot deel van de bevolking van Brussel bij voorbaat al werd uitgesloten van dit onderzoek. Bovendien was de meerderheid van de respondenten Nederlandstalig. Er is dringend nood aan bijkomend onderzoek dat meer inzicht biedt in de woondromen van inwoners van vreemde herkomst, alsook in de woondromen van inwoners met beperkte financiële middelen. Hoe kijken zij naar Brussel als woonomgeving en wat zijn hun woonwensen naar de toekomst toe? Daarnaast stelt zich ook de vraag of dezelfde 10 ideaaltypische profielen terugkomen wanneer we een minder homogene bevolkingsgroep zouden bevragen. Hierbij aansluitend kan het ook interessant zijn om na te gaan of de 10 profielen stand houden in onderzoek met een veel grotere onderzoekspopulatie, of om 1 profiel nog veel dieper te bestuderen en uit te werken. Het blijft immers van groot belang dat er bij het toekomstige beleid voor Brussel rekening wordt gehouden met de verschillende profielen van huishoudens in de stad, en de daarbij vaak gemeenschappelijke, maar soms ook afwijkende, noden, wensen en bezorgdheden.

7. Referenties

- Andersen, H. (2011) Motives for tenure choice during the life cycle: The importance of non-economic factors and other housing preferences, *Housing, Theory and Society*, 28(2), pp. 183–207.
- Anderson, Elijah. (2004). "The cosmopolitan canopy." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 595 (1): 14-31.
- Andersson, E., Naumanen, P., Ruonavaara, H. & Turner, B. (2007) Housing, socio-economic security and risks. A qualitative comparison of household attitudes in Finland and Sweden, *European Journal of Housing Policy*, 7(2), pp. 151–172.
- Arundel, R. & Doling, J. (2017). The end of mass homeownership? Changes in labour markets and housing tenure opportunities across Europe, *Journal of Housing and the Built Environment*, 32, pp. 649–672.
- Bauwens, J., Verhoest, P., & te Braak, P. (2020). *News narratives on Brussels city life*. B-REL Project, Innoviris: Brussels.
- Boomkens, R. (1996) *De angstmachine*. Amsterdam, De Balie.
- Bourdieu, P. (1979). *La distinction*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Bourdieu, P. (1999). Site effects. In P. Bourdieu, A. Accardo, & S. Emanuel (Eds.), *The weight of the world: Social suffering in contemporary society* (pp. 123-129). Cambridge, UK: Polity Press.
- Brun, J., & Fagnani, J. (1994). Lifestyles and Locational Choices-Trade-offs and Compromises: A Case-study of Middle-class Couples Living in the Ile-de-France Region. *Urban Studies*, 31(6), 921–934. <https://doi.org/10.1080/00420989420080751>
- Clapham, D. (2005). *The Meaning of Housing: A Pathways Approach*. Bristol: The Policy Press.
- Clapham, D. (2003). Pathways approaches to homelessness research. *Journal of Community & Applied Social Psychology* 13 (2): 119-127.
- Clapham, D. (2018). Housing theory, housing research and housing policy. *Housing, Theory and Society*, 35(2), 163-177.
- Clark, W. A., & Huang, Y. (2003). The life course and residential mobility in British housing markets. *Environment and Planning*, 35(2), 323-340.
- Clark, W. A. V. & Lisowski, W. (2017) Decisions to move and decisions to stay: Life course events and mobility outcomes, *Housing Studies*, 32(5), 547–565.
- Colom, M. C., & Molés, M. C. (2008). Comparative analysis of the social, demographic and economic factors that influenced housing choices in Spain in 1990 and 2000. *Urban Studies*, 45(4), 917-941.
- Coolen, H., & van Montfort, X. (2001). Meaning-based Representations of Preferences for Housing Attributes. *The Housing Studies Association Autumn Conference*. "Housing Imaginations: new concepts, new theories, new researchers" Cardiff, September 4/5 2001.
- Coolen, H. & Hoekstra, J. (2001). Values as determinants of preferences for housing attributes. *Journal of Housing and the Built Environment* 16 (3-4): 285-306.

- Coulter, R. (2018). Parental background and housing outcomes in young adulthood, *Housing Studies*, 33(2), pp. 201–223.
- Crawford, J., & McKee, K. (2018). Hysteresis: understanding the housing aspirations gap. *Sociology* 52 (1): 182-197.
- Debroux T., Decroly J-M., Deligne C., Galand M., Loir C., Van Crieckingen M. (2007) Les espaces résidentiels de la noblesse à Bruxelles (XVIIIe-XXe siècle), *Belgeo*, 4, 441-452
- Depraetere, A., Verstraete, J., Oosterlynck, S., Vandenabeele, J. & De Decker, P. (2015). Solidariteit onder aan de woningmarkt. Professionals tussen inpassing en transformatie. *Ruimte & Maatschappij* 7 (1), 18-44.
- De Decker, P. (2011a). A garden of Eden? The promotion of the single-family house with a garden in Belgium before the Second World War. In: Gullinck, H. et al. (eds). *The powerful garden. Emerging views on the garden complex*. Antwerpen: Garant, p. 27-50.
- De Decker, P. (2011b). Understanding housing sprawl; the case of Flanders, Belgium. *Environment & Planning A* 43 (7): 1634-1654.
- De Decker, P. (2013). *Eigen woning: geldmachine of pensioensparen?* Antwerpen: Garant.
- De Decker, P. (2017). *Van huisje-tuintje-beestje-auto naar appartement-bakfiets-terras in de capuccino-stad? Vlaamse woonwensen in context*. Vlaams Planbureau voor Omgeving. (Brussel).
- De Decker, P., Vandekerckhove, B., Volckaert, E. & M-F. Lebbe, (2019). *Uit Genk. Gaan wonen bij de burens*. Gompel&Scavina.
- De Laet, S. (2018). "Les classes populaires aussi quittent Bruxelles. Une analyse de la périurbanisation des populations à bas revenus." *Brussels Studies. La revue scientifique électronique pour les recherches sur Bruxelles/Het elektronisch wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel/The e-journal for academic research on Brussels*.
- De Lannoy, W. & Kesteloot, C. (1990). Het scheppen van sociaal-ruimtelijke ongelijkheden in de stad. In: Mort Subite (red.). *Barsten in België*. Berchem: EPO, p. 143-178.
- De Maesschalck, F., De Rijck, T. & Heylen, V. (2015). "Over de grens: sociaal-ruimtelijke relaties tussen Brussel en Vlaams-Brabant." *Brussels Studies. La revue scientifique électronique pour les recherches sur Bruxelles/Het elektronisch wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel/The e-journal for academic research on Brussels*.
- De Rynck, P. (2018). *BruVoices. Inwoners spreken over sociale cohesie in Brussel*. Koning Boudewijnstichting (Brussel).
- De Saegher, L. (2020). *Ruimte-educatie als remedie tegen de baksteen in de maag*. Masterthesis in de Stedenbouw en Ruimtelijke Planning: KU Leuven.
- De Vidovich, L. (2019). Suburban studies: State of the field and unsolved knots. *Geography Compass*, (April), 1–14. <https://doi.org/10.1111/gec3.12440>
- de Wijs-Mulkens, E. (1999). *Wonen op stand. Lifestyles en landschappen van de culturele en economische elite*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- De Witte, N, Smetcoren, A-S. De Donder, L., Dury, S., Buffel, T., Kardol, T, Verté, D. & F. Van den Bossche. (2012). *Een huis? Een thuis! Over ouderen en wonen*. Brugge: Vanden Broele.

- Dessouroux, C., Bensliman, R., Bernard, N., De Laet, S., Demonty, F., Marissal, P. & J. Surkyn. (2016). "BSI synthesesnota. Huisvesting in Brussel: diagnose en uitdagingen." *Brussels Studies* 99: 32.
- Doling, J. (1976). The family life cycle and housing choice. *Urban Studies*, 13(1), 55-58.
- Elsinga, M., De Decker, P., N. Teller & J. Toussaint (2007, eds). *Home ownership beyond asset and security. Perceptions of housing related security and insecurity in eight European countries*. Amsterdam: IOS Press.
- Flint, J. & Rowlands, R. (2003). Commodification, normalisation and intervention: cultural, social and symbolic capital in housing consumption and governance. *Journal of Housing and the built environment* 18 (3): 213-232.
- Furedi, F. (2006). *Culture of fear revisited*. A&C Black.
- Gans, H. (1962a). *The urban villagers*. New York: Free Press.
- Gans, H. 1962b. Urbanism and suburbanism as ways of life'in Rose, AM (Ed.) *Human Behaviour and Social Processes* London. Routledge & Kegan Paul.
- Gans, H. (1982). "The Urban Villagers." *Glencoe, IL: Free Press. Revised and expanded ed.*
- Georgiou, M. (2013). *Media and the city: Cosmopolitanism and difference*. Polity Press.
- Gilow, M. (2015). "Verplaatsingen van vrouwen en onveiligheidsgevoel in Brussel: percepties en strategieën." *Brussels Studies. La revue scientifique électronique pour les recherches sur Bruxelles/Het elektronisch wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel/The e-journal for academic research on Brussels*.
- Golant, S. M. (2015). *Aging in the right place*. Baltimore: Health Professions Press.
- Guest, G., Bunce, A. & L. Johnson. (2006). How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability. *Field methods* 18 (1): 59-82.
- Hadri, R. (2020). *Gendergelijkheid in de publieke ruimte*. Brussel: Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken.
- Hart, C. (2016). How do aspirations matter? *Journal of Human Development and Capabilities* 17 (3): 324-341.
- Hayden, D. (2003) *Building Suburbia*. Vintage Books, New York.
- Hummon, D. M. (1985). Urban ideology as a cultural system. *Journal of Cultural Geography* 5 (2): 1-15.
- Janssens, R., te Braak, P. & J. Surkyn. 2020. *BRIO Working Paper: De Brusselse middenklasse: een sociologische verkenning*. VUB (Brussel).
- Kahane, L., P. De Witte, M. van Haare, M. Dugernier, and E. Mulkens. (2019). *Observatorium van het woningeigenaarschap 2015-2017*. Brussel Huisvesting, Gewestelijke overheidsdienst Brussel (Brussel).
- Karsten, L. (2003). Family gentrifiers: challenging the city as a place simultaneously to build a career and to raise children. *Urban studies* 40 (12): 2573-2584.
- Karsten, L. (2007). Housing as a way of life: Towards an understanding of middle-class families' preference for an urban residential location. *Housing studies* 22 (1): 83-98.
- Karsten, L. (2020). Counterurbanisation: why settled families move out of the city again. *Journal of Housing and the Built Environment*: 1-14.

- Karsten, L., Reijndorp, A. & J. van Zwaard. (2006). *Smaak voor de stad. Een studie naar de stedelijke woonvoorkeur van gezinnen*. Ministerie van VROM.
- Keil, R. (2017). *Suburban Planet: Making the World Urban from the Outside In*. Cambridge: Polity.
- Keil, R. (2018). After Suburbia: research and action in the suburban century. *Urban Geography*, 00(00), 1–20. <https://doi.org/10.1080/02723638.2018.1548828>
- Knight, D. (2005). Is there pressure to conform in a de-traditionalised society? Social control and ‘ageappropriate’ housing consumption. *BSA annual conference - The life course: fragmentation, diversity and risk*, Canterbury.
- Knight, D. (2010). Imaginaire deadlines en volwassenheid. *Agora* 3: 15-18.
- Lawton, P., Murphy, E., & Redmond, D. (2013). Residential preferences of the “creative class”? *Cities*, 31, 47–56. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2012.04.002>
- Lees, L., Slater, T., & Wyly, E. (2013). *Gentrification*. Routledge.
- Loopmans, M. (2008). Relevance, gentrification and the development of a new hegemony on urban policies in Antwerp, Belgium. *Urban Studies*, 45(12), 2499-2519.
- Low, S. M. (2001). The Edge and the Center: Gated Communities and the Discourse of Urban Fear. *American Anthropologist*, 103(1), 45–58.
- Marom, N. (2014). Relating a city’s history and geography with Bourdieu: One hundred years of spatial distinction in Tel Aviv. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1344–1362.
- McKee, K. & Soaita, A. (2018) *The ‘Frustrated’ Housing Aspirations of Generation Rent*, Glasgow: University of Glasgow & CaCHE.
- Meeus, B. & De Decker, P. (2013). *De geest van suburbia*. Garant
- Meeus, B., De Decker, P. & Schuermans, N. (2013). *Toezicht en territorialiteit. Een exploratie van discoursen over de opvoedruimte*. Leuven: Steunpunt Wonen.
- Meeus, B., Schuermans, N. & De Decker, P. (2013). *Het zekere voor het onzekere. Sociale homogeniteit als voorwaarde bij het zoeken naar een woonplaats*. Leuven: Steunpunt Wonen.
- Montijn, I. (1999). *Leven op stand. 1890-1940*. Amsterdam, Netherlands: Uitgeverij de Bezige Bij B.V.
- Morris, T. (2006). *Social work research methods. Four alternative paradigms*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Morrow-Jones, H. A., & Wenning, M. V. (2005). The housing ladder, the housing life-cycle and the housing life-course: Upward and downward movement among repeat home-buyers in a US metropolitan housing market. *Urban Studies*, 42(10), 1739-1754.
- Nicolaides, B. & Wiese, A. (2006). *The Suburb reader*. New York: Routledge
- OECD (2012) *Compact city policies: a comparative assessment*. Available at https://read.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/compact-city-policies_9789264167865
- Oosterlynck, S. & Schillebeeckx, E. (2012). *Stad en sociale ongelijkheid: naar een sociale stijgingsperspectief?* In: Holemans, D. (ed.) *Mensen maken de stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst*. Berchem: EPO..

- Opit, S., Witten, K., & Kearns, R. (2020). Housing pathways, aspirations and preferences of young adults within increasing urban density. *Housing Studies*, 35(1), 123-142.
- Preece, J., Crawford, J., McKee, K., Flint, J. & D. Robinson. (2019). Understanding changing housing aspirations: A review of the evidence. *Housing Studies* 35 (1): 87-106.
- Priemus, H. (1986). Housing as a social adaptation process: A conceptual scheme. *Environment and behavior*, 18(1), 31-52.
- Redfield, R. (1947). The folk society. *American Journal of sociology* 52 (4): 293-308.
- Robertson, D. (2013). Knowing Your Place: The Formation and Sustenance of Class-Based Place Identity. *Housing, Theory and Society*, 30(4), 368–383.
- Rossi, P. (1955). *Why families move*. New York, NY: MacMillan.
- Rowlands, R. & M Gurney, C. (2000). Young people? Perceptions of housing tenure: a case study in the socialization of tenure prejudice. *Housing, theory and society* 17 (3): 121-130.
- Sansen, J., & M. Ryckewaert. (2020). *Socio-spatial analysis of middle income housing projects in Brussels. Moving beyond mainstream solutions with lessons from Amsterdam, Hamburg & Copenhagen*. Cosmopolis–Vrije Universiteit Brussel (Brussel: [B-REL research report prepared for Innoviris]).
- Schuermans, N., Meeus, B. & P. De Decker (2015). Geographies of whiteness and wealth: White, middle class discourses on segregation and social mix in Flanders, Belgium. *Journal of Urban Affairs*, 37(4), 478-495.
- Smets, M. (1977). *De ontwikkeling van de tuinwijkgedachte in België. Een overzicht van de Belgische volkswoningbouw 1830-1930*. Brussel/Luik: Mardaga.
- Smith, A. (2009). *The housing pathway approach. A review of the literature*. Centre for Housing Research (Dublin).
- Smith, N. (2002). New globalism, new urbanism: gentrification as global urban strategy. *Antipode* 34 (3): 427-450.
- Subba, D., & Fisher, R. M. (2016). *Philosophy of fearism: A first East-West dialogue*. Xlibris Corporation.
- Timmermans, H., Molin, E. & Van Noortwijk, L. (1994). Housing choice processes: stated versus revealed modelling approaches. *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment* 9 (3): 215-227. <http://www.jstor.org/stable/41107624>.
- Uitermark, J., & Loopmans, M. (2013). Urban renewal without displacement? Belgium's 'housing contract experiment' and the risks of gentrification. *Journal of Housing and the Built Environment*, 28(1), 157-166.
- Van Criekingen, M. (2009). Moving in/out of Brussels' historical core in the early 2000s: migration and the effects of gentrification. *Urban studies* 46 (4): 825-848.
- Van Criekingen, M. (2012). Meanings, politics and realities of social mix and gentrification: A view from Brussels. In G. Bridge, T. Butler & L. Lees (eds.), *Mixed communities. Gentrification by stealth* (pp. 185-208). Bristol: Policy Press.
- Van Hove, E. (2001). *Networking neighborhoods*. Columbia: University of South Carolina Press.

- Verhoest, P., Bauwens, J. & P. te Braak. (2020). One city, different views: an analysis of cultural schemes on Brussels as a living environment. *Urban Research & Practice*: 1-19. <https://doi.org/10.1080/17535069.2020.1790642>.
- Verstraete, J. & P. De Decker (2017). Sociale innovatie in de woonsector 2.0: een aanzet tot positionering. In Hubeau, B. & T. Vandromme (red.). *Twintig jaar Vlaamse Wooncode. Hoe sterk is porselein?* Brugge: Die Keure, p. 357-384.
- Volckaert, E., Schillebeeckx, E. & P. De Decker. (2020). Beyond nostalgia: Older people's perspectives on informal care in rural Flanders. *Journal of Rural Studies*.
- Wachsmuth, David. (2014). City as ideology: Reconciling the explosion of the city form with the tenacity of the city concept. *Environment and Planning D: Society and Space* 32 (1): 75-90.
- Wagenaar, M. (2006). Onderscheidend wonen: woning en woondomein in en om Amsterdam als dragers van distinctie, 1850-2005. In C. Mulder, & M. Pinkster (Eds.), *Onderscheid in wonen. Het sociale van binnen en van buiten* (pp. 49-78). Amsterdam, Netherlands: Amsterdam University Press.
- Williams, R. (1973). *The country and the city*. New York: Oxford University Press."
- Winters, S., & Heylen, K. (2012). *Kwaliteit en betaalbaarheid van wonen: een vergelijking tussen de drie Belgische gewesten als case voor het testen van de samenhang tussen huisvestingssystemen en woonsituatie van huishoudens met een laag inkomen*. Heverlee: Steunpunt Wonen.
- Wirth, Louis. (1938). Urbanism as a Way of Life. *American journal of sociology* 44 (1): 1-24.
- Yu, B., Zhang, J., & Li, X. (2017). Dynamic life course analysis on residential location choice. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 104, 281-292.
- Zukin, S. (1987). Gentrification: culture and capital in the urban core. *Annual review of sociology*, 13(1), 129-147.

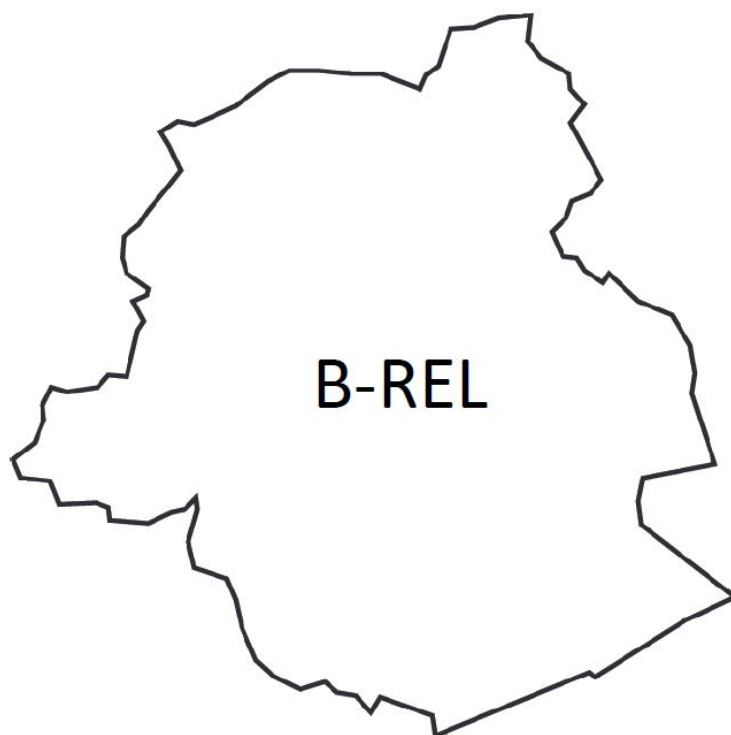
8. Bijlagen

Bijlage A: Methodological paper

BIJLAGE A

**Studying Housing Trajectories and Perceptions
on Living in Brussels through in-depth
interviews**

A Methodological Reflection

Elise Schillebeeckx & Pascal De Decker

Acknowledgments

This report is an output of the **B-REL** project, which is part of the Anticipate 2016 program of **Innoviris**, the Brussels Institute for the Encouragement of Scientific Research and Innovation.

B-REL (2017-19). Residential Environments and Life Perspectives: a multidisciplinary Inquiry into housing aspirations and perceptions of living conditions in the Brussels Capital Region. Project conducted by P.PUL, KU Leuven; Cosmopolis, VUB and CEMESO, VUB.

About the authors

Elise Schillebeeckx and Pascal De Decker are affiliated with the research group P.PUL (Planning for People, Urbanity & Landscape), Faculty of Architecture, KU Leuven, Belgium.

Corresponding author: Elise Schillebeeckx (elise.schillebeeckx@kuleuven.be). Campus Sint-Lucas, Paleizenstraat 65, 1030 Schaarbeek.

Introduction

Just like many other Belgian cities (Willaert et al., 2007), the Brussels Capital Region is faced with a negative migration balance for its middle and higher income groups (De Maesschalck et al., 2015; Pelfrene, 2015). The literature on the migration dynamics between Brussels and its wider region is quite extensive (De Maesschalck et al., 2014, 2015; Dessouroux et al., 2016; De Laet, 2018), however the underlying causes, motives and push- and pull factors behind these residential dynamics in the wider Brussels region remain underexplored. The B-REL research project wants to gain insight in people's aspirations and motives to move/stay in/leave Brussels and their perceptions of Brussels as a residential area. Additionally, the project wants to explore the link between these elements and the concrete housing environments and available housing stock.

A substantial part of the project consists of performing ca. 150 in-depth interviews in order to unravel the well-known elements that determine residential choices (such as socio-economic status, household composition, life cycle stages), but also the less known and understudied elements such as one's own past experiences and housing situation in childhood (Meeus & De Decker, 2013), social status (Rowlands & Gurney, 2000), lifestyle (Clapham, 2005; Smith, 2009), personal values (Coolen & Hoekstra, 2001; Coolen & van Montfort, 2001) and personal taste (de Wijs-Mulkens, 1999). Housing and the choice for a certain housing environment is not only influenced by macro-factors such as economic factors, housing market and housing system dynamics, but also strongly determined by lifestyles, perceptions and the socio-economic status of residents (Clark & Dieleman, 1996; Bridge, 2001). In order to grasp all those different elements that define the choice for a certain residential location and/or certain dwelling type, we have developed an interview-based qualitative research methodology that we will develop more in detail in this paper.

The paper is structured as follows. After an overview of the different research methods we use to unravel the motives of households that have moved from/to/within the Brussels Capital Region, we introduce our case study area. Next, we discuss the different sampling strategies and recruitment methods that were used to find our respondents. We end this paper with a brief discussion of quality and ethical issues and some final reflections in the conclusions.

Methodology

In order to uncover and understand the motives of relocating middle-class households from/to/within the Brussels Capital Region and their perceptions of Brussels as a residential area, thereby including the role of factors at the micro-level such as values, cultural preferences and lifestyle, we rely on data gathered through in-depth interviews. We will combine these interviews with observations, visual material and the registration of individual housing pathways. We focus on people that have moved to/from/within the Brussels Capital Region in the past 10 years and have also included households that are planning to relocate to the Brussels region in the near future. The interviews all take place at the home of our respondents, with the exception of respondents that prefer to be interviewed in a more neutral place. In these cases, the interviews were held in coffee bars, hotel lobbies or at the work place of the respondents. Most of the interviews took place after working hours, since many of the respondents work during the day. This, combined with the often long travel distances, made the interview process a very labour intensive process.

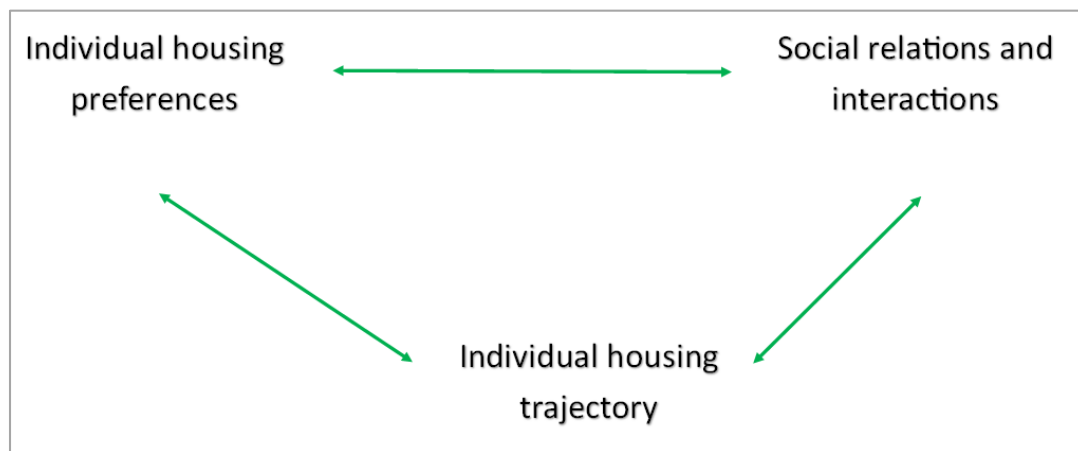
All interviews follow the same schedule. After a brief introduction of the research project by the interviewer, the respondent is asked if he/she still wants to participate and agrees to the interview being tape recorded. Then, all respondents are asked to fill in a short questionnaire containing some basic inquiries in order to gain insight in their socio-economic profile.

The housing pathway approach

After this more formal part, the interview starts off by asking the respondents to describe (and schematically draw) their housing trajectory from birth on. Where were they born and have they lived ever since? What kind of housing typologies and housing environments have they lived in and with whom? What were their main motives for relocation? And so on. This methodology is loosely based on the housing pathway approach as described by Clapham (2005). This approach shows some similarities with the concept of 'housing careers' which was introduced by Rex and Moore (1967). However, whereas the idea of housing careers is rather normative and assumes a linear, planned housing trajectory that leads up to a supposedly shared housing ideal, the housing pathways approach aims to analyse the interaction between choice and constraint and between agency and structure (Smith, 2009). The housing pathways approach is not only directed at exploring the changes in a person's housing situation in terms of housing typology or tenure status, but also in terms of location, housing environment

characteristics and, not unimportantly, in terms of meaning (Clapham, 2003). To reconstruct the pathway of an individual, Clapham uses “*a biographic method to evaluate the choices, opportunities and preferences of individuals in the household during their lives and to map out their housing careers.*” (Smith, 2009: 9). The housing pathway approach fits very well with our main research objectives as it incorporates not only macro factors upon which individual housing decisions are based, but also includes micro factors such as the socio-economic status of households, their cultural preferences and lifestyle (Bridge, 2001). However, the housing pathway approach was never really developed by Clapham into a theory nor a methodology. In order to operationalize the concept, we rely on the work of Meeus and De Decker (2013). While using the housing pathway approach for the study of the underlying motives and explanations of wide-spread suburbanisation in Flanders (Belgium), the authors used a socio-spatial interpretative framework to transform the approach into a concrete research methodology. This methodology basically subdivides the concept of housing pathways into three main elements which are depicted in figure 1:

Figure 1: Operationalization of the housing pathway approach (Based on: Meeus & De Decker (2013))

This figure represents the three socio-spatial features that conjointly form the housing pathway of an individual. In a first phase (“individual housing trajectory”), the housing pathway is defined in its most literal sense and is about an individual’s life course in terms of time and space since birth. This should not only be understood in terms of the spatial translation of an individual’s residential mobility (which might be drawn on a map), but also in terms of the different spaces the individual creates for himself during his life course (i.e. by building/renovating a house or renting a space) (Meeus & De Decker, 2013). Next, the focus is on the second element, “individual housing preferences”, whereby respondents are asked about

their housing preferences and aspirations and how these have changed over time. It is here that we also gauge people's perception about living in Brussels. The third element, "social relations and interactions", links the individual housing preferences and housing trajectories with the social relations and interactions that shaped the housing aspirations. These social relations and interactions are often shaped at the different places respondents have lived throughout their life. The place where someone grows up for example defines not only what kind of spaces he/she encounters, but also who he/she encounters (and who not). These spaces and social interactions play an important role since they partially influence one's housing ideals.

A semi-structured topic list

When a clear view of the respondent's housing pathway is established, we ask additional questions based on a semi-structured topic list. Through the research project, this topic list is adapted and adjusted when necessary based on new insights that were acquired during earlier interviews. The aim is that every theme will be discussed during the interview, without having to ask every question literally. In other words, the respondents have the freedom to tell and reflect on the proposed topics and are also encouraged to bring up other relevant themes themselves. The main themes are (amongst others):

- (a) The current living situation
- (b) Their current housing environment (ranging from the street to the neighbourhood and municipality level), including questions on social, cultural, leisure, educational, traffic... infrastructure
- (c) The role of the policy context (at the local and regional level)
- (d) Expressive dimension of housing (including questions on cultural preferences, life style, personal taste, taste in interior design and architecture)
- (e) Future housing plans
- (f) Perceptions of Brussels as a place to live
- ...

Use of observations and photographs

In addition to the methodology of registering housing pathways (where as mentioned also perceptions and life styles are measured) and the semi-structured topic list, we also make use of observations and visual material to get a better understanding of respondents' housing preferences in terms of interior and architectural style. After every interview, we ask the

respondent for their permission to take some photographs of the room where the interview took place (in most cases the kitchen or living room), of the outdoor spaces and the facade. We only ask the question once and always mention that they should in no way feel obliged to consent. We are strongly aware of the fact that this may feel as an invasion of their privacy and/or an intrusion of their personal space and always stress the importance of absolute anonymity. When the photos are used in reports or papers, we make sure that no links can be made between the photos and our respondents. These photographs might reveal extra information on personal taste, cultural preferences and interior and architectural style (see figure 2).

Figure 2: Visual material B-REL project (Source: Schillebeeckx, E., 2018)

Finally, cultural preferences and lifestyle can be measured more completely by making additional observations. We therefore decided not only to include questions on cultural capital and preferences in our in-depth interviews, but also to make observations within the home of the respondents. These can be observations on interior design, cultural objects, architecture, objects related to hobbies (sports, music, etc.), political and/or ideological pamphlets, and so on. These observations should be noted by every interviewer immediately after the interview took place since observations might be easily forgotten or blurred. Because different interviewers might notice different things, we try to formalize these observations through the use of an ‘observation protocol’. This protocol serves as a guide to note down all observations,

but also stresses the importance of making a clear distinction between objective facts (i.e. ‘There was a piano in the living room.’) and own interpretations (i.e. ‘I believe the respondent to be an environmentally-conscious person, since I saw a lot of Greenpeace posters’).

Case study area

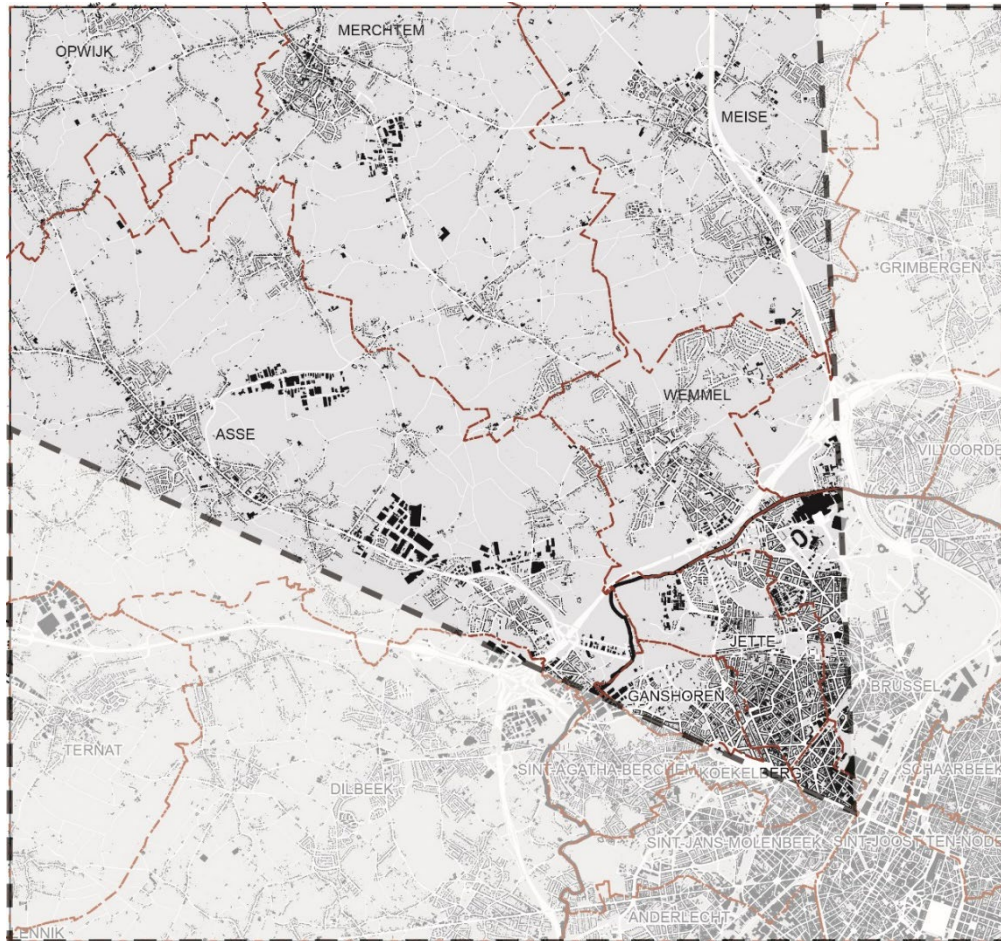
Different elements led to the selection of our case study area which extends from the centre of Brussels in a radial north-western direction (see figure 3). First, since residential dynamics and housing choices are partially linked to life cycles and are hence also related to the birth or coming of age of children, the making of retirement plans, career opportunities or material factors (such as disposable income to rent or purchase a dwelling) (Clark & Huang, 2003; Morrow-Jones & Wenning, 2005), it is important that our case study area encompasses different housing environments. By interviewing people living in neighbourhoods with different characteristics in terms of housing density and morphology, we also get a more complete view of the different existing housing needs and ideals.

Secondly, the fact that our case study area covers both neighbourhoods within and outside the Brussels Capital Region allows us to study the housing aspirations, cultural preferences and perceptions of both households that moved to/within Brussels as households that have left the city. Here we can examine what made people decide to exchange Brussels for its periphery or what made people chose to stay in, or move to, Brussels.

Thirdly, different studies have shown how households often look for housing within a certain corridor that gives them access to the same part of the city (Priemus, 1984; Boeri, 1998; De Decker et al., 2017). We therefore decided to choose one case study area radiating out from the centre in north-western direction, instead of selecting different case studies scattered throughout the wider Brussels region. This is important for two reasons. A first reason it that we expect to interview quite a number of households in, for example, Wemmel (a peripheral municipality of Brussels) that have moved from Jette (an inner-city municipality) and hence have moved within our case study area. This allows us to get better understanding of the underlying motivations for this particular relocation, since we will have ample information on both the municipality of departure and municipality of destination. A second, and even more important reason, is the fact that the B-REL project not exclusively wants to focus on higher and middle income households, but also wants to include social climbers. Earlier research phases in the B-REL project (Sansen, 2017) revealed that a majority of middle income and social-upwardly mobile lower income groups suburbanize in a radial manner in western

direction. The selected wedge-like case study area follows this observed migration pattern, while capturing an interesting range of varying densities within morphological and typological diverse neighbourhoods.

Figure 3: Rough delineation of the case study area

Source: Sansen, J. (2017)

Our case study area comprises the inner-city municipalities of Jette, Koekelberg, Ganshoren and Brussels Centre, and the peripheral municipalities of Wemmel, Asse, Merchtem and Meise. While the focus has always been on this specific case study area, it is important to note that in our interview study, we did not exclude households living in other municipalities within, or outside of, Brussels (see also further).

The sampling and recruiting process

While in-depth interviews are a frequently used research method in qualitative research, the sampling and recruiting method is rarely discussed (Robinson, 2014). The knowledge about good sampling practices and tips and tricks on how to find a satisfactory amount of respondents

are therefore scarce and might even lead to misconceptions about the research process as becomes clear from the following quote:

“Most published research presents a sanitized view of the research process. A newcomer to research would gain the impression from published accounts that research was generally a smooth, logical process in which little goes wrong and which is immune from the vagaries and politics of everyday life. In practice, it is rare for such immunity to operate.” (Baum, 1998 as cited in: MacDougall & Fudge, 2001: 117).

In this paper we try to be as transparent as possible about our sampling and recruiting methods in order to contribute to the knowledge and practice of conducting in-depth interviews in qualitative research. We do this by not only describing our sampling process but also by discussing the challenges and difficulties we have encountered along the way. We follow the four-point approach to sampling in qualitative interview-based research as described by Robinson (2014) which consists of (1) defining a sample universe; (2) deciding upon a sample size; (3) selecting a sampling strategy and (4) sample sourcing. This last element relates to issues of recruiting respondents, incentivizing, avoidance of bias and ethical concerns pertaining to informed consent. In what follows, we discuss each of these four approaches more in detail in relation to our in-depth interviews for the B-REL research project on understanding the reasons and motives behind the observed residential dynamics in the Brussels Capital Region.

Sample universe

In order to define the target population (or sample universe) from which we want to sample our cases or respondents we need to clearly define our inclusion and exclusion criteria (Patton, 1990). As mentioned earlier, we focus in our research project on people that have moved to/from/within the Brussels Capital Region and also include people that have concrete plans to move to Brussels in the near future. Since memories about underlying motivations that lie at the basis of a particular residential choice and relocation tend to fade quickly, we chose to narrow our target population down to people that have moved in the past 5 to 7 years (since 2012)¹. We are aware that the more a relocation lies in the past, the more the housing experiences are clouded by other experiences or are being minimalized, maximized or simply forgotten.

¹ With the exception of people that plan to move to Brussels in the near future.

Even though most of the research for the B-REL project is done within the aforementioned case study area in the north-western part of Brussels (and its periphery) we do not use this delineated zone as an exclusion criterion. We do regard the case study area as the leading geographical focus of our study but do not exclude potential respondents that live (just) outside the area. However, in practice, most of our respondents do live in the case study area.

Lastly, we will study people in different life stages, since they are known to relate to milestones in relation to housing needs and moving intentions (Morrow-Jones & Wenning, 2005). We explain this more in detail in the following section.

Mix of sample strategies & Sample size

There exist a wide variety of sampling strategies ranging from theoretical sampling – which is affiliated with Grounded Theory (Glaser & Strauss, 1967; Corbin & Strauss, 1990) – to convenience sampling, critical case sampling, maximum variation sampling, and so on (Morris, 2006). In our study we use a combination of random sampling and purposive sampling. Random sampling is basically about randomly selecting respondents from a list (e.g. a list of addresses from the electoral roll) that includes all cases within the sample universe. In our study we started our interview process by contacting the municipalities of Asse, Wemmel, Jette and Ganshoren in order to receive a list of all inhabitants (including date of birth and address) that have moved since 2012 from a Brussels municipality to the municipality in question. We then sent out an invitation letter to a random selection of respondents. We describe the process and encountered difficulties of this random sampling technique more in detail in the next section.

We also made use of purposive stratified sampling, which is mostly used when researchers assume, based on theoretical assumptions underlying the research project, that certain categories of respondents may have a unique or important perspective on the object of research (Robinson, 2014). Since our study aims to uncover and understand the motives and aspirations of leavers, entrants and stayers and their perception of Brussels as a residential area we are obviously interested in people that have recently moved to, from or within the Brussels Capital region. Another stratification category which we believe to be of interest is the life stage of a respondent, since many studies have already shown how the life cycle of a person is an important explanatory factor in residential migration patterns. We will therefore make a distinction between respondents in early adulthood (age 18-35), middle adulthood (age 35-59) and late adulthood (age 60 and older). Table 1 shows our sampling criteria. We expect to be able to distinguish three subgroups within each category, depending on the life stage of the

population sample area. This allows us to do 48 interviews per category and per subgroup, which is the number at which saturation definitely occurs in qualitative analysis (Guest et al., 2006; Mason, 2010). We expect two specific categories to be of particular interest. First, we expect to find households with young children since research has shown that those households often are at a strategic decision point in their housing career (Knight, 2005; Knight, 2010; Meeus & De Decker, 2013). Secondly, we will also be on the lookout for ‘young elderly’ (between 60 and 75), a group that is often overlooked in research on residential dynamics. This often still very active group has recently retired (or is approaching retirement) and is faced with some important life decisions. Furthermore this group often lives in (too) large houses since most of their children have left the family home (De Witte et al., 2012; De Decker, 2013; Golant, 2015).

Finally, we have chosen not to include households that are planning to move to Brussels in the near future in our sampling criteria matrix, since we cannot foresee how easy or difficult these households will be to find.

Table 1: Sampling criteria matrix

Age group	Moved to BCR	Moved within BCR	Moved from BCR	Total
Young Adulthood (18-35)	16	16	16	48
Middle adulthood (36-59)	16	16	16	48
Late adulthood (60-...)	16	16	16	48
Total	48	48	48	144

Sample sourcing and recruitment challenges

As a last important element of sampling in qualitative interview-based research we describe the different methods we have used to *source* or recruit our respondents. From the start of the research project our aim was to combine a wide range of different recruit methods in order to avoid a bias in our results due to a sample of respondents that is too homogeneous in terms of lifestyle, socio-economic status, socio-cultural background and cultural preferences.

In a first phase, we have sent out an official letter to the local authorities of Asse, Wemmel, Jette and Ganshoren to receive data about all inhabitants that moved from/to/within the Brussels Capital region since the first of January 2012. A general contact list containing address information and date of birth would allow us to send out personal invitation letters to a random selection of households that moved from/to/within the Brussels Capital Region in the past 6 years. The big advantage of this kind of random sampling is that it is the most inclusive and objective method for selecting respondents. Furthermore, it is said that sending out personalized letters in which it is stressed that the potential respondent possesses experiences and insights that would be of value to the research project and indirectly the community as a whole, might ease the recruitment process (Krueger, 1994). However, so far we have only received data from the municipality of Wemmel. Also the municipality of Ganshoren and Jette initially promised their cooperation but did not receive permission from the local council to release the data (due to privacy issues). The data from Wemmel allowed us to send out a first round of 250 invitation letters to a random selection of recent movers at the beginning of 2018. As expected, the response rate was really low, with only two reactions that effectively led to an interview. In April 2018 we sent out a second round of invitation letters to inhabitants of Wemmel. However, this time we only send an invitation letter to inhabitants that moved in the last 2 years from Brussels to Wemmel. From the 200 letters we sent out in the 2nd round, we received 5 reactions which is already a higher response rate when compared with the first round, but still very low.

Additionally, we also searched for participants through our own private and professional networks. Through a contact person at the federal (Belgian) police we also could recruit respondents working at different levels within the organization. We combined these methods with the well-known method of ‘snowball sampling’ (Morris, 2006). This means that every respondent is asked at the end of the interview if they are interested in distributing the call for participation amongst their friends and relatives. Furthermore, we have also involved architecture students from KU Leuven (studying at the campus in Brussels) in our research project during an elective course in which we organized intensive interview training and weekly guidance and feedback sessions. In this context, the personal and family networks of these students have also been used as entry points, along with contacts recruited through internet platforms and social media. It turned out that, since many of our students do not live in Brussels, they had to look for respondents outside their immediate family or social network. This led to a surprisingly diverse pool of respondents in terms of socio-economic background and cultural preferences.

Finally, 41 respondents were interviewed in one of the 5 selected housing projects for the socio-spatial analysis of housing projects aimed at middle-income households, which is also part of the B-REL project (see Sansen & Ryckewaert, 2020). These are residents of Victoria Lofts (Koekelberg), Jette Village (Jette), Residence Dewez (Jette), Les Jardins de Jette (Jette) and Wemmel Square (Wemmel).

In total, 153 respondents were interviewed during 138 interviews. This means that in 15 interviews both partners of the household participated. The youngest respondent was 21 years old, the oldest was 82. The table below gives an overview of our respondents, divided according to age and relocation pattern. As the table shows, the group of 'adults' between 36 and 59 years old who have moved within Brussels is the largest. The group older than 60 years is slightly underrepresented. This is a group that was more difficult to reach in the study. Also the group of 'leavers' turned out to be more difficult to reach. Hence, in a last interview round, additional efforts were made to reach both groups. Through a combination of specifically contacting older potential respondents who had spoken in the media about their connection to Brussels and the previously applied 'snowball sampling', we eventually found sufficient respondents within this category.

Table 2: Overview of respondents according to age group and relocation pattern

Age group	Moved to BCR	Moved within BCR	Moved from BCR	Future residents BCR	Total
Young Adulthood (18-35)	17	19	9	4	49
Middle adulthood (36-59)	15	43	12	3	73
Late adulthood (60-...)	9	7	13	2	31
Total	41	69	34	9	153

Quality and ethical issues

A last important element we need to discuss here are quality and ethical issues. All interviews are tape recorded (when respondents consent) and transcribed. Interviews performed

by students are double checked and interviews that did not meet the quality standards are not included in our analysis. The coding process is done by the main senior researcher in the project, while the coding system is shared and often discussed with the other research partners in the B-REL project.

Furthermore, there are a number of issues that can ensure that social scientific research is done in an ethically correct manner, such as guaranteeing confidentiality and anonymity, protecting the collected data and correctly informing the respondents (informed consent). In order to guarantee the privacy and anonymity of the respondents in our research and to guarantee that everything they tell remains confidential, we ensure first of all that every respondent is assigned a unique code as soon as the interview has ended. Audio files and transcripts are always stored under the assigned code. The completed short questionnaire containing some basic inquiries (that we ask every respondent to fill in at the beginning of the interview). The own name and address details are separated from the collected data material, so that personal data can no longer be linked to certain quotes of statements from our respondents. The same accounts for the visual material. No photographs can be traced back to a certain individual.

Additionally, a common use in interview-based qualitative research consists of the 'informed consent' (Mortelmans, 2007). Each respondent is asked to explicitly give his/her permission to participate in the research by signing a statement. The respondent hereby states that he is aware of the possible risks associated with the research (Berg, 2004). The disadvantage of this use is that it often also deters respondents. They do not only have to sign with their (own) name and signature, they also might get the (sometimes unjustified) feeling that they are (too) much at risk. Especially when conducting tape-recorded in-depth interviews, many researchers therefore opt to work with an 'implicit consent' (Berg, 2004). After a short explanation of the research project's objectives, we ask our respondents if they still want to participate in the research and if they agree with the interview being audio recorded. This is also the moment when we once again point out to our respondents that their data will be treated with confidentiality and with respect for their privacy.

Conclusions

In this paper, we introduced the methodology we used for the B-REL research project that aims to get a better understanding of the residential migration dynamics in the Brussels Capital Region and the underlying housing motivations, aspirations and cultural preferences

that motivate housing decisions of relocating middle-class households. This methodology relies on in-depth interviews which are not solely based on a general semi-structured topic list, but complemented by the housing pathway approach, visual material (photographs of the interior and exterior parts of the respondent's dwelling) and observations.

Our aim was to conduct about 144 interviews. In total we have conducted 138 interviews with 153 respondents that have moved in the past 6 years from/to/within the Brussels Capital Region or plan to move to Brussels in the near future. What concerns our sampling strategies, we use a combination of random sampling and purposive stratified sampling. We stratify our sample according to relocation patterns (moving towards, from or within the Brussels Capital Region) and life stage (young, middle and late adulthood).

Finally, we recruited our respondents by combining different strategies: (1) sending out personalized invitation letters to a random selection of households that moved from Brussels to the peripheral municipality of Wemmel, (2) appealing to our own private and professional networks and the (personal, family or social media) networks of students in Architecture, (3) distributing a call through a contact person working at the Belgian federal police, (4), personally contacting residents from 5 housing projects and (5) the well-known strategy of snowball sampling. The random sampling method we used in Wemmel was the most objective and inclusive method for selecting respondents, but also turned out to be the most labour-intensive and least successful. Both rounds of sending out personal invitation letters resulted in only 7 respondents. However, the combination of different other recruitment methods, allowed us to avoid a too homogeneous group of respondents in terms of lifestyle, socio-economic status, socio-cultural background and cultural preferences.

References

- Berg, B. L. 2004. *Qualitative research methods for the social sciences*, Boston, Pearson.
- Boeri, S. 1998. Eclectic atlases. Four possible ways of seeing the city. *Daidalos*, 69, 102-113.
- Bridge, G. 2001. Bourdieu, Rational Action and the Time-Space Strategy of Gentrification. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 26, 205-216.
- Clapham, D. 2003. Pathways approaches to homelessness research. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 13, 119-127.
- Clapham, D. 2005. *The Meaning of Housing: A Pathways Approach*, Bristol, The Policy Press.
- Clark, W. A. & Dieleman, F. M. 1996. Households and housing. Choice and outcomes in the housing market. New Brunswick, New Jersey: Center for Urban Research Policy.
- Clark, W. A. & Huang, Y. 2003. The life course and residential mobility in British housing markets. *Environment and Planning A*, 35, 323-340.
- Coolen, H. & Hoekstra, J. 2001. Values as determinants of preferences for housing attributes. *Journal of Housing and the Built Environment*, 16, 285-306.
- Coolen, H. & van Montfort, X. 2001. Meaning-based Representations of Preferences for Housing Attributes. *The Housing Studies Association Autumn Conference "Housing Imaginations: new concepts, new theories, new researchers"* Cardiff.
- Corbin, J. M. & Strauss, A. 1990. Grounded theory research: Procedures, canons, and evaluative criteria. *Qualitative sociology*, 13, 3-21.
- De Decker, P. 2013. *Eigen woning: geldmachine of pensioensparen?*, Antwerpen, Garant.
- De Decker, P., Vandekerckhove, B., Volckaert, E. & Lebbe, M. F. 2017. Uit Genk. Gaan wonen bij de bureu. HaUS-KU Leuven & Atelier Romain in opdracht van de stad Genk.
- De Laet, S. 2018. Les classes populaires aussi quittent Bruxelles. Une analyse de la périurbanisation des populations à bas revenus. *Brussels Studies*, 121.
- De Maesschalck, F., De Rijck, T. & Heylen, V. 2014. Dossier. Wisselwerking Vlaams-Brabant en Brussel. Steunpunt Sociale Planning - Provincie Vlaams Brabant.
- De Maesschalck, F., De Rijck, T. & Heylen, V. 2015. Over de grens. Sociaal-ruimtelijke relaties tussen Brussel en Vlaams-Brabant. *Brussels Studies*, 84.
- de Wijs-Mulkens, E. 1999. *Wonen op stand. Lifestyles en landschappen van de culturele en economische elite.*, Amsterdam, Het Spinhuis.
- De Witte, N., Smetcoren, A.-S., De Donder, L., Dury, S., Buffel, T., Kardol, T., Verté, D. & Van den Bossche, F. 2012. *Een huis? Een thuis! : Over ouderen en wonen*, Brugge : Vanden Broele.
- Dessouroux, C., Bensliman, R., Bernard, N., De Laet, S., Demonty, F., Marissal, P. & Surkyn, J. 2016. Huisvesting in Brussel: diagnose en uitdagingen. BSI synthesesnota. *Brussels Studies*.
- Glaser, B. & Strauss, A. 1967. *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for qualitative research*, Chicago, Aldine.
- Golant, S. M. 2015. *Aging in the right place*, Baltimore, Health Professions Press.
- Guest, G., Bunce, A. & Johnson, L. 2006. How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability. *Field methods*, 18, 59-82.
- Knight, D. 2005. Is there pressure to conform in a de-traditionalised society? Social control and 'ageappropriate' housing consumption. *BSA annual conference - The life course: fragmentation, diversity and risk*. Canterbury.
- Knight, D. 2010. Imaginaire deadlines en volwassenheid. *Agora*, 3, 15-18.
- Krueger, R. A. 1994. *Focus Groups. A Practical Guide of Applied Researchers*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
- MacDougall, C. & Fudge, E. 2001. Planning and recruiting the sample for focus groups and in-depth interviews. *Qualitative health research*, 11, 117-126.

- Mason, M. 2010. Sample size and saturation in PhD studies using qualitative interviews. *Forum qualitative Sozialforschung/Forum: qualitative social research*, 11.
- Meeus, B. & De Decker, P. 2013. *De geest van suburbia*, Garant
- Morris, T. 2006. *Social work research methods. Four alternative paradigms*, Thousand Oaks, Sage Publications.
- Morrow-Jones, H. A. & Wenning, M. V. 2005. The Housing Ladder, the Housing Life-cycle and the Housing Life-course: Upward and Downward Movement among Repeat Home-buyers in a US Metropolitan Housing Market. *Urban Studies*, 42, 1739-1754.
- Mortelmans, D. 2007. *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*, Leuven, Acco.
- Patton, M. Q. 1990. *Qualitative evaluation and research methods*, Newbury Park, CA:, SAGE Publications, inc.
- Pelfrene, E. 2015. Binnenlandse uitwijking uit Brussel wordt kleurrijker. *SVR-st@ts*. Brussel: Studiedienst Vlaamse Regering.
- Priemus, H. 1984. *Verhuistheorieën en de verdeling van de woningvoorraad*, Delft, Delft University Press.
- Rex, J. A. & Moore, R. 1967. *Race, community and conflict. A study of Sparbrook*, London, Oxford University Press.
- Robinson, O. C. 2014. Sampling in interview-based qualitative research: A theoretical and practical guide. *Qualitative research in psychology*, 11, 25-41.
- Rowlands, R. & Gurney, C. M. 2000. Young peoples? Perceptions of housing tenure: a case study in the socialization of tenure prejudice. *Housing, theory and society*, 17, 121-130.
- Sansen, J. 2017. B-REL: Literature Review & Quantitative Analysis. Brussel.
- Smith, A. 2009. The housing pathway approach. A review of the literature. Dublin: Centre for Housing Research.
- Willaert, D., Surkeyn, J. & Lesthaege, R. 2007. Stadsvlucht, verstedelijking en interne migraties in Vlaanderen en België.: Steunpunt Demografie, Vakgroep Sociaal Onderzoek (SOCO) & VUB.

Bijlage B: Overzicht deelnemers stakeholdersworkshop 18 februari 2020

Deelnemers	Functie/organisatie
Eva De Baerdemaeker	Raadgever Brussel - Kabinet Benjamin Dalle
Filip De Maesschalck	Steunpunt Data & Analyse, provincie Vlaams-Brabant
Betty De Paepe	Woningfonds Brussel
Charlotte Hanssens	Kenniscentrum Welzijn Wonen Zorg
Lieve Lalement-Scheerlinck	Woningfonds Brussel
Luc Lampaert	Wooncoop & Kenniscentrum WWZ
Marc Vanderbiesen	Agentschap Binnenlands Bestuur
Stijn Van Eynde	Adviseur Brussel Katholiek Onderwijs Vlaanderen
Chantal Vanoeteren	Stedenbouwkundige & lid BRAL
Annekatrien Verdickt	Filter Café Filtré
Els Vervloesem	AWB (Architecture Workroom Brussels)
Joren Sansen	VUB - Cosmopolis
Rudi Janssens	VUB - BRIO
Moderator en verslaggever	
Elise Schillebeeckx	KU Leuven - P.PUL
Emma Volckaert	KU Leuven - P.PUL